ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ – СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИ ОДДЕЛ
SECTION HISTORICO-PHILOLOGIQUE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 1 ТОМЕ

СКОПЈЕ — SKOPJE

1 9 4 8

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ – СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
ИСТОРИСКО-ФИЛОЛОШКИ ОДДЕЛ
SECTION HISTORICO-PHILOLOGIQUE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 1 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE

1948

Штампа Југословенског штампарског предузећа — Београд

ДЕФИНИЦИЈАТА НА ТРАГЕДИЈАТА КАЈ АРИСТОТЕЛА И КАТАРСАТА[1])

од

МИХАИЛ Д. ПЕТРУШЕВСКИ

Еден од најтешките проблеми во класичната филологија а преку неа и во етиката, естетиката и психологијата е проблемот на таканаречената трагична Катарса кај Аристотела.

Делата на првиот вистински научник или, како го вика бесмртниот Данте, il maestro di collor che sanno — учителот на учените, не се запазени во оној број и онаа форма како беа излегле од неговите раце. Познато е дека Аристотеловите списи кои беа предназначени за поширока публика, таканаречените *егзотерични* списи, се изгубени. Запазен е само еден дел од *езотеричните* списи т.е. оние кои беа за школска употреба, предназначени за слушање, поради кое што се викаат и *акроаматски.* Беа, значи, еден вид предавања или скрипти. Овие не беа предназначени за „надворешна" употреба, за издавање, и затоа се недотерани, суви и се ограничуваат само на чистата материја. Често пати во нив има прекиди, празнини или пак повторувања, тавтологии и поради тоа тешко се читаат. Еден од езотеричните списи е и Поетиката.

Поетиката е првата писана теорија на литературата и напишана е со длабоко, за она време, познавање на самата материја. За жалење е дека не е запазена цела, а може би никогаш и не била написана цела, не била доврщена. Дека Поетиката не е цела, тоа го разбираме, ако обрнеме малу

---

[1]) Со проблемот на Катарсата се запознав уште како студент прво слушајќи ги предавањата на Д-р Милан Будимир, мојот професор на Белградскиот Универзитет, а нешто подоцна и преку докторската дисертација на Антон Смердел којашто тој ја бранеше пред испитниот одбор на Белградскиот Филозофски факултет. Оттогај никако не престанав да мислам на овој проблем. Резултатот беше тој да на 19 декември 1942 година дојдов до она решение кое одвај дури сега излегува на видело. Но со сè што решението доденес не е нигде објавено, со него беше запознат известен број мои другари и колеги, а меѓу другите и мојот погоре спомнат професор, така да за еден дел од нашата јавност решението мое не е непознато.

повеќе внимание во текстот на Поетиката, од самиот Аристотел кој во почетокот на ова свое дело вели:

Περὶ ποιητικῆς αὐτῆς τε καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς, ἥν τινα δύναμιν ἕκαστον ἔχει, καὶ πῶς δεῖ συνίστασθαι τοὺς μύθους, εἰ μέλλει καλῶς ἕξειν ἡ ποίησις, ἔτι δὲ ἐκ πόσων καὶ ποίων ἐστὶ μορίων, ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὅσα τῆς αὐτῆς ἐστι μεθόδου, λέγωμεν ἀρξάμενοι κατὰ φύσιν πρῶτον ἀπὸ τῶν πρώτων. Ἐποποιία δὴ καὶ ἡ τῆς τραγῳδίας ποίησις, ἔτι δὲ κωμῳδία καὶ ἡ διθυραμβοποιητικὴ καὶ τῆς αὐλητικῆς ἡ πλείστη καὶ κιθαριστικῆς, πᾶσαι τυγχάνουσιν οὖσαι μιμήσεις τὸ σύνολον...[2])

(Цитатите од *Поетиката* ги даваме по изданието на Пруската академија во Берлин, 1831 г.).

Во шестата глава, во почетокот, Аристотел вели вака:

Περὶ μὲν οὖν τῆς ἐν ἑξαμέτροις μιμητικῆς καὶ περὶ κωμῳδίας ὕστερον ἐροῦμεν, περὶ δὲ τραγῳδίας λέγωμεν...[3])

А во крајот на Поетиката се вели:

...Περὶ μὲν οὖν τραγῳδίας καὶ ἐποποιίας, καὶ αὐτῶν καὶ τῶν εἰδῶν καὶ τῶν μερῶν αὐτῶν, καὶ πόσα καὶ τί διαφέρει, καὶ τοῦ εὖ ἢ μὴ τίνες αἰτίαι καὶ περὶ ἐπιτιμήσεων καὶ λύσεων, εἰρήσθω τοσαῦτα.[4])

Од крајот на Поетиката, оваа Поетика која ја имаме денес, се гледа дека Аристотел во ова свое дело расправал само за трагедијата и епот, значи не расправал за целата поетика, за сите нејзини родови, или потокму, делото за Поетиката какво го имаме ние денес од целата Поетика го има само оној дел во кој се збори за трагедијата и епот. — Навистина, во уводот, кој што ги зафати петте први глави на Поетиката Аристотел каза по неколку зборови за главните видови на поезијата, но подробно систематски расправа само за трагедијата и епот и со тоа е делото завршено.

Да преминеме на самиот проблем. Во петтата глава на Поетиката Аристотел го доврши уводот и во шестата глава го започнува главниот дел на Поетиката (се разбира онаа

[2]) Преводот на македонски гласи: „За поетиката општо и за видовите нејзини, какво значење има секој и како треба да се составаат фабулите, ако сакаме да биде убава поезијата, пак и од колку и кои делови, исто така и за сè друго што се однесува до истата материја, да кажеме започнувајќи, како што е природно, прво од првите. Епот и трагичната поезија, по тоа комедијата и дитирамбската поезија, а и оние кои се придружуваат главно со кавал, сите тие се, општо земено, подражавања..."

[3]) Преводот гласи: „За подражателната поезија во хексаметри и за комедијата ќе збориме подоцна, а за трагедијата да речеме..."

[4]) И во македонски превод: „Значи, за трагедијата и епот општо и за нивните видови и делови, колку има и во што се разликуваат, и кои се причините да нешто успее или не, како и за приговорите и за начините на решавање (расплет), нека биде оволку доста".

Поетика која ни е во рацете денес, таква каква што ни ја дочува забот на времето) или, да речеме потокму, на Трагедијата. Тука уште во почетокот, на прво место, ни ја дава онаа своја позната и толку многу третирана дефиниција на трагедијата. Вака започнува шестата глава на Поетиката

Περὶ μὲν οὖν τῆς ἐν ἑξαμέτροις μιμητικῆς καὶ περὶ κωμῳδίας ὕστερον ἐροῦμεν, περὶ δὲ τραγῳδίας λέγωμεν, ἀπολαβόντες αὐτῆς ἐκ τῶν εἰρημένων τὸν γινόμενον ὅρον τῆς οὐσίας. Ἔστιν οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας, μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ, χωρὶς ἑκάστου τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δι' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν.[5])

Последните зборови на дефиницијата во повеќето ракописи не гласеа παθημάτων κάθαρσιν но μαθημάτων κάθαρσιν.

Аристотел ја дава оваа дефиниција за луѓе кои се версирани во самата материја. Но како тој пише, односно, говори за свои ученици, тој смета за нужно да даде за нив и објасненија за некои необични изрази и технички термини и веднаш објаснува два технички термина од дефиницијата вака:

Λέγω δὲ ἡδυσμένον μὲν λόγον τὸν ἔχοντα ῥυθμὸν καὶ ἁρμονίαν καὶ μέλος, τὸ δὲ χωρὶς τοῖς εἴδεσι τὸ διὰ μέτρων ἔνια μόνον περαίνεσθαι καὶ πάλιν ἕτερα διὰ μέλους.[6])

Потоа прејдува на еден поопширен коментар на самата материја која е опфаната во дефиницијата и дава полна интерпретација на разни елементи, термини и поjмови од трагедијата во цели девет глави, од VI до XIV, што претставува една третина од целото. Но за последните зборови од дефиницијата, за παθημάτων κάθαρσιν (одн. μαθημάτων κάθαρσιν) во коментарот нема објаснение и во целото негово дело, во Аристотеловата Поетика како ја имаме денес, нема ни еден збор повеќе за *катарсата.*

Треба да подвлечеме пак дека лекцијата παθημάτων κάθαρσιν ја имаат само еден-два ракописа, а во повеќето ракописи стои μαθημάτων κάθαρσιν „чистење на сознанијата". Со ова сакаме да потцртаме дека на ова место текстот не беше сосема сигурен и чист. Меѓу παθημάτων и μαθημάτων најголемиот број филолози и други научници се одлучија за

[5]) „Значи, за подражателната поезија во хексаметри и за комедијата ќе зборимe подоцна, а за трагедијата да кажеме сега извлекувајќи ја од реченото определбата на нејзината битност. Трагедијата е, значи, подражавање на сериозно и завршено дејствие од определена големина, кое во засладен говор одделно за секој од видовите во неговите делови, преку дејствуваштп (лица) а не во раскажување, со жал и страв извршува очистување од такви афекти".

[6]) На македонски: „*Засладен говор* го викам оној што има ритам, хармонија и мелодија, а со *одделно за видовите* сакам да кажам дека некои делови се изведуваат само со ритам (во стопи или метар), а други пак со мелодија".

παθημάτων како појасно, стоејќи на становиште дека вака би требало да гласи ова место во оригиналниот Аристотелов текст, но со тоа проблемот не беше решен. Тој поправо оттука и започна.

Како да се објасни „преку жал и страв очиступање од такви (слични) афекти"? Како може човек преку жал и страв да се ослободи од жал и страв, односно од слични афекти? Со ова проблемот излезе наполно од рамките на класичната филологија и премина во областа на естетиката и психологијата. Литературата за трагичната катарса која и дотогај беше многобројна почна уште повеќе да се множи и да расте; се редеа познати имиња на класични филолози и други научници и литерати како Вајл, Ленерт, Ткач, Оте, Ростањи, Бајвотер, Бернајс, Гудеман, Лесинг, Гете и други. Скоро секој од нив имаше и по едно решение и токму кога ќе помислеше човек дека проблемот е решен, ќе се појавеше друг научник со некое ново решение кое ќе го собореше дотогашното. Литературата за ова прашање може човек да ја најде кај K. Ziegler во Pauly-Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft под зборот Tragödie, а во главата каде што се збори за Аристотеловата дефиниција на трагедијата; кај A. Gudeman, Aristoteles' Περὶ ποιητικῆς mit Einleitung, Text und Adnotatio critica, exegetischem Kommentar, kritischem Anhang und Indices nominum, rerum, locorum. Berlin, 1934 и нарочито кај А. Смердел, Аристотелова Катарса, Скопље, 1937. Последното дело е докторска дисертација и поголемиот дел на литературата се наоѓа во забелешките на крајот на книгата. Еден дел од литературата на руски јазик може да се најде во делото на Кръстьо Геновъ и Петъръ Радевъ „Поетиката на Аристотеля", София — Хемусъ— 1943.

Од сите решенија кои беа дадени за овој проблем најмногу привржениции имаше решението кое го даде Ј. Бернајс и најмногу варијанти се блиски до ова решение. Бернајс дава еден вид медицинско објаснение на Катарсата и за него Κάθαρσις значи исто што и Κούφισις (олеснување). Последниот пасус од Аристотеловата дефиниција на трагедијата во преводот на Бернајс гласи вака: „Die Tragödie bewirkt durch Erregung von Mitleid und Furcht die erleichternde Entladung solcher mitleidigen und furchtsamen Gemütsaffektionen". Тој мисли дека трагедијата го доведува до крајна напрегнатост нашиот жал и страв и по тоа, природно, настапувала *Катарсата* т. е. олеснување и умирување на душата. Но ни неговото решение, макар да најде најмногу привржениции, не најде општо одобрување и не ги задоволи сите, нарочито не го одобрија класичните филолози од нашиот век.

Од последните испитатели како попознат Гудеман, во своето сјајно издание на Поетиката каде што е грчкиот

текст објавен заедно со германскиот превод и опширен коментар, дојдува до негативен резултат *дека проблемот на Аристотеловата Катарса не може да се реши.* Еве ги неговите зборови: „... Eine solche (т. е. eine allgemein befriedigende Lösung des gesamten Fragenkomplexes) ist aus den angegebenen Gründen ein ἀδύνατον und wird wohl ein solches auch fernerhin bleiben". До слично решение дојде и А. Смердел во својата дисертација, *дека со денешните средства проблемот на трагичната катарса е нерешлив.* Еве ги последните зборови од дисертацијата на А. Смердел: „Како је А. објаснио овај комплекс питања око објашњења Катарсе ми не знамо, а сигурно нећемо никада ни знати, јер у сам проблем не смемо уносити наша модерна схватања, те према томе, на основи критике самог А. текста и анализе појединих речи у дефиницији трагедије, остаје нам да кажемо да је решење и објашњење речи Катарсе и њеног значења ἀδύνατον καὶ παρὰ ταῦτα οὐδέν."

За да ја објаснат Катарсата во дефиницијата на трагедијата, мнозина се послужија со познатото место од Аристотеловата *Политика,* книга VIII, глава 7 (1341b 32 — 1342a 16), каде се збори во врска со разните видови музика и со нивното воспитно, катартично и забавно значење, за катарсата која што ја произведува оргијастичката музика кај луѓе што се подложни на екстаза, жал и страв и воопшто на афекти. Но тука баш Аристотел вели дека за Катарсата овде збори просто, а појасно ќе говори пак во своите предавања за Поетиката – τί δὲ λέγομεν τὴν κάθαρσιν, νῦν μὲν ἁπλῶς, πάλιν δ' ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς ἐροῦμεν σαφέστερον.

Треба да подвлечеме дека ова што се вели на ова место од „Политиката" *не може да се однесува никако на дефиницијата на трагедијата,* прво затоа што во дефиницијата тоа не е јасно, а напротив многу понејасно од спомнатото место во „Политиката"; второ *затоа што во „Политиката" се збори за Катарсата што ја произведува музиката, а не трагедијата,* што треба нарочито да се потцрта. Исто така треба уште еднаш да подвлечеме дека *друго место каде би се зборело за трагичната Катарса кај Аристотела, осем дефиницијата, нема,* што значи дека проблемот на Аристотеловата трагична Катарса се роди оттука – од дефиницијата.

Сметаме дека проблемот на трагичната Катарса остана нерешен најмногу поради тоа што не е направено ништо за неговото упростување, и то заради тоа што интерпретаторите се губеа во детаљи не држејќи се за текстот на Аристотеловата Поетика и објаснувајќи и дополнувајќи го Аристотела со Платона или пак со покасни филозофи и писатели кои можеби имаа по ова прашање сосема друго мнение.

Нашето мнение е дека проблемот на Аристотеловата трагична Катарса може да се реши, а проблемот полесно ќе се реши ако се држиме за самиот Аристотел, за текстот на неговата Поетика.

Да преминеме сега кон решавањето на проблемот на Аристотеловата таканаречена трагична Катарса. Ќе настојаваме да се до минимум ограничиме во цитирање литература, поради најосновниот разлог, дека сета литература околу нашиот проблем нема ништо заедничко со проблемот, како го замисливме и поставивме ние. Текстот на Аристотела ќе ни биде единствената литература и единствениот патоводител.

Да повториме нешто што рековме понапред за Поетиката: дека Аристотел тука расправа само за трагедијата и епот и дека со тоа е завршен овој дел на Поетиката кој ни е денес во рацете. Сè што имаше да каже Аристотел за трагедијата, го имаше речено тука, но нигде не можеме да најдеме ни еден збор за Катарсата, со сето тоа што тој добро и доста опширно ја објасни дефиницијата на трагедијата.

Некои интерпретатори исказаа мнение дека Аристотел можеби дал објаснение за Катарсата, но тоа било изгубено. Така мислеше и Бернајс, дека по кривица на некој препишувач било испуштено во коментарот она место каде беше објаснението за Катарсата — „Gerade für Katharsis waren diese Ausführungen, wie das vorheissende Zitat in der Politik lehrt, so reichlich gegeben, als die Wichtigkeit der Sache und die Fremdartigkeit des Terminus sie erforderten und eben für Katharsis hat sie, schwerlich aus einem andern Grunde, als weil sie so umfänglich und von rein philosophischen Erörterungen erfüllt waren, der um reine Philosophie wenig bekümmerte Excerptor, aus dessen Händen wir die jetzige Poetik mit Dank und mit Betrübnis empfangen, unbarmherzig wegschnitten". Но ние, а и други пред нас, не можеме да најдеме во Поетиката такво место каде би можел Аристотел да збори за Катарсата и да на тоа место има некаква малу подолга празнина во текстот. Други интерпретатори цитираа како разлог дека Аристотел тоа не го објаснил поради тоа што Катарсата била на неговите ученици и современици јасна. Нешто што е уште помалку веројатно, нарочито ако се има пред вид дека Аристотел сосема подробно и опширно објаснува работи кои беа, а и денес се, сосема јасни.

Ние веруваме дека Аристотел во Трагедијата не ја објасни Катарсата и во врска со ова уверение сметаме дека *е оправдано да се посумња во автентичноста на трагичната Катарса.*

Што е она што нè наведе да посумњаме во автентичноста на зборовите παθημάτων κάθαρσιν? Прво, фактот што го подвлековме понапред, дека поголемиот број ракописи

имаше на она место во текстот μαθημάτων, а не παθημάτων; второ, фактот што мнозина не можеа да се решат за читањето παθημάτων и го прифаќаа или читањето μαθημάτων или бараа друг некој збор кој би можел повеќе да одговара во текстот, како μυθευμάτων или μιασμάτων и други[1]). Сето ова збореше за тоа дека ова место во текстот не беше сосема сигурно, значи *можеше да биде неавтентично.*

Тргајќи од фактот дека текстот не е сосема сигурен и врзувајќи го со другиот исто така важен факт дека во Поетиката на Аристотела ни на едно место не се објаснети последните зборови од дефиницијата на трагедијата, *ние дојдовме до едно смело заклучение* кое до сега не го имаше направено ни еден од истражувачите на Аристотеловата трагична Катарса: дека зборовите παθημάτων κάθαρσιν (или μαθημάτων κάθαρσιν) во дефиницијата на трагедијата *не се автентични зборови на Аристотела.* Значи во дефиницијата на трагедијата не е несигурен и спорен само зборот παθημάτων (одн. μαθημάτων) но и зборот κάθαρσιν, и не само несигурен и спорен туку и неавтентичен.

Но не е доста да се каже само дека зборовите παθημάτων κάθαρσιν не се автентични, туку треба и да се докаже, а ќе се докаже најарно и најсигурно само тогај ако се пронајдат автентичните зборови на Аристотела. Како ќе ги пронајдеме автентичните зборови на Аристотела? Каде да ги бараме? Јасно е дека треба да ги бараме во коментарот на дефиницијата.

Време е да си го поставиме прашањето: Ако κάθαρσιν παθημάτων не се автентични зборови на Аристотела, тогај како гласеше автентичниот текст? На ова прашање ќе можеме да одговориме, ако поставиме друго едно прашање: Ако во коментарот на Аристотела нема ни еден збор за παθημάτων κάθαρσιν, тогај да ли на она место каде што требаше да се збори за тоа, се наоѓа објаснение на нешто што е за трагедијата важно и битно а што не е спомнато во дефиницијата нејзина, ваква каква ни е денес во рацете? И навистина, ако го читаме внимателно коментарот на Аристотела, ние ќе најдеме во него нешто што е најважно и битно за трагедијата, и на кое што Аристотел посветил најмногу место во коментарот, а што го нема во дефиницијата. *Тоа нешто најважно и битно* за трагедијата *е составот на собитијата* или како се вели кај Аристотела Η ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ или пак по редот од дефиницијата ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ.

Ако го отвориме сега текстот на Аристотеловата Поетика и побараме во коментарот места кои зборат за ова, ќе најдеме доста голем број. Во шестата глава на Поетиката,

[1]) Види K. Ziegler во Pauly-Wissowa RE под Tragödie.

значи во онаа иста глава каде што е дефиницијата, неколку реченици зад самата дефиниција на трагедијата, се вели:

Μέγιστον δὲ τούτων ἐστὶν ἡ τῶν ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΣ ἡ γὰρ τραγῳδία μίμησίς ἐστιν οὐκ ἀνθρώπων ἀλλὰ πράξεων καὶ βίου... Ὥστε τὰ ΠΡΑΓΜΑΤΑ καὶ ὁ μῦθος ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΙΔΙΑΣ ΤΟ ΔΕ ΤΕΛΟΣ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ἁπάντων...[7])

Во седмата глава на Поетиката (1450в 21ин.) го читаме ова:

Διωρισμένων δὲ τούτων, λέγωμεν μετὰ ταῦτα ποίαν τινὰ δεῖ τὴν ΣΥΣΤΑΣΙΝ εἶναι ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, ΕΠΕΙΔΗ ΤΟΥΤΟ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΝ ΚΑΙ ΜΕΓΙΣΤΟΝ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΙΔΙΑΣ ΕΣΤΙΝ.

Или во превод: „Откога ги определивме овие (т. е. видовите), да кажеме сега каков треба да биде *составот на собитијата, дека тоа е прво и најважно во трагедијата*". И во следните глави Аристотел збори за *составот на собитијата*, но најважни се тринаестата и четиринаестата глава на Поетиката, дека тука Аристотел говори во врска со жалта и страот (ἔλεος и φόβος), со претходните два збора од дефиницијата. Во овие две глави имаме непосреден коментар на она место од дефиницијата на трагедијата, каде што се поврзани зборовите πραγμάτων σύστασιν со ἔλεος и φόβος.

Во тринаестата глава Аристотел опширно изложува што треба да содржи една трагедија за да успее и како треба да се изведе композицијата на драмата; објаснува дека составот на трагичното дејствие треба да содржи страшни и жалосни собитија. Еве го текстот на Аристотела (го донесуваме поголемиот дел од текстот на тринаестата глава, и заради поарна илустрација оние места од текстот кои ни се чинат важни за нашето гледиште и објаснение, ги исписавме одреда со големи букви):

Ὧν δὲ δεῖ στοχάζεσθαι καὶ ἃ δεῖ εὐλαβεῖσθαι ΣΥΝΙΣΤΑΝΤΑΣ ΤΟΥΣ ΜΥΘΟΥΣ, καὶ πόθεν ἔσται τὸ τῆς τραγῳδίας ἔργον, ἐφεξῆς ἂν εἴη λεκτέον τοῖς νῦν εἰρημένοις. Ἐπειδὴ οὖν δεῖ τὴν ΣΥΝΘΕΣΙΝ εἶναι τῆς καλλίστης τραγῳδίας μὴ ἁπλῆν ἀλλὰ πεπλεγμένην, καὶ ταύτην ΦΟΒΕΡΩΝ καὶ ΕΛΕΕΙΝΩΝ εἶναι μιμητικήν (τοῦτο γὰρ ἴδιον τῆς τοιαύτης μιμήσεώς ἐστιν), πρῶτον μὲν δῆλον ὅτι οὔτε τοὺς ἐπιεικεῖς ἄνδρας δεῖ μεταβάλλοντας φαίνεσθαι ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν (οὐ γὰρ φοβερὸν οὐδὲ ἐλεεινὸν τοῦτο, ἀλλὰ μιαρόν ἐστιν) οὔτε τοὺς μοχθηροὺς ἐξ ἀτυχίας εἰς εὐτυχίαν (ἀτραγῳδότατον γὰρ τοῦτ' ἐστὶ πάντων· οὐδὲν γὰρ ἔχει ὧν δεῖ· οὔτε γὰρ φιλάνθρωπον οὔτε ἐλεεινὸν οὔτε φοβερόν ἐστιν), οὐδ' αὖ τὸν σφόδρα

[7]) „Најважно од овие е *составот на собитијата;* дека трагедијата е подражавање не на луѓе а на дејствија и живот... значи, *дејствијата* и фабулата се *сврха на трагедијата, а сврхата е најважна* од сè..."

πονηρὸν ἐξ εὐτυχίας εἰς δυστυχίαν μεταπίπτειν. Τὸ μὲν γὰρ φιλάνθρωπον ἔχοι ἄν ἡ τοιαύτη ΣΥΣΤΑΣΙΣ, ἀλλ' οὔτε ΕΛΕΟΝ οὔτε ΦΟΒΟΝ· ὁ μὲν γὰρ περὶ τὸν ἀνάξιόν ἐστι δυστυχοῦντα, ὁ δὲ περὶ τὸν ὅμοιον, ὥστε οὔτε ἐλεεινὸν οὔτε φοβερὸν ἔσται τὸ συμβαῖνον.... πρὸ τοῦ μὲν γὰρ οἱ ποιηταὶ τοὺς τυχόντας μύθους ἀπηρίθμουν, νῦν δὲ περὶ ὀλίγας οἰκίας αἱ κάλλισται τραγῳδίαι συντίθενται, οἷον περὶ 'Αλκμαίωνα καὶ Οἰδίπουν καὶ 'Ορέστην καὶ Μελέαγρον καὶ Θυέστην καὶ Τήλεφον, καὶ ὅσοις ἄλλοις συμβέβηκεν ἢ παθεῖν δεινὰ ἢ ποιῆσαι. Ἡ μὲν οὖν κατὰ τὴν τέχνην καλλίστη τραγῳδία ἐκ ΤΑΥΤΗΣ ΤΗΣ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ἐστιν.... Δευτέρα δ' ἡ πρώτη λεγομένη ὑπό τινων ἐστὶ ΣΥΣΤΑΣΙΣ, ἡ διπλῆν τε τὴν ΣΥΣΤΑΣΙΝ ἔχουσα, καθάπερ ἡ 'Οδύσσεια, καὶ τελευτῶσα ἐξ ἐναντίας τοῖς βελτίοσι καὶ χείροσιν. Δοκεῖ δὲ εἶναι πρώτη διὰ τὴν τῶν θεάτρων ἀσθένειαν...[8]).

Во оваа глава терминот σύστασις е заменет на едно место (во почетокот) со синонимот σύνθεσις, како и во шестата глава, каде објаснува што значи фабула, λέγω γὰρ μῦθον τοῦτον, τὴν ΣΥΝΘΕΣΙΝ τῶν πραγμάτων, инаку правиот термин или terminus technicus е σύστασις, и, осем на спомнатите две места овој се јавува редовно кога се зборі за составот на трагедијата, односно на фабулата, односно на собитијата,

За нашата теза е исто така важен и почетокот на четиринаестата глава, каде се вели дословно вака:

Ἔστι μὲν οὖν τὸ φοβερὸν καὶ ἐλεεινὸν ἐκ τῆς ὄψεως γίνεσθαι, ἔστι δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, ΟΠΕΡ ΕΣΤΙ ΠΡΟΤΕΡΟΝ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΟΥ ΑΜΕΙΝΟΝΟΣ. Δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὁρᾶν οὕτω ΣΥΝΕΣΤΑΝΑΙ τὸν μῦθον ὥστε τὸν ἀκούοντα ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

[8]) На македонски: „На што треба да се пази и од ошто треба да се чува кога се составаат фабули и како ќе се постигне ефектот на трагедијата, ќе треба да кажеме веднаш по она што рековме сега. Како составот на најубавата трагедија треба да биде не прост а сложен, и то да подражава страшни и жалосни дела — дека тоа е својствено на такво подражавање, то е, прво, јасно дека не треба да се прикажуваат добри луѓе како преминуваат од среќа во несреќа (оти тоа не е ни страшно ни жалосно, а непријатно), нито пак лоши луѓе од несреќа во среќа (дека тоа е најмалу трагично од сè; зашто нема ништо од она што е нужно; оти не е ни човекољубиво ни жалосно ни страшно), а ни претерано порочен како паѓа од среќа во несреќа. Вистина таквиот состав би имаљ човекољубиво (чувство), но нито жал нито страв, дека првиот се јавува за човек што страда незаслужено, а вториот за сличен ни човек, така да случајот не би бил ни жалосен ни страшен... Додека порано поетите ги земаа случајните фабули, сега најарните трагедии се составаат само за неколку родови, како за Алкмеон, Едип, Орест, Мелеагро, Тиест, Телеф и други на коишто им се случило или да издржат или да извршат страшни дела. Од уметничка страна, значи најарната трагедија има ваков состав ... Другиот состав е оној што го викаат некои прв. Овој има двоен состав како Одисеа која свршува со противности — со подобри и полоши. Овој се зема за прв поради слабоста на гледачите“.

γινόμενα καὶ ΦΡΙΤΤΕΙΝ ΚΑΙ ΕΛΕΕΙΝ ΕΚ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΙΝΟΝΤΩΝ· ἅπερ ἂν πάθοι τις ἀκούων τὸν τοῦ Οἰδίποδος μῦθον.

Или на македонски: „*Стравот и жалта* (страшното и жалосното) *може да настане* од призорот (сценаријата), а може и *од самиот состав на собитијата, што е поубаво и знак на поарен поет.* Дека треба и *без гледање така да се состави фабулата, да оној што слуша* како се вршат *собитијата и да трепери и да жали за она што се случува*". Или понатака во истата глава:

Ἐπεὶ δὲ τὴν ἀπὸ ἐλέου καὶ φόβου διὰ μιμήσεως δεῖ ἡδονὴν παρασκευάζειν τὸν ποιητήν, φανερὸν ὡς τοῦτο ἐν τοῖς πράγμασιν ἐμποιητέον. Ποῖα οὖν δεινὰ ἢ ποῖα οἰκτρὰ φαίνεται τῶν συμπιπτόντων, λάβωμεν. Ἀνάγκη δὲ ἢ φίλων εἶναι πρὸς ἀλλήλους τὰς τοιαύτας πράξεις ἢ ἐχθρῶν ἢ μηδετέρων...

И преведено на македонски: „Како пак поетот треба да приредува задоволство *со страв и жал преку подражавање, јасно е дека тоа треба да го тури во собитијата.* Кои се, значи, страшни а кои жалосни собитија, треба да определиме. *Таквите дела* припаѓаат нужно или на лица кои се меѓусобно пријатели или непријатели или ни едно ни друго:.." Оваа, последната реченица поради зборовите τοιαύτας πράξεις „таквите дела", кои ги подвлековме, ни се чинеше дека е потребно да ја цитираме, оти во дефиницијата на трагедијата мнозина се колебаа дали зборот τοιούτων може да се однесува на παθημάτων во врска со ἔλεος и φόβος или зборот не си е на место. Овде им одговараме ние вака. Зборот τοιούτων се однесува на следниот збор кој што не е παθημάτων а πραγμάτων и во врска е со зборовите ἔλεος и φόβος, поправо тој ги заменува и двата збора од дефиницијата односно нивните адјективи — φοβερῶν и ἐλεεινῶν, токму онака како во цитираната реченица, каде што зборот τοιαύτας (πράξεις) се однесува на малу погоре спомнатите зборови δεινά и οἰκτρά.

На крајот од четиринаестата глава, откако го објасни *составот на собитијата* — ἡ σύστασις τῶν πραγμάτων — низ цели девет глави, од шестата до четиринаестата, Аристотел вака завршува: Περὶ μὲν οὖν τῆς τῶν πραγμάτων συστάσεως, καὶ ποίους τινὰς εἶναι δεῖ τοὺς μύθους, εἴρηται ἱκανῶς. Или во македонски превод: „Значи, за *составот на собитијата* и какви треба да се фабулите, доста е казано".

Да сумираме сега од сето она што го рековме досега и да видиме кој е крајниот резултат.

Како во Аристотеловиот коментар на дефиницијата на трагедијата нема ни еден збор за παθημάτων κάθαρσιν, а на местото каде требаше да се збори за тоа, се говори и се

објаснува техничкиот термин σύστασις πραγμάτων, *составот на событијата*, кој е најважен и битен елемент на секоја трагедија, и нему му посветува во коментарот, како можеше и да се очекува, најмногу простор – цели девет глави, ние мораме да го изведеме единственото правилно и логично заклучение дека зборовите κάθαρσις παθημάτων (или μαθημάτων) во дефиницијата на трагедијата не се автентични зборови на Аристотела. Тие се или случајна невешта конјектура на некој „учен" препишувач – схолиаст, дека автентичните зборови на Аристотела σύστασις πραγμάτων биле нечитко написани и можел да се прочита само крајот – наставката, или текстот на Аристотела бил погрешно записан од некој Аристотелов ученик, или пак е намерна мистификација на некој покасен филозоф-интерполатор.

Акоземеме како поверојатно дека зборовите πραγμάτων σύστασιν биле нечитливи и дека препишувачот можел да ги одбере само крајните букви на зборовите, тогај треба да обрнеме внимание и на тоа, дека зборовите παθημάτων κάθαρσιν покрај еднакви наставки имаат и еднаков број букви со зборовите πραγμάτων σύστασιν што значи дека завземаат и еднаков простор, кога ќе се напишат, та дополнението - конјектурата – и од оваа страна можеше да се олесне. И така и од чисто формална страна замената на термините е јасна и разбирлива, во случај да ја одбиеме возможноста на намерна мистификација. Но и во едниот и во другиот случај останува фактот дека текстот на Аристотела не е автентичен и дека е променет од јасно πραγμάτων σύστασιν во нејасно παθημάτων κάθαρσιν.

Значи *во дефиницијата на трагедијата од Аристотела немало ни траг од некаква Катарса.* Но тоа не е ни малу чудно, туку сосема природно. Аристотел во ова свое дело за Поетиката не збори за целта и ефектите на трагедијата од етичка или психолошка гледна точка, нито пак може да се каже дека полемизира со својот учител Платон до тој степен да поставува за трагедијата, која Платон сосема ја исклучи од својата идеална држава, и некаква практична цел како што би требало да биде очиствувањето на душите од афекти, или пак пречистување на самите чувства. Аристотел во Поетиката говори како професор по теорија на литературата, како естета. Тој објаснува што е поетика и какви поезии има, дава характеристики на поедините видови на поезијата и збори исцрпно за трагедијата и донекаде за епската поезија. Во прочуената своја дефиниција на трагедијата тој накратко објасни што е трагедија, а во коментарот поопширно разлага што треба сѐ да содржи и како да се состави една трагедија за да успее. Аристотел како специјалист теоретик по литературата дава поправо совети на младите писатели на трагедии, и Поетиката треба да им

послужи како еден вид учебник, дека во неговото време трагедијата веќе беше во опаѓање и бројот на добрите и правите трагедии беше сѐ помал. Декадентната трагедија во неговото време имаше почнато сигурно многу обилно да се служи со искуствени средства преку сценеријата за да го постигне трагичниот ефект, што се гледа многу јасно од самиот коментар на Аристотела, и Аристотел сметаше за неопходно да го истакне во коментарот на неколку места што е најважно во трагедијата, она битното преку кое треба да се постигне трагичното. Тоа е *составот на собитијата.* Зар може да се замисли дека најбитната црта, најбитниот елемент на трагедијата, кој му е на Аристотела толку добро познат, дека педантниот професор и научник би го заборавил и изоставил во дефиницијата?

Да ја видиме сега дефиницијата на трагедијата како ќе изгледа со извршената исправка односно конјектура на текстот:

> Ἔστιν οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ χωρὶς ἑκάστου τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, ΔΙ ΕΛΕΟΥ ΚΑΙ ΦΟΒΟΥ ΠΕΡΑΙΝΟΥΣΑ ΤΗΝ ΤΩΝ ΤΟΙΟΥΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΣΥΣΤΑΣΙΝ.

И во македонски превод: „Трагедијата, значи е подражавање на сериозно и завршено дејствие од определена големина, кое преку дејствувашти (лица), во засладен (истанчен) говор одделно за секој од видовите во неговите делови, а не во прикажување, *со жал и страв го завршува составот на такви (т. е. жалосни и страшни) собитија*".

Треба да спомнеме веднаш дека и зборот περαίνουσα не е употребен со она значење како се зема во врска со зборовите παθημάτων κάθαρσιν т. е. *извршувајќи* или *изведувајќи.* Зборот περαίνουσα тука, во дефиницијата, е употребен во своето првобитно значење *завршувајќи*, дека глаголот περαίνω „завршувам" е деноминативен глагол, изведен од именката πέρας „крај, завршеток". Нијансата која се добива кога ќе се земе глаголот во своето првобитно и обично значење „завршувам" во врска со автентичните зборови πραγμάτων σύστασιν ѝ дава на дефиницијата сосема друго, определено значење. Трагедијата го постига својот трагичен ефект баш на крајот, дека таа треба да го заврши составот на страшните и жалосни собитија со жал и страв, оти крајот е најважен од сѐ, како што вели Аристотел – τὸ δὲ τέλος μέγιστον ἁπάντων.

Ако успеавме да го прочистиме ова тешко и заметкано место од непотребен баласт, сметаме дека направивме услуга и на науката и на таткото нејзин Аристотел, кој без своја кривица носи во своите дела толку многу сметишта од разни времиња.

Резюме

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТРАГЕДИИ У АРИСТОТЕЛЯ И КАТАРСИС

Михаил Д. Петрушевски

По мнению автора этой статьи, вопрос Катарсиса у Аристотеля всё ещё не решен, несмотря на многочисленные заключения, к которым до сего дня приходили его исследователи. Двое между последними — Гудеман и Смердел — пришли к отрицательному решению, выражая мнение, что вопрос этот представляет ἀδύνατον. Автор пошёл от текста Аристотеля и пришёл к заключению, что вопрос начался с определения понятия, с дефиниции трагедии, где не все слова достоверны, не все принадлежат Аристотелю. Это в особенности относится к последним двум словам дефиниции παθημάτων κάθαρσιν.

Известно, что в манускриптах вместо слов παθημάτων κάθαρσιν чаще встречается вариант μαθημάτων κάθαρσιν, что свидетельствует о том, что текст не был вполне ясным и верным. С другой стороны известно, что Аристотель в своей Поэтике дал довольно обширное толкование этой дефиниции и в нём объяснил все слова дефиниции за исключением двух последних, о которых не сказано ни одного слова во всём его сочинении. Автор настоящей статьи усомнился в подлинности последних двух слов по следующим соображениям: если о последних двух словах дефиниции в толковании нет ни одного слова, — а в тексте, с другой стороны, нет пропусков, — значит слова παθημάτων κάθαρσιν не достоверны. Нужно, следовательно, искать подлинные слова Аристотеля в тексте Поэтики, именно в том месте комментарии, где должно было бы находится объяснение слов παθημάτων κάθαρσιν. И действительно, автору удалось найти эти два слова Аристотеля. Они гласят: πραγμάτων σύστασιν.

Уже в VI главе сказано:

> Μέγιστον δὲ τούτων ἐστὶ ἡ τῶν πραγμάτων σύστασις· ἡ γὰρ τραγῳδία μίμησίς ἐστιν οὐκ ἀνθρώπων ἀλλὰ πράξεων καὶ βίου... ὥστε τὰ πράγματα καὶ ὁ μῦθος τέλος τῆς τραγῳδίας, τὸ δὲ τέλος μέγιστον ἁπάντων...

Также в VII главе, в самом начале, стоит:

> Διωρισμένων δὲ τούτων, λέγωμεν μετὰ ταῦτα ποίαν τινὰ δεῖ σύστασιν εἶναι τῶν πραγμάτων, ἐπειδὴ τοῦτο καὶ πρῶτον καὶ μέγιστον τῆς τραγῳδίας ἐστίν.

О πραγμάτων σύστασιν, т. е. о композиции действий (событий), Аристотель сам говорит, что она является главным и важнейшим делом в трагедии и, естественно, в своём толковании посвящает ей самое большое место — от шестой до четырнадцатой главы. В XIV главе

лучше всего видно отношение слов πραγμάτων σύστασιν к словам ἔλεος и φόβος в дефиниции, так как её Аристотель начинает так:

Ἔστιν μὲν οὖν τὸ φοβερὸν καὶ ἐλεεινὸν ἐκ τῆς ὄψεως γίγνεσθαι, ἔστι δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεως τῶν πραγμάτων ὅπερ ἐστὶ πρότερον καὶ ποιητοῦ ἀμεινονος. Δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὁρᾶν οὕτω συνεστάναι τὸν μῦθον ὥστε τὸν ἀκούοντα τὰ πράγματα γινόμενα καὶ φρίττειν καὶ ἐλεεῖν ἐκ τῶν συμβαινόντων.

Если сделать это предположение, другими словами — исправление текста, будет видно, что дефиниция трагедии делается гораздо более ясной и более полной, и что Катарсису в дефиниции трагедии совсем нет места, так как дефиниция должна содержать в себе составные и самые главные части трагедии, тогда как Катарсис не является составною частью трагедии: он представляет собой нечто, что находится вне самой драмы. С формальной точки зрения автор полагает, что слова πραγμάτων σύστασιν легко мог заменить словами παθημάτων κάθαρσιν какой-нибудь учёный переписчик, так как текст в манускрипте не был совсем ясным, — тем легче, что эти два слова заменены двумя другими, очень близкими между собой и по числу букв и по окончанию.

Значит, в дефиниции трагедии у Аристотеля нет ни одного слова о каком бы то ни было Катарсисе.

Résumé

LA DÉFINITION DE LA TRAGÉDIE CHEZ ARISTOTE ET LA CATHARSE

par

Mihail D. Petruševski

D'après l'auteur de cette étude, le problème de la Catharse d'Aristote, malgré tant de résolutions, apportées jusqu'à ce jour, n'est pas encore résolu. Parmi ceux qui l'ont examiné, deux des derniers — Gudeman et Smerdel — ont abouti à une résolution négative, émettant l'opinion que le problème représente un ἀδύνατον. L'auteur de cette étude est parti du texte d'Aristote et il aboutit à la conclusion suivante: le problème est sorti de la définition de la tragédie, où tous les mots ne sont pas authentiques d'Aristote. Cela se rapporte surtout aux deux derniers mots παθημάτων κάθαρσιν.

On sait que dans les manuscrits il y a une variante pour les mots παθημάτων κάθαρσιν plus souvent μαθημάτων κάθαρσιν qui atteste que le texte n'etait pas tout à fait clair et sûr. D'autre part, on sait qu'Aristote, dans sa Poétique, a donné un commentaire assez étendu de cette définition dans lequel il a expliqué tous les mots de la définition, excepté les deux derniers mots. Dans toute son oeuvre il n'en parle pas. C'est pourquoi, l'auteur a mis en doute l'authénticité de ces deux derniers mots à cause des raisons suivantes: si pour ces deux derniers mots de la définition n'a pas un seul mot dans le commentaire — et le texte d'ailleurs est sans lacune — cela veut dire que les mots παθημάτων κάθαρσιν ne sont pas authentiques. Il faut, donc, chercher les mots authentiques d'Aristote dans le texte de la Poétique, à savoir dans l'endroit du commentaire où il est naturel de chercher l'explication des mots παθημάτων κάθαρσιν. En effet, l'auteur a réussi de retrouver ces deux mots d'Aristote. Ce sont πραγμάτων σύστασιν.

Déjà dans le chapitre VI il est dit:

Μέγιστον δέ τούτων ἐστὶ ἡ τῶν πραγμάτων σύστασις· ἡ γὰρ τραγωδία μίμησίς ἐστιν οὐκ ἀνθρώπων ἀλλὰ πράξεων καὶ βίου . . ὥστε τὰ πράγματα καὶ ὁ μῦθος τέλος τῆς τραγωδίας, τὸ δὲ τέλος μέγιστον ἁπάντων . .

Aussi dans le chapitre VII, au commencement même, on lit:

Διωρισμένων δὲ τούτων, λέγωμεν μετά ταῦτα ποίαν τινὰ δεῖ σύστασιν εἶναι τῶν πραγμάτων, ἐπειδὴ τοῦτο καὶ πρῶτον καὶ μέγιστον τῆς τραγῳδίας ἐστίν.

Pour πραγμάτων σύστασιν, c'est-à-dire *la composition des faits* Aristote lui-même constate qu'elle représente le principal et le plus important élément dans la tragédie et, naturellement, dans son commentaire il lui a réservé la plus grande place — du chapitre VI au chapitre XIV.

Dans le chapitre XIV on voit le mieux le rapport des mots πραγμάτων σύστασιν avec les mots ελεος et φόβος dans la définition, parce qu'il commence ainsi:

Ἔστιν μὲν οὖν τὸ φοβερὸν καὶ ἐλεεινὸν ἐκ τῆς ὄψεως γίγνεσθαι, εστι δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συστάσεως τῶν πραγμάτων, ὅπερ ἐστὶ πρότερον καὶ ποιητοῦ ἀμείνονος. Δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὁρᾶν οὕτω συνεστάναι τὸν μῦθον ὥστε τὸν ἀκούοντα τὰ πράγματα γινόμενα καὶ φρίττειν καὶ ἐλεεῖν ἐκ τῶν συμβαινόντων.

Cette conjecture faite, c'est-à-dire l'émendation du texte, on verra que la définition de la tragédie devient beaucoup plus claire et plus pleine et que la Catharse dans la definition de la tragédie est tout à fait déplacée, puisque la définition doit contenir les parties élémentaires et les plus essentielles de la tragédie, tandis que la Catharse n'est pas une partie élémentaire de la tragédie, mais un fait qui est en dehors du drame. Du point de vue formel l'auteur croit que les mots πραγμάτων σύστασιν pouvaient être facilement échangés par les mots παθημάτων κάθαρσιν de la part d'un savant copiste, parce que le texte dans le manuscrit n'a pas été tout à fait clair, d'autant plus que ses deux mots sont échangés par deux autres qui par le nombre des lettres et par la terminaison sont très proches.

Donc, dans la définition de la tragédie d'Aristote n'a aucun mot pour une Catharse quelle qu'elle soit.

ZAČETEK BOJA ZA REALISTIČNO SMER V HRVATSKI KNJIŽEVNOSTI

F. PETRĖ

V vsej prvi polovici XIX. stoletja je imel hrvatski fevdalizem še polne gospodarske in politične privilegije. Obvladoval je sabor, posedoval zemljo in izkoriščal kmečke množice. Naslanjal se je na naturalno gospodarstvo, kapitalizem se še ni razvil, da bi ga ogrožal. Nevarnost zanj je predstavljal le sosednji madžarski fevdalizem s svojo staro težnjo po nadvladi nad hrvatskim ozemljem.

V boju proti tujemu imperializmu se je pridružila hrvatskemu plemstvu po letu 1830 nova družbena sila, hrvatsko meščanstvo. Oba razreda, stari plemiški in novi meščanski, sta imela skupnega zunanjega sovražnika, zato se ni takoj čutilo, da prinaša politični nastop nove plasti obenem tudi notranjo diferenciacijo na Hrvatskem samem. Gaj je sodeloval s fevdalci, nadaljeval in podpiral boj v njihovih političnih ustanovah, celo prisvajal za meščanstvo mimogrede dotedanje izključne pravice plemstva, na primer nošenje orožja pri političnih manifestacijah, se kot človek neplemiškega porekla sploh dobrikal plemstvu in deloma s pomočjo fevdalcev organiziral ilirsko gibanje. Vstopil je v obrambo za zaščito hrvatskih nacionalnih pravic, ni pa nastopil proti domačemu plemstvu za izpremembo hrvatskih socialnih razmer. Še manj ostro je bilo njegovo stališče do cesarskega absolutizma in nemštva sploh, saj je mogel pričeti z meščanskim političnim gibanjem le s pristankom dvora in dunajske vlade, ker sta se bala rastoče madžarske moči in ji zato iskala hrvatsko protiutež.

Zaradi takih notranjih protislovij in zaradi napačno zastavljene rešitve nacionalnoga vprašanja južnoslovanskih narodov je ilirizem kasneje moral propasti. Ni se pa mogel ustaviti proces, iz katerega je Gajeva akcija zrasla, razvoj meščanstva na Hrvatskem.

V okviru rasti hrvatskega meščanstva je oživelo tudi slovstvo ilirske dobe.

Skladno z razvojem pri ostalih južnoslovanskih narodih se je hrvatska književna produkcija v tej dobi otresala vpliva cerkve in njenih potreb nabožnega slovstva. Vodilno vlogo v književnosti so začeli prevzemati kulturni predstavniki meščanstva. Z rastjo nove družbene plasti so se začeli odpirati književnosti razgledi, kot jih dotlej ni mogla imeti. Del hrvatske inteligence, ki ni izgubil stik z ljudstvom, bi moral vzeti nase boj proti socialni zaostalosti in politični brezpravnosti kmečkih množic. Postati bi moral nosilec novih pogledov na družbo in človeka. Naloga književnosti je bila, da sprosti širše borbene sile iz ljudstva in ga osvobodi predsodkov in pogledov, ki sta mu jih stoletja vcepljala fevdalizem in cerkev. V narodu, ki ni bil politično samostojen in ni imel lastne države, bi morala zastaviti nacionalno vprašanje. Literatura bi morala slediti naprednim razvojnim smernicam življenja in s tem stopiti na pot umetniškega realizma.

Gajevo gibanje, ilirizem, se je trudilo, da bi zajelo in vključilo vase vse, kar je bilo povezano z nacionalnim razvojem. Hotelo je na ta način pospešiti politično prebujenje hrvatskega naroda in utrditi politične postojanke hrvatskega meščanstva. Književnost je rasla v najtesnejši odvisnosti od dnevnopolitičnega boja.

Hrvatski književni razvoj v dobi ilirizma ima zato črte, kakršnih ne najdemo pri ostalih slovanskih narodih. Njegova pot do prvih začetkov realistične umetnostne metode je bila težja kot drugod, kajti poleg splošnih, kot jih srečujemo povsod, je morala odstraniti še posebne, lokalno hrvatske ovire.

I. *Dubrovniški tradicionalizem*

Ožja Hrvatska je imela do Gajevega nastopa nekoliko kajkavske književne tradicije. Umetniško je bila brezpomembna, toda uspelo ji je, da je do neke mere normirala kajkavski govor kot hrvatski knjižni jezik. V prvem letu izdajanja »Danice« (1835), literarne priloge Gajevih »Novin«, so se pisci priključili starejšemu razvoju in rabili kajkavski knjižni jezik. Kot je bil še neizoblikovan, je bil naročnikom domač in blizek, ker so se zbirali po večini iz Zagreba in ožje Hrvatske, ne pa tudi iz Slavonije in Dalmacije.

Tak je bil le začetek. Kajkavščina kmalu ni več odgovarjala Gajevim splošnim političnim nameram. Njegova zasnova ilirizma je vključevala prvič celotno Hrvatsko (Hrvatsko, Slavonijo in Dalmacijo) in drugič ostale južnoslovanske narode, zlasti Slovence in Srbe.

V težkih okoliščinah, v katerih je pričel graditi novo Hrvatsko ali »Ilirijo«, je skušal Gaj izkoristiti vsako prednost, ki bi lahko podprla uspeh. Iz tedanje neznatne kajkavske književnosti je hotel ustvariti ilirsko književnost, ki naj bi postala osrednja privlačnost narodnega preroda. Večina domoljubnih pesnikov je bila vključena v gibanje. Leta 1836 je Gaj zamenjal kajkavski knjižni jezik s štokavskim. S tem je dosegel prvič, da so imele vse hrvatske pokrajine isti knjižni jezik, drugič pa jih je povezal še z novo knjižno tradicijo pri Srbih. Z Gajevo reformo so dobili Hrvatje in Srbi enoten knjižni jezik. Za okrepitev literarne in s tem politične moči se je Gaj istočasno s sprejemom štokavščine odločil še za drugo reformo na literarnem področju.

Hrvatski narod je imel v svoji preteklosti poleg novejše kajkavske književne produkcije še veliko tradicijo dubrovniške književnosti iz XVI. in XVII. stoletja, nastale v posebnih okoliščinah v Dalmaciji pod vplivom italijanske renesančne književnosti. Zveze med njima so bile šibke in pretrgane. Da bi predočil ilirizem v slavi dolgega zgodovinskega razvoja, je postavil Gaj novo ilirsko književnost na dubrovniške temelje. V posebnem Proglasu za štokavski jezik iz novembra 1836 je pisal, da je to obenem tudi jezik, s »koim smo si neprecenjeno književno blago od četerdeset i više izverstnih (klasičnih) spisateljah *Parnasa Ilirskog* iz stare ilirske Atene — *Dubrovnika* (Raguze), i druge mnogovažne književne proizvode, kanoti naše starinsko dedinstvo prirodjenim pravom nasopet privlastili«[1]).

Krog Gajevih sodelavcev in pesnikov »Danice« je res sprejel stari dubrovniški jezik za vzorec novega hrvatskega pesniškega in proznega jezika. Dubrovniški pesniki so postali silno priljubljeni v ilirski družbi. Vodilni pesniki in pisci so si izposojali njihov besedni zaklad in se učili njihovo sintakso. Ilirizem je dajal daniški liriki snov za narodno-politične budnice in za slavospeve voditeljem, a dubrovniška književnost pesniški jezik in oblike. Iz teh dveh prvin so varili ilirski pesniki pretežni del nove poezije. Neizumetničen govor se je mogel uveljavljati le v narodnih pesmih, ki jih je objavljala »Danica«. Slovničarji so opozarjali v zvezi z zvočnostjo italijanskega jezika, pri katerem so se učili dalmatinski renesančni pesniki, na novi ilirski knjižni jezik in ga proglašali za najlepši slovanski jezik: »Jezik ilirski nadilazi sva slavjanska narečja svojom krepostju i lepoglasnostju, i podoban je italianskomu ovomu k pesničtvu destojnomu medju rimskimi (romantičkimi) jezici«[2]).

Literarni historizem je dobil kmalu svojo vzporednico v političnem tradicionalizmu. Kot je našel Gaj zgodovinsko oporo

[1]) Dr. Ludevit Gaj, I. i učrednik: PROGLAS, Danica Glirska II, 195 (3. XI. 1836).

[2]) Michl J. J., Pravopis ilirski i razlika medu jezikom českim i ilirskim, Praga, 1836, 146.

za književnost, je ilirski politični ideolog grof Janko Drašković naslonil politično zamisel »Ilirije« na staro državnopravno ureditev Hrvatske iz dobe pred izgubo narodne samostojnosti. Namesto da bi utemeljil hrvatsko zahtevo po ločitvi od Madžarske z naravno pravico vsakega naroda do svobode, jo je opravičeval s hrvatskimi historičnimi pravicami.

Ilirska težnja po jezikovnem povratku v staro, preživelo dobo ni bila povsem osamljen pojav med slovanskimi slovstvi. Podoben primer je preživela tudi Češka ob koncu mračne, negotove dobe svoje zgodovine, v kateri je propadel češki jezik na golo, najnujnejše razgovorno sredstvo, medtem ko sta se v znanosti in umetnosti razbohotili latinščina in nemščina. Tudi prvi češki prerodni delavci so oklevali, ali naj obnové literarno češčino, ki je bila v veljavi pred bitko na Beli gori v začetku XVII. stoletja, ali naj si ustvarjajo nov jezik, kakršnega bo pač narekovalo sodobno življenje? Za prvo pot je govorila težnja, da bi ohranili čistost stare češčine, za drugo ozir na razvoj jezika v teku poldrugega stoletja in na novi besedni zaklad. Zmagalo je seveda drugo načelo[3]).

V hrvatskem primeru je ostalo pri dubrovniškem tradicionalizmu. Ako bi pisci mislili na razvoj književnosti same, se ne bi odločili za tako pot, marveč pustili knjižnemu jeziku prost razvoj. Lahko bi zavrgli kajkavščino in sprejeli štokavščino, toda ne oblike preživelih, izumetničenih dalmatinskih pesnikov, pač pa sveži ljudski govor, kot ga je sprejel Vuk Karadžić. Odločil je politični vidik, pod katerim si je Gaj prizadeval, da bi čim bolj utrdil položaj ilirizma. Skozi romantična očala neposredne povezanosti s preteklostjo je gledal zagrebški literarni krog na dubrovniško književnost kot na vtelesenje najvišje ilirske tvorne sile. Prisojal je dalmatinskim renesančnim pesnikom, zlasti Gunduliću, večjo umetniško vrednost, kakor kateremu koli sodobniku v vsej novi evropski književnosti.

S priključitvijo na omrtvelo dubrovniško poezijo si je hrvatska književnost takoj v začetku Gajeve dobe izgradila svoja lastna estetska načela, kakršnih ni imela kaka druga književnost. Gaj imenuje dubrovniške pesnike ilirske klasike. V ilirskem sistemu je mešanica klasicizma, z njegovim dogmatičnim pridržavanjem uveljavljenih pesniških norm, in romantike, ki je iskala zatonele kulture.

Dubrovniška književnost je nastala v dobi razcveta trgovsko-patricijskega mesta v posebnih gospodarskih in političnih pogojih. Ko je propadala republika in slabela njena trgovska funkcija posrednika med prekomorskimi deželami in njenim zaledjem na Balkanskem polotoku, je zamirala tudi njena lite-

[3]) Gléj Palacký F., Předmluva ke wlastenském čtenářstwu, Časopis Českého musea (ČČM) X', 1837, 4.

ratura. Poživiti omrtvelo slovstvo s prenosom v druge razmere in na drugo ozemlje je bil v naprej obsojen jalov trud. Gospodarske in družabne korenine, iz katerih je bila zrasla dubrovniška literatura, so bile porezane. Prav tako pa je šel po jalovi poti poskus, da bi se mogle v stari, okoreli obliki razcveteti sveže ustvarjalne sile nove meščanske Hrvatske. Toda Gajev krog se je odločil za tako pot, vsak nastop proti sprejetemu književnemu načelu bi bil v posebnih razmerah tedanjega Zagreba izredno nepopularen.

Prehod meščanstva k politični aktivnosti se je izvršil z vročico vzhičenja. Zagreb se je opajal z budnicami in bakladami. Narodna zavest se je širila z izredno naglico. Vse družabno življenje je dobivalo naroden poudarek. Gajevi pristaši so prirejali narodne zabave, igrale so narodne godbe, zimski plesi so dobili ime narodnih plesov. Ilirci so s hlastno odločnostjo gradili temelje ločene narodne gospodarske in kulturne organizacije, ustanovili so narodno založbo, tiskarno, čitalnico, gledališče in gospodarska društva. Zlomili so fevdalno brezpravje žene v politiki in jo pritegnili k političnemu delovanju. Javni nastopi so dobivali že značaj grozečih demonstracij proti madžarofilskemu plemstvu in meščanstvu. Domoljubje se je razžarelo v široko, bučno vrenje, ki je skrivalo v sebi tako silo, da je v kratki dobi nekaj let izpremenilo miselnost meščanstva, podeželske inteligence in dela malega plemstva. Literatura ni stala kje na robu življenja. Pesnik, ki bi se uprl po Gaju utrti smeri, bi tvegal konflikt z družbo. Med osnovna načela narodnega gibanja je postavljal Gaj nujnost narodne sloge. Krog okoli njega je bil opojen od političnih uspehov, a začeto gibanje izpostavljeno še prevelikim nevarnostim, da bi bile mogle nastati polemike o pravilnosti ali škodljivosti posnemanja dalmatinskih pesnikov. Kritika izbrane smeri bi pomenila rušenje sloge, ker v ilirski družbi ni bilo javnega vprašanja, ki bi ne bilo politično vprašanje. Dokler so smatrali ilirsko književnost za sestavni del političnega gibanja, so vrednotili njeno liriko po službi, ki jo je opravljala za politiko. Tudi pesniški naraščaj, ki je vstopal v Gajev krog, je sestavljal svojo liriko po utrjenem dubrovniškem vzorcu.

2

In vendar se je kritika dubrovničanenja pojavila že takoj v tednih, ko je Gaj razglasil novo smer. Nehvaležne naloge se je lotil prvi ilirec, ki ni bil Hrvat.

V prvem letniku »Danice« je Gaj priobčil Vrazovo pesem »Stana i Marko«. Objava je imela političen poudarek, kar je pričal tudi podpis: Stanko Vraz, Ilir iz Štajera. Med mladim slovenskim pesnikom in uredništvom so se spletale tesne vezi, vendar je Vraz po prvi objavi čakal nad leto dni zaman, da bi

zagledal na straneh »Danice« še kako svojo pesem. Ko je videl iz Gajevega Proglasa, da se bo s kultom dubrovniške tradicije ilirska književnost še bolj oddaljila od njegove lastne pesniške smeri, je napisal Ivanu Mažuraniću pismo z odklonilnimi pripombami k posnemanju dubrovniških pesnikov[4]). Ivan Mažuranić je bil tedaj Gajev pomočnik pri urejanju »Danice«; pismo je bilo torej namenjeno uredništvu in vsemu literarnemu krogu.

Vraz je s tem pismom pričel boj, ki je trajal polno desetletje.

S kakšnimi pomisleki je bil izrečen prvi dvom v pravilnost ilirske literarne smeri? Kakšna načela so se zdela za razvoj hrvatskega jezika in književnosti pravilnejša že v dobi sami?

Vraz je s tem pismom pričel boj, ki je trajal polno desetjerske generacije, ki se je šolala okoli 1830, je vstopil v slovensko književnost v letih, ko je doživela močan razvoj z nastopom prve slovenske meščanske generacije s Prešernom na čelu. Slovenska literatura je dobila s Prešernovimi pesmimi v »Kranjski Čbelici« prve resnično umetniške stvaritve. V njih sta bila završena klasicizem in prosvetljenska lirika, a tudi slovansko-romantični program posnemanja narodnih pesmi v umetni poeziji. S tem se je slovenska literatura osvobodila tradicije iz preteklosti in vse časovne navlake romantične šole. Krenila je na pot točnega psihološkega opazovanja in upodabljanja življenske resničnosti. Jezik nove poezije je bil zdrav, dognan, umetniško izbrušen izraz nepokvarjene, žive ljudske govorice. V pesniških formah se je nova slovenska poezija odvrnila zgolj od posnemanja vzorcev narodnih pesmi. Z virtuoznim metričnim mojstrstvom jo je bogatil Prešeren v pravo zakladnico antičnih, renesančnih, orientalskih in modernih pesniških oblik. Z vsem tem je stopala slovenska poezija trdno na pot realistične umetnostne metode. Prešeren ni bil sam, z njim je nastopala cela generacija. Vse njihove izjave kažejo, da so se do dna zavedali pomena svojega dela. Čop je tudi teoretično, načelno razčlenjal razvoj ter opredelil pot generacije in značaj nove poezije vprav kot nastop meščanstva, tedanje napredne sile v družbenem razvoju.

Mladi pesnik Vraz, graški jurist, je napeto spremljal organizatorično, pesniško in polemično delo, ki ga je vršil ljubljanski krog, iskal je zveze z njim, potoval v Ljubljano in se v podrobnostih seznanil z njihovimi pogledi in načrti. Zdelo se je, da bo šel sam po slični poti. Obenem je kazal tako vnemo za poznanje sodobnih evropskih književnosti, da je bil zelo slab študent. Toda opojil ga je Gajev politični program za južne Slovane, a zopet ne toliko, da bi bil pripravljen zavreči svoje literarne nazore. Iz tega se je rodila njegova kritika dubrovniške smeri.

[4]) Vraz — Ivanu Mažuraniću 15. XII. 1836, obj. Šrepel M., Vrazova pisma, Gradja za povijest hrv. književnosti (Gradja) I, 1897, 240—4.

Način, kako si je Vraz zastavil kulturni problem ilirizma, kaže, da se je narodno prebujena inteligenca z literarnimi delavci na čelu zavedala svoje vloge v absolutistični Avstriji Metternichove dobe. Kaj je naloga literature, se vprašuje Vraz v pismu Mažuraniću? Da izobrazi ljudstvo, ki živi v popolni kulturni zaostalosti. Ali bo mogel Gajev krog izvesti to nalogo s kulturnim programom, ki posnema preživele dubrovniške pesnike? V mrtvi črki jezika, ki je daleč od razgovornega jezika ljudstva? Odgovor je bil seveda negativen. Proti dubrovniški smeri je postavil Vraz zahtevo, naj sprejmejo ilirci za svoj knjižni jezik sodobno štokavščino in nadaljujejo nego jezika v smeri, ki sta jo utrla Dositej Obradović in Vuk Karadžić. Vraz je smatral kulturno zaostalost hrvatskih oziroma ilirskih množic za tolikšno, da se mu ni zdelo umestno, če bi se umetna poezija oddaljila od narodne. Predlagal je, naj bi za začetek jemala le najenostavnejše snovi in posnela iz narodnih pesmi tudi njihovo mitologijo in junake. Ilirska književnost bi morala ostati taka vse dotlej, dokler čitatelji ne bi razumeli zrelejših vrst pesništva.

Poskus štajerskega pesnika ni rodil upeha. Odgovora iz uredništva ni bilo, »Danica« je nadaljevala s svojo smerjo. Gaj je tudi v tem primeru ravnal kot v vseh podobnih. Nerad je odgovarjal s pismi in se sploh izogibal načelnemu razpravljanju ali polemikam. Od pripadnikov je zahteval, da so se zaradi sloge podredili poti, ki jo je ubral. Vraz sam pa je pričel s pesnikovanjem v smeri, kot jo je predlagal Ivanu Mažuraniću. Toda tudi njegovih pesmi niso objavljali. Ostali ilirski pesniki so se v »Danici« zvesto ravnali po dubrovniških vzorcih, kot kaže na primer naslednja, težko razumljiva pesem mladega Ivana Trnskega:

Glej, jak tašti neznalica
blago svetlo sam i hara,
I od istine dalek lica
U ponorah dnu tumara.

Tu u primer bedna cerva:

U prahu se svia, plazi —
A za ništar tam se herva,
Čovečanstvo nogom gazi ...[5])

Za Vraza se je položaj nekoliko izpremenil, ko so se v poletju 1837 davorijski poetje »Danice« po prvem zaletu izpeli in je imelo uredništvo le skopo izbiro gradiva. Takrat so začeli objavljati Vrazove »Djulabie«.[6])

---

[5]) Ternski Ivan, Ilir iz Horvatske, Prosvetjenje I—II, Danica III 137—8, 143 (19. in 26. 8. 1837).

[6]) Stanko Vraz, Ilir iz Štajera, Djulabie, Danica III 138 in dalje (2. 9. 1837).

V naslednji pomladi je Vraz ponovno povzel boj proti dubrovniškemu kultu. Pisal je odločno pismo Gaju samemu[7]). K stari argumentaciji je priključil nove razloge. Dubrovniški pesniki da so pisali v zelo nečistem jeziku, ker so sprejeli v svoje narečje italijanske elemente, n. pr. strah od boga (paura di Dei), sram od ljudi (vergogna dei uomini) itd. Po italijanskem vzorcu so omehčali oblike: ljuveni, jubjena,, postavjeni, zemja, zabavjeni, napjavjeno; opuščali so soglasnike in vrivali samoglasnike. Uvedli so konjunkcije in prepozicije, katerim bi se lahko izognili. Vraz je pisal, da je z vsem tem dubrovniški knjižni jezik sprejel toliko italijanskega duha, da se je oddaljil od slovanskega jezikovnega čuta. Drugi razlog, na katerega se je Vraz uprl, je bilo številčno razmerje med Dubrovnikom in »Ilirijo«. Poudaril je, da predstavlja dubrovniški govor veliko manjšino, ker ge je govorilo komaj 200.000 ljudi, medtem ko šteje ilirsko ozemlje najmanj 6,000.000 prebivalcev. Zato predstavlja dubrovniški govor le neznatno manjšino. Vraz je pritrjeval, da spadajo dubrovniški pesniki v kulturni zaklad hrvatskega naroda, toda to bi bil tudi edini razlog za nadaljevanje njihove tradicije, proti njim pa govori toliko prepričevalnih dejstev, da je tudi ta vzrok omajan. Tudi v pismu Gaju je Vraz naglašal, da mora postati književnost globoko nacionalna, zato mora biti pisana v jeziku, ki izhaja iz živega ljudskega govora. Če je kaka pesniška tradicija, na katero bi se mogel nasloniti knjižni jezik, so to edinole narodne pesmi.

Polemika se je osredotočila na knjižni jezik, ker je bilo to najbolj pereče vprašanje književnosti. Toda Vrazova kritika je prodirala pod jezikovni in oblikovni plašč dubrovniške književnosti do jedra, kako je renesančni pesnik izpovedoval svoja čustva. Vrazu se je zdela to doba pesniškega individualizma, ki je imel za posledico pretirano čustveno bohotnost in odgovarjajoč prerazvit izraz.

Spomladi 1838 je imel Vraz še enkrat priliko za načelni spoprijem z dubrovniško smerjo. Dramatik Dimitrije Demeter ga je toplo in prijateljsko povabal, naj mu sporoči svoje mnenje o njegovih »Dramatičnih pokušenjih«.[8]) Odgovor ni znan, če je do njega sploh prišlo. Le iz nekaj kasnejšega Vrazovega pisma dr. Štefanu Kočevarju, zdravniku v Podčetrtku, ki ga navajam spodaj, je razvidno, da je bila njegova sodba o Demetrovem dramskem delu zelo negativna vprav zaradi rabe dubrovniškega jezika.

Medtem ko je večina hrvatskega literarnega kroga sprejemala novo smer knjižnega jezika, Vraz s svojim odklanjanjem med Slovenci ni bil osamljen. Prešernu se je zdel kult nesmi-

[7]) Vraz — Gaju 11. III. 1838, Gradja VI, 1909, 17—20.

[8]) Demeter — Vrazu 7. VI. 1838, pismo v zagrebški Vseučiliški knjižnici.

seln, po boju proti njemu pa je klicala tudi tista štajerska inteligenca, ki je z zanimanjem spremljala Gajevo delo in ilirsko gibanje ali z njim celo simpatizirala. Kočevar je Vraza naravnost opozarjal, da se morajo oprijeti dramatike tudi pisci, ki niso sprejeli dubrovniškega jezika, da bi omejili njegov vpliv[9]).

3

V jeseni 1838 je Vraz opustil študij v Gradcu in se preselil v Zagreb. Politični ilirizem je doživel s tem med Slovenci uspeh, ker je prestop zaključil dobo Vrazovih nihanj med slovensko in hrvatsko književnostjo. Z Vrazovo naselitvijo v Zagrebu pa se je znatno okrepil tudi boj proti dubrovniški smeri.

Na koncu 1838 so v Zagrebu slavili dvestoletnico Gundulićeve smrti. Dimitrije Demeter je vzporejal Gundulićevo veljavo s Homerjem in Dantejem in sodil z Appendinijem, da je bil Gundulić naprednejši in večji kot Byron, ker je dve sto let pred njim z večjo pesniško popolnostjo opeval svobodo in znal obenem uravnavati svojo domišljijo, da ni prehajala meje lepote in okusa, kar se je sicer godilo Byronu[10]). Sodba kaže, da se je zagrebški krog še držal estetske šole klasicizma in ni soglašal z osnovnimi črtami romantike. Podobno poveličevanje Gundulića in kritika novejše evropske poezije zveni tudi iz govora, ki ga je imel na Gundulićevi svečanosti 20. decembra 1838 v cerkvi sv. Katarine v Zagrebu ilirski pesnik Pavao Stoos, tajnik zagrebškega škofa[11]). Novi hrvatski pesniki so iztrgali Gundulića iz okolja, iz katerega je zrasel, in videli v njem predvsem velikega ilirskega pesnika, nacionalnega poeta »Ilirije«. Kult je s tem le še rasel.

Vrazov boj je bil v takih okoliščinah težak.

Štajerski pesnik, ki je dotlej brezuspešno moledoval s pismi, je znal s svojim nastopom razgibati zagrebške literarne tovariše, da jih je odnos do kulta dubrovničanenja razdelil v dva tabora. Vraz si je sicer tudi že preje utrdil v Zagrebu sloves razgledanega in bistrega kritika, toda poletni obiski so bili prekratki, da bi bil mogel globlje vzvaloviti ilirsko središče. Po njegovi preselitvi se je zgodilo prvič, da je nekdo razcepil dotlej strnjeni idejni krožek hrvatskih reformatorjev in uveljavil drug vidik vrednotenja, kot je bil politični utilitarizem. Vprašanje je s tem prešlo svoj literarni okvir in postalo važno dnevnopolitično vprašanje.

Dejstvo, da Vraz po preselitvi ni več pisaril pisem hrvatskim prijateljem in da je Slovencem zamolčeval svoje težave v

[9]) Kočevar — Vrázu 24. XII. 1838, pismo v zagrebški Vseučiliški knjižnici.

[10]) Dr. Demetar, Gundulić, Danica Ilirska IV 197—8 (29. XII. 1838).

[11]) Pavel Stoos, Govor prigodom svetkovanja dvéstolétne uspomene Ivana Gundulića . . ., Danica Ilirska IV 205—8 (29. XII. 1838).

Zagrebu, je vzrok, da se je ohranilo o sporu za dobo od Vrazove preselitve do izdaje »Kola« le malo gradiva. Manjkalo bi nam opor za vpogled v zanimivi čas, če se nam ne bi ohranilo poročilo zunanje priče, Izmaila Ivanoviča Sreznevskega. Mladi kandidat za stolico slovanskih jezikov in književnosti na univerzi v Harkovu je prišel na svoji poti med zapadne in južne Slovane proučevat tudi južnoslovanske jezike in književnosti[12]). V Zagrebu so ga sprejeli z največjim navdušenjem, ker so gledali v njem slovanskega brata in še posebej, ker je bil predstavnik velikega ruskega naroda. Odpirali so mu vsa vrata, ga vabili v vse družbe, da se je mogel dobro razgledati po ilirskih razmerah. Sveznevski je sproti popisoval svoja opazovanja na obisku Hrvatske in Slovenije. Med drugim je s pismi Václavu Hanki v Prago seznanjal tudi češko javnost s kulturnimi vprašanji južnoslovanskih dežel. Kot je dobro opazil, da se ilirsko gibanje ni dotaknilo perečega socialnega vprašanja odnosov hrvatskih fevdalcev do kmeta-tlačana in da tudi ono hrvatsko plemstvo, ki je simpatiziralo z narodnim gibanjem in ilirizmom ni prav nič popustilo s srednjeveškim izžemanjem podložnikov ali doprineslo za njih dvig, je opazil tudi zablodo s posnemanjem dubrovniških pesnikov. V Zagrebu je videl poleg splošnega ilirskega in slovanskega navdušenja tudi Vrazov boj. S pravico gosta, ki sme imeti lastno mnenje ob spornih vprašanjih, je potom »Časopisa Češkega muzeja« seznanil češke prerodne delavce z ilirsko jezikovno in literarno polemiko. Sreznevski je pisal:

»... V književnosti ni in biti ne more drugega klasicizma, kot je narodni klasicizem; ga razumeti in si osvojiti njegovo dovršenost: glej, v čem je delo genija, a ne v posnemanju nečesa, kar je bilo lepo v svoji dobi in na svojem mestu. Ne gre zato, da bi se pisalo, kot je pisal n. pr. Shakespeare, temveč za to, da pišemo, kakor bi pisal on v našem času. Če bodo novoilirski pisatelji posnemali dubrovniške pisce, bo to ravno tako, kakor če bi sodoben ruski pisatelj posnemal pisatelje veka Katarine II., ali sodoben Francoz Francoze XVIII. veka. To razume Vraz in gre po svoji poti z ravnim in pogumnim korakom«[13]).

Poseg Sreznevskega v hrvatski literarni spor je zanimiv v več ozirih. Ruski znanstvenik ne bi tako trdo pribijal dejstev, če bi bilo vprašanje podrejenega pomena. Če moramo pri njem iskati sledov, ki jih ne najdemo v domačem gradivu, je to le dokaz, kako pritajen in zagrizen je bil boj, ki se je moral prikrivati zaradi sloge in še bolj zaradi Gajevega samodrškega po-

[12]) O vzrokih poti Preisa, Grigoroviča, Bodjanskega in Sreznevskega na zapad ali jug glej izmed novejše literature: Державин Н. С. Вклад русского народа в мировую науку в овласти славянской филологии, Учение записки 107, III 2, 1946, 3–24.

[13]) Literatura illyrská. a.) Wýtahy z dopisuw I. Sreznewského W. Hankowi, ČČM XVI, sv. 2, 302 (15. 4. 1841).

ložaja med ilirci. Če še ni prodiral v ilirski tisk, je moral tem močneje tleti v ilirskih družbah. Dalje pa kaže poročilo Sreznevskega, da je postajal boj obeh doktrin, Vrazove sodobne, ki je zahtevala, naj raste nova književnost iz živega ljudskega vrelca, in Gajeva historizujoče, navezane na neposredno nadaljevanje izročila preživele književnosti, že v začetku leta 1841 nevarno oster. Priznanje, ki ga je dobival Vraz od Sreznevskega, a tudi od Šafaříka in Čelakovskega, ga je pač podpiralo v prepričanju, da je na pravi poti, toda obenem je poglabljalo prepad med njim in Gajem. Entuziastično prijateljstvo iz prvih let poznanstva se je izpremenilo na Vrazovi strani v tesnobno previdnost. Svoj dvom v pravilnost dubrovniškega tradicionalizma sta izrazila tedaj že tudi Vukotinović in Kukuljević. Za Gaja je s tem izgubljalo vprašanje značaj iskanja najboljše poti za ilirizem. Smatral je poskus kot majanje vere v nezmotljivost vodstva. V takem razpoloženju mu je bilo težko opustiti izbrano smer in se prilagoditi ali celo podrediti nasprotni težnji.

4

V prvi polovici 1842 se je dubrovniška smer še nadalje okrepila. Ustanovili so Matico Ilirsko kot družbo za založbo knjig, ki si je vzela v program, da bo priredila novo izdajo klasičnih dubrovniških pesnikov v izvirnem jeziku, a v novem pravopisu. Matica je zrasla iz družabnega središča ilircev, zagrebške Čitaonice, katere predsednik je bil grof Janko Drašković. Za matico so zbrali takoj pri ustanovitvi izredno visok denaren fond 2500 forintov. Vse je obetalo, da bo postala poleg »Danice« najvplivnejše ilirsko kulturno žarišče in usmerjevalec ilirske knjižne produkcije. S tem bi si zagotovila odločilen vpliv na formiranje ilirskega literarnega okusa. Mesta v odboru so prevzeli, z izjemo zunanjega člana Ljudevita Vukotinovića, ki je živel itak daleč v Slavoniji, sami najožji sodelavci iz vodilnega zagrebškega kroga: Gaj, Demeter, Antun Mažuranić in Babukić. V skladu z Draškovićevim načelnim orisom namena Matice Ilirske na skupščini zagrebške čitalnice 10. in 11. februarja 1842, je skupščina 2. maja istega leta res izbrala za prvi tisk Matice »Osmana« Ivana Gundulića[14]).

Književni vpliv nove akcije bi moral postati po svojem pomenu za široke plasti hrvatske družbe s tem ogromen. Pred Vrazom je vstala nova nevarnost nedoglednih posledic. S knjigami Matice Ilirske bi si utrl jezik dubrovniških piscev pot v sleherni rodoljubni hrvatski dom in ustvaril s tem normo bodočega knjižnega jezika. Če bi izdajali dubrovniške pesnike kot hrvatske klasike in dokumente hrvatske književne preteklosti, bi načrt ne mogel naleteti na odpor. Toda do izdaje je prišlo

[14]) Šurmin Dj., Hrvatski preporod II, 1904, 256—7.

zaradi pomena, ki jim ga je pripisoval Gaj pri oblikovanju nove književnosti. Še istega dne, ko so v čitalnici sprejeli sklep, je pisal Vraz Sreznevskemu, da je bil izbor izsiljen in krstil Gajevo vztrajno zagovarjanje dubrovniškega kulta že z izrazom najtežje obtožbe kulturne nevednosti in računa: z uganjanjem misticizma in s šarlatanstvom.

Takrat je imel Vraz že vse pripravljeno za javen nastop. V marcu 1841 je Vraz spremljal Sreznevskega v Slovenijo. Na potovanju mu je dozorela misel, da bo izdajal lastno literarno revijo. Do konca leta je pridobil za sodelovanje še Dragutina Rakovca in Ljudevita Vukotinovića. V nasprotju s splošnejšo »Danico« je bilo »Kolo« namenjeno samo slavistični vedi, leposlovju in literarni kritiki. Vraz je v prvi mladosti mnogo sanjal o lastnem časopisu. Če bi bilo prišlo do njega v njegovih graških letih, bi imel pomen predvsem ali skoraj izključno zaradi možnosti objave Vrazovih lastnih pesmi. Leta življenja na Hrvatskem so ga družno s Kollárjevo idejo slovanske kulturne vzajemnosti tako preusmerila, da se je pesnik umaknil literarnemu kritiku in kulturnemu poročevalcu za medsebojno spoznavanje Slovanov. Osnovno izhodišče, da se je odločil za literarno kritično delo v hrvatski književnosti, je bilo spoznanje, da je nastopil čas, ko bi se moralo hvalisanje sleherne knjižne novosti in pisca, ki se je pridružil domorodni četi, umakniti objektivnemu ocenjevanju. Vraz je zahteval, naj se pisci privadijo prenašati resnico, a literatura prestopi mejo med domoljubnim slovstvom in pravo književnostjo. V duhu teh naporov je kot prvi v hrvatski književnosti izrekel besedo *kritika*.

Prva knjiga »Kola« je izšla sredi maja 1842[15]). Čeprav je imelo zelo kulturnobojen in polemičen značaj, se Vraz v njem ni neposredno dotaknil dubrovniškega kulta, temveč opozoril na njegovo zgrešenost na posreden način s silno poudarjeno hvalo narodnih pesmi kot vzora pravega pesniškega duha in jezika. Kakor si je želel razčiščenja spornega vprašanja, sta bila tedanji Zagreb in Hrvatska v preveč napetem ozračju, da bi tvegal odkrit spopad z Gajem in pristaši dubrovniškega kulta. V takih razmerah je upal samo v pismih češkim literarnim prijateljem zaupati pravi namen „Kola". Šafaříku je poročal, da smatra za poglavitno nalogo »Kola« boj z nevarnostjo, da bi se ilirci pogreznili nazaj v »blato srbsko in staro hrvatsko«, in v vzgoji sil, ki naj bi izvedle duhovno osamosvojitev nove Hrvatske[16]).

Vraz je s svojim literarno-publicističnim delovanjem takrat opravljal že dve funkciji: v domačem okviru literarno-kritično, a v češkem tisku poročevalsko. Ker je imel na razpolago

---

[15]) O pripravah in organizaciji Kola: Petrè F., Poizkus ilirizma pri Slovencih, Ljubljana, 1939, 226—7, 239—41 in opombe.

[16]) Vraz — Šafaříku 25. 5. 1842, Djela Stanka Vraza V, 294 in Vraz — Erbenu 8. 6. 1942, istotam 308.

dve možnosti objav, se je odločil, da bo začel tudi javno delo na dveh bojiščih hkrati, na tujem in domačem. Doma bi rušil ugled Gajevega idola ilirske književne veličine s propagiranjem nasprotnega načela. Mislil je, da ne bodo videli v tem razkrojevanja ilirske sloge. Češki slavistični časopisi so vživali med ilirci velik ugled. Šele izza njihovega obrambnega zidu bi napadel čelno s kritiko del, ki so bila napisana v duhu dubrovničanenja. Ko se je odločil za tako delitev, je pripravil kot poglavitni prispevek za prvo knjigo »Kola« kritiko Topalovićeve izdaje slavonskih narodnih pesmi (Tamburaši Ilirski, Osijek, 1842), a za »Časopis Češkega muzeja« kritiko Demetrovih »Dramatičnih pokušenja«.

Ilirska književna občina je zaupala v imena izdajateljev in urednikov »Kola«, zato so mogli zbrati za prvi zvezek sorazmerno veliko naročnikov. Izid je padel v srečno dobo goreče pripravljenosti ilircev za podporo domačega slovstva[17]). Komaj pa je bil zvezek v rokah naročnikov, je završalo. Gaju se je »Kolo« zarezalo kot oster, neljub disakord v ilirsko slogo. S prodorom novega literarnega časopisa je bil ogrožen monopol njegovih listov. Umerjenejši spremljevalci ilirskega književnega snovanja so bili z novostjo na knjižnem trgu zadovoljni, toda politično jedro ilirskega gibanja in mladina, na katero se je Gaj naslanjal, sta se ogorčeno uprla jemanju pravice za kritiko. Po njihovem mnenju je skušala skupinica »Kola« izvajati duševni despotizem, si samozvansko prisvajati oblast in žaliti zaslužno delo veljavnih piscev[18]). Odpor sta vzbudila zlasti Vukotinović in Vraz. Prvi je nastopil z družabno kritiko ilirskega rodoljubja, ki se je izživljajo pri vinu, in proti pesniku Stoosu, ki je opeval tako vrsto političnih manifestacij. Drugi je poučeval Topalovića, kako je treba zapisovati narodne pesmi in med vrstami nagnetel bogato polemiko proti Gajevemu krogu. Prišlo je do cestnega napada na iniciatorja »Kola«.[19])

Vraza je siloviti odpor skoraj presenetil. V vsem je videl v bistvu le enega krivca, Gaja. Podtalno rovarjenje se mu je zdelo nevredno ilirskega voditelja. Ko je videl, da so prekoračene meje literarne polemike in bi moglo nadaljevanje s kritiko še bolj razplamteti strasti, se je uklonil in odstopil od nadaljnjega izvajanja načrta. Nemudoma je prosil Šafaříka, naj odgodi objavo kritike Demetrovih dramatičnih prvencev[20])

Ko se je Vraz na koncu maja 1842 tako umaknil iz prvega meteža, ni mogel misliti, da je s tem odrinil javno kritiko dubrovniške smeri za polnih pet let.

---

17) Vraz — Šafaříku 15. 5. 1842, Djela V, 292—3.

18) Vraz — Šafaříku 25. 5. 1842, Djela V, 293—4.

19) Istotam, 294.

20) Istotam.

5

Doba ni bila ugodna za razčiščevanje literarnih vprašanj. To je postalo za Vrazov boj usodno.

Nezadovoljstvo nad »Kolom« je bilo v teku leta 1842 še premočno, da bi bil Vraz tvegal kako odkritejšo kritiko ali celo polemiko z osnovo ilirske literarne smeri. A tudi, če bi bil želel, ni imel za to prilike. Drugi zvezek »Kola« je bil pripravljen za tisk takoj po izidu prvega[21], takrat so bila tla prevroča. Tretji zvezek pa se je zavlekel za poldrugo leto, kar je bila deloma posledica katastrofalnega padca števila naročnikov, ki ga je sprožil Gajev odpor, a deloma izpremenjenega političnega položaja. Ko so v drugi polovici 1842 pripravljali zanj gradivo, se je Ljudevit Vukotinović odločil, da bo odprl boj za svobodo kritike, ker je bil to pogoj slehernega kritičnega delovanja. Polemiko je strnil v esej »Tri stvari književstva: Ukus, sloga, kritika« (Kolo III, 129 — 136), ki predstavlja prvo globljo hrvatsko teoretično študijo o vlogi književnosti v narodni kulturi in o pogojih, v kakršnih more nastati dobra literarna kritika. Za uvod je Vukotinović narahlo poskusil opredeliti bistvo lepote v književnosti in smer, v kateri naj bi se književnost razvijala. Jedro razprave je bilo posvečeno razmejitvi med politično in literarno slogo. Za politiko je pritegnil Gaju, da je sloga potrebna, a za književnost poudaril načelo, da ne more biti pri njenem ustvarjanju drugačne sloge, kakor združitev vseh sil za prosvetlitev ljudstva. Vsako drugo načelo se mu je zdelo zgrešeno in škodljivo za rast literature. Sloga v skupnem naporu za izobrazbo ljudstva mora dovoljevati tudi literarno kritiko, ki pa naj bo zdrava, tvorna in vzgojna.

Dunajska vlada je v začetku 1843 prepovedala rabo ilirskega imena in s tem zavrla pot političnega ilirizma. Nastop je izredno oslabel tudi poglabljajoče se kulturno delo. Pažnja množice se je odvrnila na druga vprašanja. Literarno ustvarjanje ni povsem usahnilo, marveč životarilo v utrjeni smeri dalje. Avstrijski politični nastop je odbil ostrino tudi Vukotinovićevemu načelnemu spisu, ki bi mogel postati izhodišče nadalnjih razprav, s katerimi bi se slovstvena vprašanja izločila izpod zahteve po politični disciplini. »Kolo« je zadela motnja, ki je z začetkom leta legla na ves ilirski tisk. Namesto v začetku 1843 je mogel iziti zvezek šele proti koncu marca 1844. Zanimanje hrvatskega meščanstva se je osredotočilo na razplet politične krize. Tako je zamiral smisel za domačo književnost, ki ga je kazalo v prvih letih ilirizma. Vraz je vse bolj in bolj spoznaval, da politični hrup in omotice dnevnih uspehov in neuspehov narodne stranke ne ustvarjajo ozračja, v katerem bi se ugodno razvijalo knji-

[21]) Djela V, 292; Časopis za zgodovino in narodopisje VII, 335.

ževno delo. Nastop, ki bi skušal s kritično ostrostjo izpreminjati njegove temelje, bi smatrali za zgrešeno delo še večje politične slabitve.

Vrazova kritika dubrovniške smeri je mogla poslej prodirati le po poteh, na katerih se ni zadevala s politiko. Bila je odrinjena s torišča, kjer je bilo njeno pravo mesto, pred široko javnostjo. V onih drobnih žarkih, ko se je prebijala skozi ovire, je postala plastična in popolnoma objektivna. Ako bi štajerski pesnik ne bil zaznamovan z neizprosnim ognjem, ki je gorel v njem, bi se bil vdal, se prilagodil in umolknil. Tako pa ga je glodalo spoznanje o Guliverju med Liliputanci, kot je nekoč pisal Šafaříku. Njegova javna obravnavanja dubrovniške smeri so imela poslej le priložnosten značaj. V 3. zvezku »Kola« je pritaknil za Vukotinovićevim člankom satirično gloso »Sud o slogu« (Kolo III, 137—8), nanašajočo se na orientalsko življenje, v kateri je s primero o dolgoveznosti arabskih pisem ponazoril nesmisel novodobne ilirske in srbske sholastične retorike. S tem so bile domače možnosti izčrpane. Ostali so mu slovanski časopisi, v katerih je v zameno za sodelovanje pri »Kolu« vršil poročevalsko delo o ilirskih knjižnih novostih. V varšavski »Dennici-Jutrzenki« se je dvakrat dotaknil bolečega vprašanja. Prvič, ko je ocenjeval Topalovićeve »Tamburaše ilirske«[22]: poudaril je potrebo, nadaljevati z izdajanjem narodnih pesmi prav zato, da bi se zajezilo napredovanje dubrovniškega vpliva. Zanimivo je, da je v nasprotju s kritiko v »Kolu« v tujem časopisu ocenil delo zgolj pozitivno. Drugič v poročilu o zbirki »Pesmi« Ivana Trnskega (1842), ki je še vedno hodil po poteh Dalmatincev XVI. stoletja[23]. Obe drobtini sta v toliko važni, ker vzdržujeta most v dobo, ko se je Vraz znova odločil za načelno polemiko, dasi sta se očesu, ki ni dobro poznalo notranjih trenj na Hrvatskem, izgubili med množico ostalih podrobnosti v poročilih. Težnja po nepristranskem, hladno objektivnem obveščanju tujine je vodila Vraza tako daleč, da je mogel pisati v slovanske literarne časopise s hvalo celo o Demetru, izdaji Gundulića in o Gajevi »Danici«[24].

Le zaupna pisma v tujino, ki niso bila namenjena za objavo, so dalje odkrivala in razglabljala notranji spor ilircev. Vrazova kritika dubrovniške smeri se je v njih izčistila, se dvignila nad vso zapleteno problematiko dobe, postala v nazorih jasna ter velika po svojem čutu za stvarnost in ne nazadnje tudi po drzni jedrnatosti izraza in oblike. Tako poročilo je bilo zlasti pismo Jaroslavu Erbenu z dne 1. aprila 1844, ko se je pripravljal Vraz

22) Враз Ст., Обозрѣние литературы южнихъ Словянъ за 1842, Przeglad literatury Slowian południowych, Денница — Jutrzenka, годъ II. 1843, часть III, 42.

23) Istotam, 43.

24) Денница — Jutrzenka II III, 1843, 29, 86; Kwěty XII, 1845, 315.

za obisk Češke[25]). Pismo izraža davno usedle misli, ki so si našle izhod v tako skriti obliki in tako pozno zgolj zato, ker jih Vraz ni mogel javno zapisati v hrvatskem tisku nekaj let preje. Vraz je nameraval izdati v Pragi v latinici 10 do 12 zvezkov narodnih pesmi južnih Slovanov, zbranih na širokem ozemlju od Črne gore do Koroške. Prvič je zasledoval s tem kulturno zbližanje južnoslovanskih narodov, a drugič sklepal, da bodo narodne pesmi najmočnejši jez proti širjenju dubrovniškega vpliva. Pisal je o tem Erbenu:

»Drugi nemanji resultat podpunog izdanja nar. pesamah bio bi spasonosni upliv, kojeg bi takvo delo imalo i na pravac i duh umetne književnosti a najpače poesie naše. Ja sudim, da je Hrvatska, navlastito Zagreb, ognjište, iz kojeg se razpršivaju iskre izobraženosti narodne u razne grane i strane južnoslavenske, i da će slava ta i dostojanstvo Hrvatskoj ostati, ako Bog da, i u buduće, barem ja (polag slabog svog poznanja) nevidim ni kod Srbljah i drugdje žive sile, koja bi Zagrebačkoj školi mogla slavu tu u pogibelj dovesti, a kamoli oteti ju. Kako Vam je poznato, Zagrebačka se je škola podigla na temelju stare dubrovačke. Nu pri tom ćete opaziti, da je večina težakah, radećih oko te zgrade, novo to stanje počelo dizati u prilici starinskog onog vremena shodnoj ukusu i potrebćinam istog vremena shodnoj ukusu, mesto da je uzela gradiva starog obogativši ga sasvim iz naroda crpljenim, pa gradila u duhu i ukusu naroda i vremena sadašnjeg i potrebćinah primernih narodu i vremenu. Taj se dubrovački duh sa školasticizmom onog vremena uvuko u knjižnice od većine naših pisaocah i štiocah, razprostret će se upliv još dalje i silnie našarat lice književnosti naše krupnim rumenilom onog vremena nenaravskog urešivanja. Zato ja sudim, da će biti od velike koristi za zdrav napredak literature naše, ako se uz dubrovačke klasike izdaju i narodne pesme, koje će uliti u nju zdrav, čvrst živalj narodan, metnut na lice poesie naše rumen naravskog zdravlja (mesto umetnog rumenila), i tako upliv dubrovačah spasonosnim načinom paralisirat«.

V hrvatskem tisku ali korespondencah one dobe ni primera, da bi bil še kdo tako globoko veroval v poslanstvo Hrvatske pri političnem in kulturnem formiranju južnoslovanskih narodov, kot vidimo to pri Vrazu. Obenem pa tudi ni pisca, ki bi se tako uporno in brezupno boril za zdravo, naravno pot nove književnosti.

»Kolo« je izhajalo vedno redkeje, Vraz je imel zato vedno manj izgledov za nadaljevanje načelnega literarno-kritičnega razpravljanja. Ko je moral zaradi denarnih zadreg pri »Kolu« še kloniti pred Matico ilirsko, pristati, da je prevzela v svojo upravo njegov književni časopis, deliti uredništvo z novim sourednikom in prositi za mesto plačanega tajnika pri Matici, ni

[25]) Vraz Erbenu 1. IV. 1844. Djela V, 339—54.

bilo več misliti na možnost odprtega boja. Postal je denarno odvisen od Gajevega kroga.

Vendar je hotelo naključje, da je prinesel četrti zvezek »Kola«, ki je izšel z večletno zamudo šele 1847, Vrazovo polemiko proti dubrovniški smeri.

Priliko sta ponudila Vrazu Vuk Karadžić in Vekoslav Babukić, profesor na novi stolici za narodni jezik in književnost na zagrebški akademiji. V dolgi, bujni vrsti diskusij, kakšen naj bo bodoči knjižni jezik in njegov pravopis, sta Hrvat in Srb izmenjala dve pismi, ki bi ju Babukić rad objavil, a ju niso hoteli sprejeti v Gajevo »Danico«. Predal ju je nato uredništvu »Kola«.[26]) Pismi sta se morali dotakniti tudi vprašanja, ali naj izberó ljudsko ali dubrovniško osnovo za bodoči jezik in metriko narodnih pesmi ali dubrovniško metriko za novo poezijo. To je omogočilo Vrazu, da je pripisal k članku Dodatek uredništva (Kolo IV 80—5), ki predstavlja kljub svojemu priložnostnemu značaju Vrazovo najobširnejšo in dokončno izoblikovano kritiko dubrovniške smeri.

Članek ni mogel prinesti po načelni strani ničesar novega, kar ne bi vsebovala že Vrazova drobna odklonilna srečanja z dubrovniško šolo. Jedro vprašanja je bilo vseskozi preprosto: sodobni ali dubrovniški jezik? Nova je v Vrazovem polemičnem spisu samo sodba o dubrovniški književnosti, podana s historične perspektive, v kateri je zamrlo vse prehodno, a trajno zraslo v svojem dokončnem pomenu. Članek predstavlja prvo globljo hrvatsko študijo o dubrovniški književnosti. Napisana je na način, kot ga hrvatska literarna kritika in zgodovina kasneje še več desetletij ni dosegla.

Razprava med Babukićem in Karadžićem se je raztegnila na področje metrike in vprašanje, kakšen je bil prav za prav odnos dubrovniških pesnikov do narodnih pesmi? Babukić je prezrl, da v dobi renesančne dubrovniške književnosti niso gledati na folkloro, kot je gledala doba slovanske domoljubne romantike, in je skušal dokazati, da so tudi dalmatinski pesniki zajemali oblikovne vzorce in ritem iz ljudske pesniške tvornosti. Naslanjal se je pri tem na nekaj primerov, ko je opazil sorodnost med dubrovniško verzifikacijo in narodno pesmijo. Vraza je to nagnilo, da je načel vprašanje duha, smeri in vplivov v dubrovniški poeziji.

Kot pogoj za pravilno opredelitev značaja Dubrovčanov je zahteval Vraz, da morajo opustiti vsako zanešenjaštvo in presojati dubrovniško književnost iz stoletij, v katerih je bila ustvarjena. Na koncu XVI. in v XVII. stoletju, ko so živeli najboljši dalmatinski pesniki, je vladal v zapadni Evropi duh kla-

[26]) Prijateljski dopisi o pravopisu ćirilskimi i latinskimi pismeni medju Vukom Štefan. Karadžićem i Vĕkoslavom Babukićem, Kolo IV, 1847, 69—79.

sicizma, ki se je že začanjal izpreminjati v sholasticizem. Iz Italije, ki je stala tedaj na čelu evropske literarne tvorbe, je prodiral zapadni duh tudi v Dubrovnik. Ustanovili so tam stolico za študij grških in latinskih klasikov, Dubrovniška vila se je rodila pod vplivom antičnih pesnikov in italijanske poezije. Vraz ni prezrl, da ni kulturnega vzpona brez gospodarskih pogojev: do vpliva italijanske renesanse na dalmatinsko književnost je moglo priti samo na materialni osnovi, ko je bil Dubrovnik gospodarsko odvisen od sosednje Italije ter z njo tesno povezan trgovsko in družabno. Prav zato pa je dubrovniška poezija slovanska zgolj po imenu, medtem ko sta srce in duša romanska. Težnja po izločitvi dubrovniškega vpliva je vedla Vraza tako daleč, da je navajal čitatelja Gundulićevega »Osmana« za vprašanja značajev v pesnitvi in njenega nastanka k »Jirusaleme liberata« Tassa, s čemer je posredno zanikal pomen važnih slovanskih prvkov, ki so v snovi in ideji pesnitve. Ko je ocenjeval dubrovniški pesniški zaklad, ni mogel in znal sprejeti drugačnih vidikov vrednotenja, kakor primerjanje z narodno pesmijo, ki jo je smatral za absolutno merilo kakovosti v metričnem in psihološkem oziru. Z vidika narodne pesmi je negativno ocenjeval pomen dubrovniške poezije za novo dobo. Sodba se mu je izpremenila šele, ko se je vprašal po njeni historični vrednosti. Priznaval ji je za 16. stoletje v vseh ozirih slovansko prvenstvo. Rano je uvedla neknjižno slovansko narečje za knjižni jezik svojega kulturnega kroga, ga izoblikovala v višji, negovani jezik in si po tej strani, s formiranjem prvega slovanskega knjižnega jezika za višjo, pesniško rabo, pridobila pomen za slovansko slovstveno tvorbo vseh kasnejših dob.

Ko je Vrazu leta 1847 končno uspelo, da je javno povedal sodbo o razmerju, ki naj bi ga imela ilirska doba do dubrovniške književnosti, je poteklo že skoraj deset let, odkar je prvič poskušal pridobiti Gaja in tovariše za svoje nazore, in pol desetletja, odkar se je bil pripravil za javno polemiko, a jo je moral opustiti. Zanj s tem priložnostnim člankom stvar ni bila opravljena. Napovedal je, da bo pisal o jeziku samem posebej in obširneje. Ta Vrazov poslednji, dokočni obračun z dubrovniške smerjo nam ostaja, kot vse njegovo najvažnejše literarnokritično delo, neznan, ker se je izgubil.

Medtem je ilirsko gibanje doživelo svoj višek in padec, Gaj dobo slave in zatona. Čas je pokazal že v predmarčni dobi, da je bila pravilnejša Vrazova zamisel knjižnega jezika in pot književnosti, preprosto zato, ker je ostala bližje življenju. Še vedno so se čutili vplivi dubrovniškega jezika, toda poglavitna hrvatska literarna dela obdobja so izhajala iz nasprotne smeri.

II. Od romantično-slovanske kritike do utiranja ruskega realizma

Z nastopom proti dubrovničanenju je prvi hrvatski literarni kritik, Stanko Vraz, podiral ideal, ki ga je sprejel Gajev literarni krog za razvoj ilirske književnosti. Sama negacija je pač lahko odstranjevala škodljivi vpliv, ni pa mogla usmerjati literarno delo in ga graditi. Kakšen je bil Vrazov pozitivni literarno kritični program?

Odgovor na to vprašanje kaže počasen razvoj hrvatske literarne kritike od romantično-slovanske smeri do prvih pojavov prodiranja realistične umetnostne metode pri Hrvatih. Na vsej poti se je hrvatska literarna kritika tesno naslanjala na slovanstvo. Na začetku ji je dajal hrano češki panslavizem, na zaključku se je uravnavala že po ruskem realizmu. Vrazova estetska načela so se v teku časa čistila, razširjala in se poglabljala. Prešla so faze od posnemanja oblike narodnih pesmi do propagiranja realistične proze po vzoru Puškina in Gogolja.

Geneza Vrazove kritike je v zvezi z njegovim mladostnim pesniškim ustvarjanjem. Prebiranje zbirk Vuka Karadžića ga je nagnilo, da je začel 1832 zapisovati v svojem domačem kraju slovenske narodne pesmi. Kot ni opaziti pri njem vpliva nemške poznoromantične smeri, tudi Kopitar, ki si je tedaj prizadeval z Dunaja, da bi pridobil novo slovensko generacijo za pesniško tvorbo v duhu posnemanja narodnih pesmi, ni imel neposrednega vpliva nanj. Vrazov ideal so bili Čehi. Iz njihovih književnih časopisov in zbirk narodnih pesmi je posnel, v čem je najnujnejša naloga dobe.

V letih študija v Gradcu je v vsakih počitnicah vneto zapisoval slovenske narodne pesmi. Z zbiranjem se je idejno pridružil češkemu slavističnemu krožku, ki je v tej dobi predstavljal nekako slovansko kulturno središče. Vraz je visoko cenil narodne pesmi kot ljudske umetnine, kot varuha čistega ljudskega jezika in kot izraz pravega slovanskega duha, ki se po svoji plemenitosti odlikuje pred drugimi narodi. Njegovo marljivo zbiranje je vodila skrb, da bi še obogatil skupni slovanski zaklad in vključil med ponos ostalih slovanskih narodov prispevek svojega ljudstva. Češki prerodni delavci so vneto podpirali njegovo željo, da bi svoje zbirke izdal v tisku. Navezal je dopisovanje s Čelakovským. Šafařík je pisal o njem v čeških časopisih že 1838, ko je bil Vraz še graški študent, kot o velikem zbiralcu narodnih pesmi, ki bo izpopolnil z ilirskimi prispevki »... naše narodne pesmi, to čisto in verno ogledalo našega narodnega življenja, ... zaklad našega rodu, s kakršnim se v toliki meri ne more ponašati noben drug evropski narod«.[27])

[27]) Šafařík P. J., Literarnj zprávy se Slowenska, ČČM XI, 1838, 103—4.

V svojem pesnikovanju je Vraz v začetku še kolebal med slovansko-romantičnim programom in slovenskim Prešernovim in Copovim literarnim programom, ki je družil v umetnem pesništvu globoko nacionalnost snovi, svobodo popolne osebne izpovedi in kozmopolitizem oblike. 1836 je končno zmagala v Vrazu prva smer. Za svoj ciklus ljubezenskih pesmi Ljubici Cantily je rabil eno samo obliko, poljski krakovjak, ki ga je videl v pristni obliku v zbirki Čelakovskega Ohlás písny ruských, a kot vzorec za umetno poezijo v duhu narodne v češkem literarnem časopisu „Kwěty".[28]) Doslednost, s katero je poldrugo leto porabljal v »Djulabijah« poskočni poljski plesni ritem, je izraz načelne odločitve za romantično-slovansko smer v poeziji. Ko so se mu množile zbirke narodnih pesmi, se je v njem utrjeval nazor, da je nadaljevanje dela v duhu ljudske tvornosti pravilna pot za razvoj umetne poezije. Počasi je pozabljal, koliko dvomov je moral premagati v graških letih, preden se je odločil in zapustil pot za Prešernom. Nekaj kasneje, ko se je slovanska ideologija že povsem vsedla vanj, se je izpovedal Čelakovskemu, da se je njegova pesem odgojila v vrtu narodne poezije, ker da je imel srečo in se rodil v krajih, kjer ljudstvo toliko prepeva kot zlepa ne kje[29]). Slovstvenega zgodovinarja, ki bi se zanesel na točnost samoizpovedi, bi poenostavitev zapeljala k povsem napačnim zaključkom, kajti Vrazova rast v resnici ni bila tako preprosta.

Vraz kritik je rasel iz boja pesnika z uredniki. Njegov pesniški program je bil v opreki z dubrovniško smerjo ilirizma, kar ga je prisililo, da je začel idejno utemeljevati upravičenost svoje pesniške smeri. Že v korespondenci z Zagrebom v graški dobi je bila njegova literarno kritična ideologija povsem izgrajena. Kot osnovno zahtevo za umetno poezijo slovanskih narodov je smatral Vraz, da je resnično nacionalna, kar se da doseči le s posnemanjem narodnih pesmi, ker so pristne, ljudske, slovanske. Jedro svojega literarnega programa je sporočil Gaju takoj v začetku odprtega nastopa proti dubrovniškemu kultu: »Pored toga valja, da mi stanje našeg slovstva na slavensku narodnost postavimo, koja nije poleg rěči Šafaříka i Kollára u dubrovčanah sahranjena, nega se imade tražiti i učiti u naših nar. pesamah«.[30])

S kritiko, ki je imela za osnovo načeli, da mora nositi književnost izrazito slovanski značaj in da mora rasti iz domačih pesmi, ki jih je pelo kmečko ljudstvo, je Vraz razmejil svoje idejno in estetsko vrednotenje od vseh drugih literarno kritičnih načel, ki jih je poznala doba: z že zamirajočo klasicistično

[28]) Lad. R., Nové české krakováčky, Kwěty II, 441 (5. 11. 1835).
[29]) Vraz — Čelakovskemu 6. I. 1841, Djela V, 206.
[30]) Vraz — Gaju 11. III. 1838, Gradja VI, 319.

poetiko, s samotnim titanizmom in univerzalnostjo romatične poezije in s prvimi rahlimi napovedmi realistične šole, ki jo je že bilo opaziti pri nekaterih predstavnikih zapadnih in ruske književnosti. Prav tako, kot so bili s tem izključeni širši svetovni vidiki, se je Vraz obrnil tudi od načel obeh slovenskih slovstvenih smeri: od prosvetljensko-utilitaristične poezije starejše generacije in od Prešernove umetniške pesmi. S spopadom z novo hrvatsko pesniško smerjo pa je Vrazova kritika sploh začela svoj boj. Vsa Vrazova mladost priča, da se ni odločil za svoj program iz nepoznanja zapadnega slovstva. Njegov pristanek k romantično-slovanskih smeri je bil zavesten in nameren. Izhajal je iz prepričanja, da čaka Slovane velika bodočnost, ker morajo kot najmlajše pleme izpolniti poslanstvo v krogu narodov. V njem je še živela Herderjeva misel o posebnih nalogah Slovanov, poglobila jo je vroča Šafaříkova ljubezen do slovanstva, zadnji vzpon ji je dal Kollárjev slovanski mesijanizem.

Pod panslovanskim vplivom je pojmoval Vraz narodnost povsem abstraktno, brez zveze z materialnim življenjem ljudstva. V tem je slabost njegovega idealizma in nepopolnost njegovega slovanstva. Ves njegov napor je šel za tem, da se Slovani uveljavijo kot narod, toda romantični pogledi so mu zapirali možnost, da bi šel korak dalje in vzel nase družbeni in politično boj, ki je bil za osvoboditev južnoslovanskih narodov neizbežen. Povzel je v književnost oblike narodnih pesmi in se trdoživo boril, da bi postal njih jezik tudi knjižni jezik. Ni dvoma, da je opravljal s tem važno delo za utrditev narodnosti, za veljavo naših narodov med kulturnimi narodi, kar je tudi bila neka oblika političnega boja. Toda narodne pesmi so bile za kmečko ljudstvo mnogo več kot samo varuh jezika. Bile so prvič slika zgodovine južnoslovanskih narodov pod turško okupacijo ali vpadi in drugič slika trpljenja kmečkih množic pod fevdalizmom. Sleherna narodna pesem je v neki obliki govorila o teh dveh temeljnih tegobah preteklosti ali sodobnosti. Njih motivi so bili neprekinjen niz dejstev iz socialnega življenja kmečke plasti, njena prava zgodovina. Narodne pesmi so pele o turškem plenjenju in moritvah, o nasilnem novačenju za turško armado, o belem blagu za sejme v Orientu, o težavah s fevdalno tlako in desetino, o tujerodnih valptih, ki so sesali grajske podložnike, o uporih kmečkih množic, o socialnih razlikah na vasi, ki so gospodarile nad vsem človekovim življenjem, zlasti tudi nad ljubeznijo, o nadlogah doživljenjske vojaške obveznosti za kmečki proletariat, o teži kmečkega dela. Med Vrazovimi zapisi narodnih pesmi je vrsta takih, ki govore o povsem aktualnih vprašanjih viničarjev v jeruzalemskih goricah in o narodnostnem boju na slovensko-nemški meji. Romantično-slovanska miselnost ni dala Vrazu, da bi se zazrl v ta vprašanja. Ker mu je idealistični pogled zapiral oči pred socialnimi vprašanji in konkretnim živ-

ljenjem ljudstva, je mogel nasvetovati Mažuraniću 1836, naj posnema umetna poezija iz narodne za začetek le motive vil in junakov. Njegov panslavizem procesa osvobojenja slovanskih narodov ni gledal v zgodovinskem razvoju, zato je mogel še 1838 misliti, da je bil kralj Matjaž iz narodnih pesmi kot zgodovinska osebnost res slovenski junak[31]). Vrazov kulturni panslavizem se povsem sklada s Kollárjevim panslavizmom, o katerem je zapisal F. X. Šalda: »Dobri Kollár je šel v svojem romantičnem idealizmu gotovo daleč, ko je nacionalizem povsem ločil od zemlje. To bi bil donkihotski idealizem, tak nacionalizem bi resnično visel v brezzračnem prostoru kakor abstrakten fantom«.[32])

Romantično-slovanski idealizem je Vrazu tudi onemogočil, da bi zavzel pravilno stališče do novo nastajajočega meščanstva.

Predstavniki političnega ilirizma so se zavedali vloge, ki jo bo odigralo meščanstvo v družbenem razvoju Hrvatske ali »Ilirije«. Avstrija se je v teh desetletjih naglo razvijala iz poljedelske in manufakturne države v industrijsko, toda Hrvatska je stala ob strani, ker je spadala pod Ogrsko, ker ni imela naravnih zakladov kot Moravska, Šlezija, Gornja in Spodnja Avstrija, Koroška in Kranjska in končno, ker je ležala daleč od velike prometne zveze med Trstom in zaledjem. Janko Drašković je v svojem programskem spisu »Disertacija. . .« (1832[33]) naravnost zahteval investiranje kapitala na Hrvatskem in izkoriščanje bogatstva, ki so ga dežele imele (volne, vina, tobaka, konoplje, žita), zato, da bi Hrvatska stopila iz fevdalne v kapitalistično dobo. Vrazu je ostal meščanski liberalizem tuj. Zgrešeno se mu je zdelo vse, kar je kazalo na prodiranje meščanstva. Vprašanje je dobro poznal, ker ga je Prešeren že v začetku leta 1837 nagovarjal, da morajo ustvariti razgledano, široko književnost za novi meščanski sloj, da bi z njo obvarovali meščanstvo pred germanizacijo in obenem utrdili moč politično in socialno zasužnjenega, a kulturno neprosvetljenega ljudstva. Zelo kratko dobo je bil Vraz navdušen nad tako nalogo. Kmalu nato ga je izid Kollárjeve »Slovanske vzajemnosti« vrgel nazaj v panslavizem. Štiri leta kasneje se je prav ob novem Vrazovem srečanju s Prešernom pokazala v vsej ostrosti razlika. Ko je spomladi 1841 s Sreznevskim obiskal Ljubljano, ga je uvedel Prešeren v ljubljansko družabno življenje, ki je prav v onih letih res že doživljalo izredno nagel prehod iz cehovske in fevdalne družbene oblike v meščansko. Vraz se je ogorčen odvrnil od pojava, ker je smatral opuščanje patriarhalnih navad, obleke, govorice in domačih plesov za opuščanje narodnosti. »Kud si pošla mati Slavo, iz ovih

[31]) Vraz — Jarniku 4. X. 1838, Djela V, 176.
[32]) Šalda F. X., O smyslu literárnych dějin českých, Dílo XI 143.
[33]) Ponatis v Gradji XII, 297—315.

hramovah?«, je vzkliknil[34]). Ob taki miselnosti je bilo izključeno, da bi se v svoji pesmi ali literarni kritiki zbližal s socialnimi in gospodarskimi tendencami svojega časa, čistil vprašanja, ki so nastajala v tej zvezi ali bil pripravljen vzeti kak delež v družbeni borbi.

Le v eni točki je Vraz lomil konvencionalne poglede družbe, v pravici, ki jo je zahteval za književnost, da sme obravnavati motiviko osebnega čustvenega življenja. Poleg slovanskega nacionalnega zanosa je to pozitivno dejstvo v njegovem pesniškem delu in predstavlja drugi tečaj njegove poezije. Hrvatska družba je bila še vsa vzgojena v dogmatiki katoliške cerkve, zato je predstavljal Vrazov in Vukotinovićev boj za ljubezensko liriko del boja za osvoboditev človeka. Duhovščina je imela v hrvatskem življenju močan vpliv, njeni predstavniki so bili v Gajevem krogu, dijaki bogoslovja so spadali med mladino ilircev. Zato je naletela erotična poezija na mnogo nasprotnikov. Načelno zahtevo, da naj dopusti v »Danici« tudi ljubezenske pesmi, je Vraz postavil Gaju že 1837, v začetku spora zaradi dubrovniškega jezika[35]). Če v njegovi kritiki ne najdemo posebnega naglašanja potrebe razvoja književnosti v to smer, je to znak, da je bil boj takrat v bistvu že izbojevan.

Z literarno kritiko v romantično-slovanski smeri je mogel zajeti Vraz le manjši del problematike, ki se je ponujala naprednemu piscu. Vprašanje snovi v literaturi je bilo zanj le podrejenega pomena v razmerju do vprašanja jezika in vsega onega, kar je imenoval ‚slovanski duh' poezije. Njegovo lastno pesniško delo obravnava po večini osebno erotično snov. Nezapaženi so ostali kompleksi vprašanj, s katerimi so se mnogi njegovi pesniški sodobniki uvrstili med vodilne borce dobe: kritika fevdalnega sistema, boj z državnim absolutizmom in policijskim nadzorstvom državljanov, prestopanje novega meščanstva v tujo, vladajočo narodnost, razgaljevanje dobičkarskih teženj nove buržoazije, reakcionarna vloga višjega klera, politična služba pridvornih poetov, obravnavanje zgodovine prvič kot slike bojev naroda v preteklosti in drugič kot sredstva za obravnavanje vprašanj, ki so bila še nerešena.

Tudi v literarnem mentorstvu ilirskega pesniškega naraščaja se je držal Vraz le romantično-slovanskih napotkov. Dragoila Jarnevićeva, pesnica iz Karlovca, ga je 1841 prosila, naj ji oceni pesmi. Vraz se je povsem odrekel, da bi se kot svetovalec dotaknil vsebinske in idejne strani njenih prvencev. Oprijel se je le jezika in metrike in jo napotil k narodnim pesmim. Opazil je pri Jarnevićevi vplive novejše nemške poezije, kar se mu je zdelo napačno, zato jo je opozoril, da morajo ustvariti ilirci

[34]) Vraz — Dragoili Štauduar 10. V. 1841, Djela V, 227—8.
[35]) Vraz — Gaju 27. I. 1837, Gradja VI. 315.

čisto svojski tip pesništva, ki se bo razvijal iz narodne tvorbe in bo povsem prežet s slovanskim duhom[36]).

Vrazov pogled na socialno vlogo poezije je bil v začetku zelo romantičen, apolitičen. V nekem pismu Vukotinoviću je opredelil, kaj je poezija. Poezija je nestanoviten duh, pravi Vraz, rajsko dete, ki se ne rodi na zemlji, marveč stopa že rojena z neba, da kot iskra neumrjočega božanstva lepša tužno človeško življenje z žarki večnega duha. Ne meni se za posvetno bogastvo, udobje, razkošje, za sijaj in blesk, za palače in svilo. Svobodna prihaja kamor ji je ljubo, v preproste koče k zemljanom, ki so ubogi, a čiste duše in zdravega srca, da zapleše z njimi po cvetnih livadah, zelenih goricah in ob bistrih potokih. Njena hrana sta vonj rož in nebesni zrak. S silo je ne ustvariš. Da uspeva, ji ni treba carskih ukazov in plačila. Zato ni neobhodno potrebna za življenje, saj predstavlja le okras njegovega doma[37]). Ta Vrazova izpoved je izraz konzervativno usmerjene romantike, ki je izbegavala stvarnost in se zapirala v svet ponosne samote. Vraz sicer ni reakcionaren romantik. Loči ga od njih vloga, ki jo je odigral v ilirski družbi s svojo predanostjo narodni ideji in z velikim kulturno-političnim delom, ki ga je opravil v predmarčni dobi za zbližanje in medsebojno poznavanje Slovanov. Predstavnik one posebne veje romantikov pri malih, nedržavnih narodih je, ki so povezali boj za osebno svobodo še z bojem za narodno svobodo. Toda tudi progresiven romantik Vraz ni. Manjka mu ono zadnje, kar je zanje najbolj značilno, opustitev samotnih postojank in povezava z naprednimi silami novega meščanstva, protest proti vsakemu političnemu zatiranju po absolutizmu in socialnemu izkoriščanju pa fevdalizmu, prevzem aktivnega boja v družbi. Pot do osvoboditve je bila takrat še dolga. Število borcev je bilo še neznatno. Prav zato je njihov protest, kakor je prihajal iz gluhote, odigral v razvoju narodov važno vlogo.

Razvojna črta Vrazove goreče slovanske miselnosti ne kaže nihanj, padcev ali izrazitih zarez. V prvih zagrebških letih se tudi njegov idejni in estetski kanon ni menjaval in to predvsem zaradi njegove navezanosti na Češko. Še v začetku leta 1841 je mogel brati mnenje urednika »Časopisa Českega muzeja« Šafaříka o vlogi, ki pripada narodni poeziji pri razcvetu novih slovanskih književnosti: »In vendar je narodno pesništvo zaklad, na katerega se mora pred vsem drugim ozirati sleherna mlada književnost in ga tudi vzeti za svojo osnovo«.[38]) Vodilni češki krog je še pred Vrazovim javnim publicističnim delom v ilirskem

---

[36]) Vraz — Jarnevićevi 25. X. 1843, Šrepel M., Listovi iz ostaline Dragojle Jarnevićeve, Gradja III, 1901, 201.

[37]) Nedatiran koncept pisma (iz 1838), v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

[38]) Přehled literatury České za rok 1841, ČČM XVI. 113 (15. I. 1841)

okviru dobival s slovenskega juga zvest odmev svojih nazorov: »Ja sudim, da će naša poezija tako dugo hramljati, dok se neće uz umetne pesme dostojno smatrati i ceniti prirodna poezija — narodnje pěsme; duh narodnih pěsamah proniknuti umotvore izobraženoga našega i prosvětenoga sveta«[39]), je potožil Vraz Čelakovskemu v istem poletju, ko je moral ugotavljati, da hodijo Ilirci po svojih poteh.

2

Izid »Kola« je pomenil v hrvatski književnosti poostritev boja za veljavo narodnega pesništva v umetnem.

Hrvatje so imeli zbranega le malo folklornega blaga. Vraz se je zavedal, da prinašajo emigracija iz vasi v mesto, industrializacija, raznarodovanje in pospešeno moralistično varstvo cerkve nevarnost za narodne pesmi. Ljudstvo jih je pozabljalo. Sam se je vračal s potovanj pogosto z manj zapisi, kakor se je nadejal. Literarno kritiko v »Kolu« je torej pričel s pozivom za zbiranje in zapisovanje narodnega blaga in z opredelitvijo vloge, ki na jo ima narodna pesem obenem z napevi v novodobni kulturi[40]). Vraz je v »Kolu« razširil pomen narodne tvorbe na novo področje. Vloga v pesništvu se mu je zdela razumljiva sama po sebi in je ni niti analiziral. Pač pa se je ustavil na glasbi. Po Vrazu bi morala rasti nova hrvatska glasbena produkcija iz folklornih napevov in ohraniti značaj popolne narodne avtohtonosti. Vrazovo »Kolo«je predočevalo glasbeni razvoj pri južnih Slovanih kot pot, s katero se bosta ljudska in umetna tvorba zlili v enoto z izrazitim poudarkom narodnega duha: »Kao što iz rěčih i pěsamah naši umětni pěsnici treba duh narodni da carpaju, tako će i napěvi vremenom postati *voda života*, iz koje će někda naši slagaoci napajati svoje umotvore *duhom narodnim*«[41]). Ilirska družba še ni pritegnila v okviru svoje prerodne in narodno buditeljske akcije k umetnostnemu ustvarjanju ostalih panog umetnosti. Programatična Vrazova zahteva za literaturo in glasbo je kazala, da misli, da bi se morala prepojiti vsa umetnost južnih Slovanov z izrazitim nacionalnim poudarkom.

Cena, ki jo je pripisoval Vraz narodnim pesmim, je imela za posledico, da je v »Kolu« delil poezijo na dve veliki skupini, v narodno in umetno. Vraz je kot lirik dobro obvladoval tehniko verzifikacije. Temeljito poznanje metrike je bilo v njegovi dobi pogoj pesniškega udejstvovanja. Podreditev zakonom poetike je bila v njegovi generaciji umljiva sama po sebi, privzgojena še na šolskih klopeh. Repertoar klasicistične poetike iz njegove mla-

[39]) Vraz — Čelakovskemu 15.—26. VI. 1841, Djela V, 272.

[40]) Jakob Rešetar in Cerovca, Narodne pesme u Slavoniji, Kolo I., 124—8.

[41]. Kolo I, 128.

dosti se je sicer razširil na vzorce, ki jih je uvedla romantična šola, toda strogost v pogledu rabe mere, ritma in rim je ostala skoraj nepopustljiva. O vprašanjih s tega področja Vraz v vsej dobi svojega literarno kritičnega delovanja ni napisal temeljitejšeca razbora. Njegovi nazori o tehniki verza izstopajo šele iz drobnih komentarjev ob aktualnih literarnih pojavih. Ti pogledi v pesnikovo delavnico odkrivajo, da je zelo nepopustljivo bdel nad tehnično stranjo pesmi in zahteval, da pesnik mora obvladati mehanično stran ustvarjanja, ono čisto tehnično gnetenje jezika, ki ga usposablja, da daje svojim doživetjem tudi zunanjo podobo. Njegovo kritiko je navadno izzvalo zato šele neuspelo delo. V poročilih v tujino je tožil, da se hrvatski pesniki le slabo poglabljajo v poetiko, ne ločijo niti dvozložnih rim od trizložnih in da zlasti pesniki iz province le nekritično prevzemajo posebnosti dubrovniških pesnikov in pišejo slabe rime[42]). Če bi hoteli izboljšati stanje, bi morali domači pesniki študirati poetiko, ustvariti dobro šolo, kakor je pisal[43]), ki bi šele mogla dati literarnemu razmahu Gajeve Hrvatske pravo globino. »Kolo« je v tem oziru res izvrševalo vzgojno delo za mlade pesnike. Če se je srečal urednik s talentom, ki je rasel kakor divja roža, je znal mimo vseh njegovih slabosti opozoriti na njegove dobre strani in obenem pokazati z živo prispodobo, kaj grozi daru, ki se ne trudi, da bi naravo izpopolnil z izobrazbo[44]). Prav isto hibo v pesniški tvorbi, kakor jo je moral odkrivati pri hrvatskih pesnikih, je grajal tudi pri srbskih iz novosadskega središča. Poročilo na Češko iz 1844 se je vprav izlilo v zaključek, da skoraj ni srbskega pesnika, ki bi razumel gradnjo pesmi in znal izbirati čiste, prave rime.[45])

Kot vzrok slabega oblikovanja pri ilirskih pesnikih je navedel Vraz Čelakovskemu že kmalu po preselitvi v Zagreb dejstvo, da na Hrvatskem ne poznajo nemškega, francoskega, angleškega in italijanskega slovstva[46]). S tem je posredno postavil književno delo zapada tudi za sodobni slovanski ideal. V javnem kritičnem delovanju ni bil tako jasen. Mogli bi ga označiti z razmerjem, ki sicer ni bilo povsem ravnodušno, pač pa hladno nevtralno. Med zapadnimi literaturami in novimi slovanskimi je videl prepad, ker je želel, da bi slovanske krenile na svojo lastno razvojno pot. Tako nov literarni program, kakor je bil zagovor, naj postanejo narodne pesmi ideal za umetno pesništvo, je nalagal kritiku, ki se je zavzemal za njegov sprejem, dolžnost, da razčleni metrično strukturo narodnih pesmi, jih razporedi po

---

[42]) Vraz — Čelakovskemu 6. I. 1841, Djela V, 205.

[43]) Vraz — Zapu 3. VI. 1843, Djela V, 301.

[44]) Glej n. pr. kritiko satire Čudnovate diple, Kolo III, 125.

[45]) Dopisy z ciziny (Wýtah z dopisu p. Stan. Vraze k panu Zapovi), ČČM XVIII, 622 (15. 10. 1844).

[46]) Koncept pisma Čelakovskemu 6. I. 1841, Djela V, 205.

pesniških vrstah, razbere metaforiko in ostala pesniška sredstva, ki jih je iznašel anonimni ljudski kolektiv. Vraz je zabeležil iz ljudskih ust več sto narodnih pesmi, a tudi mnogo melodij. Da so ga ta vprašanja zanimala, pričajo ohranjeni rokopisni zapisi z opazkami o meri, ki si jo je označil nad tekstom. Taki zapisi so nastali po vsej priliki v primerih, ko se mu ritem po sluhu ni zdel povsem čist, ali pa je hotel z njegovo ugotovitvijo določiti najpravilnejši zapis. V njegovem javnem kritičnem delu ne najdemo primera, ko bi ob splošnih idejnih mislih razpravljal tudi o tehnični strani posnemanja narodnih pesmi. Kritičen odnos, kakor ga je imel na primer Prešeren, je bil pri Vrazu nemogoč zaradi osnovnega razmerja do vsega, kar je bilo ljudsko. S tem, da je bilo ljudsko, je bilo pristno, izvirno narodno in s tem najvišji ideal. To mu je branilo, da bi izpreminjal pri narodnih pesmih jezik ali obliko. Za zapisovanje je bil ta odnos pravilen. Vraz ga je točno označil takoj v prvi javni kritiki: »Razumi se, da ovdě neima města raszudjivanje narodnih pěsamah kao pěsamah, zašto šta nam je u věrozakonskom obziru sveto pismo, to trěba da su nam u narodnom estetičnom prave narodne pěsme: — svete i uzvišene nad svakom kritikom“[47]). Iz vsega tega je razvidno, da je mogel videti Vraz v sebi le tolmača narodnih pesmi. Svojega osnovnega razmerja tudi pri prenosu narodne poezije v umetno ni izpremenil in to je bil pač vzrok, da ni podrobno analiziral zaklada, ki naj bi služil za vzor hrvatski umetni poeziji. Šele polemika med Babukićem in Karadžićem v »Kolu« 1847 ga je nagnila, da je v enem primeru podal nekoliko natančnejšo oznako metričnega značaja narodnih pesmi, za srbske epske pesmi.

Še dalje kot Vraz je šel v zagovoru avtohtone slovanske poezije Ljudevit Vukotinović. Tudi zanj je bil narodni duh prva zahteva v književnosti, a njen namen vzgoja ljubezni do naroda in krepitev narodne samozavesti. Da bi obvaroval hrvatsko pesništvo slehernega tujega, neslovanskega duha, ga je skušal zavarovati tako pred jemanjem tuje snovi, kot pred prodiranjem tujih pesniških oblik:

»Naša zemlja, naša domovina prestavljat će nam samo slike naške domaće, i sve ako ne sve upravo slavenske, a ono opet u duhu slavenskom. Kako pàrvo budemo tražili tudjih živaljah, postat ćemo posiljeni (affektirani) nenaški, tudi. U redu naših pěsamah neće nikad dobro stojati: *Sonett, oda, elegia, carmen saphicum,* itd. i sve što se mogu i ovakove stvari pisati, kano igra za dobre glave, koje pokazuju, da je jezik naš toli gibak i okretan, te se i nato privijati može; ali taj značaj neka neprima literatura naša«.[48])

[47]) Kolo I, 125.

[48])Vukotinović Lj., Tri stvari knjiženstva: Ukus, sloga, kritika, Kolo III, 136.

Z dubrovniško smerjo Gajevega kroga in ekskluzivnim romantičnim slovanstvom skupine piscev okoli »Kola« se je zapirala hrvatska književnost v desetletju pred marčno revolucijo pred vsakim vplivom z zapada. Nasprotno so bile zveze s slovanskimi narodi izredno dobro organizirane. Češki preroditi delavci, na čelu s Šafaříkom, so še pred vznikom ilirskega gibanja skrbeli za čim popolnejši pregled knjižne produkcije na slovanskem jugu. Redna letna poročila za »Časopis Českega muzeja“ je sestavljal Šafařík sam, dokler ni prevzel tega dela Vraz. Vseslovanska miselnost je dobila v teh medsebojnih obveščanjih konkretno obliko. Vraz je pisal južnoslovanske preglede za praška „Časopis Českega muzeja“ in „Kwěty“ ter za varšavsko rusko-poljsko „Денница-Jutrzenko“. V zameno za poročila, ki so jih prejemali s slovanskega juga, so pisali uredniki ali sodelavci slovanskih revij podobne referate o slovstvu pri njih in v deželah, kjer so potovali: za Čehe Karel Jaromir Erben in Sreznevski, za Slovake Miroslav Hurban, za Ruse Peter Dubrovski, za Poljake Dubrovski in Karel Vladislav Zap, za obča dela o Slovanih Šafařík. Pri pregledih sta sodelovala tudi Rus Peter Ivanovič Preis in Slovak Ljudevit Štur, češkega je pisal deloma tudi Vraz sam. Za Bolgarijo in Makedonijo si je Vraz pomagal z rezultati znanstvenega potovanja Viktorja I. Grigoroviča, a skrbel tudi za referate o srbskih in slovenskih knjižnih razmerah (Šafařík — Miloš Popović; Matija Majar, Vraz). Do najnovejšega časa ni mogoče reči o nobeni dobi, da bi bili slovanski pisci tako povezani med seboj, kot so bili v predmarčni.

Vrazova poročila so bila določen tip onodobne slovanske literarne kritike, kakor se je izoblikovala najprej v čeških slavističnih časopisih. Nastanek hrvatske slovstvene kritike je zato povezan z razvojem češke od Jungmannove do romantične dobe. Do časa, ko se je začel pri češki kritiki učiti Vraz, je prešla že nekaj vidnejših faz. Pospravila je žetev od prvih informativnih narodno vzpodbudnih in vzgojnih sestavkov do estetskih študij o bistvu lepega v literaturi (Palacký), dalje do visokega ocenjevanja narodnih pesmi (Čelakovský, Šafařík) in že do sistematskega pregleda slovstvenega razvoja pri ostalih slovanskih narodih, zlasti južnih (Šafařík). Vraz je posnel njen način in razširil mrežo kritike v slovanskem rodoljubnem duhu na južnoslovanske dežele. Vezi, ki jih je spletel, niso bile enostransko prevzemanje: kot je sam dopisoval v vrsto slovanskih časopisov, je iskal dopisnike pri vseh slovanskih narodih, Rusih, Poljakih, Čehih, Slovakih, Srbih in Lužiških Srbih. Njegova organizacija slovstvene kritike je torej izvedla v prakso teoretično zamisel slovanske vzajemnosti, kakor jo je predlagal Kollár. Dokler je videl Vraz poglavitni del svoje naloge v obveščanju ostalih slovanskih narodov o knjižnih novostih pri južnih Slo-

vanih, ni mogel priti v zadrego z načinom, kakor je pisal svoje sestavke. Reči je treba, da je v korak spremljal razvoj slovstva. V letnih poročilih so se vrstile številke in govorile o slovnicah, slovarskih delih, pesmih, pesnitvah, povestih, potopisih, nabožnih knjigah vseh vrst, izdajah narodnih pesmi, prirodoslovnih delih, vzgojnih spisih, časopisih, dramskih delih, pamfletih, satirah, gospodarskih brošurah, zemljepisih, umetnostnozgodovinskih izdajah, zemljevidih, jezikoslovnih kartah, lingvističnih študijah, koledarjih, antologijah, zgodovinah, humorističnih delih, knjigah s področja zdravstva, spomenicah, prevodih itd. Vse to delo je imelo pomen za registracijo tiska, a je bilo breme za čistejši prijem literarnega kritika.

Vraz je bil tenkočuten poznavalec književnosti. Ali bo mogel dolgo vztrajati pri literarni kritiki, ki je iskala v pesniškem delu le slovanskega duha in posnemanje narodnih pesmi? Preizkusni kamen za njegovo kritiko bi bila prva zares umetniška tvorba, ki bi se pojavila na ilirskem knjižnem trgu. Produkcija je bila okoli 1840 šibka in ni zaznamovala takih del.

Kljub temu opazimo v Vrazovih literarno kritičnih načelih takoj po izidu »Kola« neko iskanje. Črta izdaja napor, da bi se izognil ozkosti romantično-slovanske smeri in izpolnil vrzel, ki je nastala z odpovedjo literarnemu kozmopolitizmu. Rešitev je skušal najti najprej pri Čehih. S pismom 8. avgusta 1842 je prosil Erbena, naj mu obrazloži šolo novejših čeških piscev. Praški odgovor ni bil zadovoljiv. Erben je priznal, da ne more ustreči, ker kake ‚češke šole', to je značilnosti, ki bi veljala za vse češke pisce, ali vsaj za večino, ni. Namesto tega je še enkrat podal historiat, kako je prišlo pred petdesetimi leti, ko so rabili češki jezik samo še po predmestjih, do preroda, in pa oris zablod, do katerih je prišlo v češki književnosti v najnovejši dobi. Zablodi sta bili dve: vseslovanski mesijanizem in byronizem. V prvi so začeli kovati vseslovanski knjižni jezik, ki naj bi ga rabila samo inteligenca, z drugo so uvajali v češko življenje razrvanost, temo in grozo, misli na smrt in pokopališče in nagnjenje k bolečinam, za katere je Erben sodil, da ni bilo vzrokov[40]). Erbenovo literarno pismo je Vrazu pač nakazalo smeri češkega leposlovja, a ne poti, po kateri naj bi šla tudi ilirska književnost. Pravilno smer je našel ilirski literarni kritik v novem razvoju ruske književnosti.

3

Puškina ni odkril Hrvatom šele Vraz. Prvo opozorilo nanj najdemo v Gajevi »Danici«.

---

[40]) Erben K. J., Literatura česka od god. 1841 (Dopis St. Vrazu), Kolo III, 1843, 98—106 (pismo z dne 15. IX. 1842).

»Danica« sicer ni posvečala pažnje tujim literarnim pojavom. Mrzlično delo, s katerim je izgrajeval samoniklo osnovo za bodoči kulturni razvoj, njenemu krogu ni dopuščalo, da bi se mnogo razgledovali po zunanjih vzorih. Toda o Puškinu je prinesla 13. junija 1837 za svojo dobo izčrpen življenjepis in oris dela[50]). Poudarjena je bila ugotovitev, da je Puškin pesnil in pisal v jeziku, ki ga je zajemal iz živega ljudskega govora in je zato prvi ruski narodni pesnik. Članek je uredništvo po vsej priliki posnelo iz kakega slovanskega časopisa po Puškinovi smrti meseca februarja istega leta.

Pri Vrazu opazimo izpremembo po obisku Sreznevskega na Hrvatskem spomladi 1841. Mladi ruski znanstvenik je znal predočiti pomen Puškina za razvoj ruske književnosti s tako prepričevalnostjo, da ga je na mah dvignil nad vse slovanske pesnike. V sredini 1841 je Vraz v korespondenci s Čehi že rabil nov argument za polemiko z dubrovniško smerjo: Dalmatincem manjka ona popolnost, nad katero toliko uživajo ruski občudovalci Puškina[51]). V mislih je imel Puškinov jezik, njegovo povezanost z rusko ljudsko tradicijo in domačo, rusko snov njegovih pesmi in proze, elemente, ki so dokončno prelomili s cerkveno-ruskimi primesmi jezika in s klasicizmom. V Puškinu je našel vzor, ki je družil slovansko samobitnost z globino pesniškega pojava. Že drugi zvezek »Kola« je prinesel hrvatski prevod Puškinove »Pikove dame«.

Proza je predstavljala težko vprašanje ilirske književnosti. Predstavniki meščanstva, ki so postali nosilec ilirskega gibanja, so bili vzgojeni v latinskem, nemškem in madžarskem jeziku. Njihova korespondenca v hrvatskem jeziku in publicistično delo sta se še dolgo borila z začetniškimi težavami pri iskanju besednega zaklada in pri tvorbi stavkov. Pripovedniki Gajeve dobe so orali v ledino, zato so bili v zadregi tako za snov povesti kot za prozni jezik. Tradicije umetniškega pripovedništva ni bilo. Kar je bilo dotlej izdanj v nevezani besedi, so služila le pouku in razvedrilu. Pripovedni jezik se je šele ustvarjal vzporedno z razgovornim jezikom narodno prebujene meščanske plasti. Proze sta se oprijela le dva pisca, Ivan Kukuljević[52] in Vukotinović. Kukuljević je poleg svoje povesti s snovjo iz srbskega življenja »Bugarin« priredil Karamzinovo povest »Marta«.

Češki slavistični časopisi, ki so v mnogočem služili za zgled, so v tej dobi še podcenjevali prozo. K zgodovinski povesti so se zatekali pisci kot k sredstvu za širjenje narodne zavesti. Imele so isto kulturno-politično nalogo kot znanstveni, zgodovinski in jezikoslovni spisi ter pesništvo generacije Šafaříka, Hanke,

[50]) Puškin, Danica Ilirska III, 85—8.

[51]) Vraz — Čelakovskemu med. 15. in 26. VII. 1841, Djela V, 272.

[52]) Razna děla Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Dio I. Pripovědke, u Zagrebu 1842.

Palackega in Čelakovskega, toda objavljali so jih le almanahi, ki so bili namenjeni bolj razvedrilu, a ne vodilni časopisi.

V takem stanju je Vraz v »Kolu« podal z objavo Puškinove »Pikove dame« primer nove proze, ki je imela v snovi še romantičen navdih, a v dejanju, značajih in opisu družbe že realistično osnovo. Za Vraza je bila novela pomembna zategadel, ker je imela snov zajeto neposredno iz ruske sodobnosti. Vprašanje stare aristokratke »Kaj, mar obstoje tudi ruski romani?«, je odkrivalo tudi za hrvatsko prozo neko načelno stran za razvoj vsega leposlovja. V poročilih za zunanji slovanski svet je Vraz analiziral okoliščine, zakaj ne more priti do močnejšega razcveta pripovedništva pri Hrvatih. Sprevidel je, da je poglavitni vzrok družben: hrvatski literati žive v mestih, kjer tudi rojeni Hrvatje mislijo v tujem jeziku in se služijo pretežno s tujim občevalnim jezikom[53]). Povestim, ki nastajajo v takem okolju, manjka živi narodni duh, prav tisto, kar naj bi bilo bistveno za vsako dobro slovansko literarno delo. Vraz si je resnično želel, da bi se število hrvatskih proznih piscev pomnožilo, produkcija poglobila in začela obravnavati domačo problematiko. Za najbolj potrebno zvrst je smatral povest, ki bi vzbudila zanimanje širokih krogov ilirske družbe in podprla narodno gibanje. Svojo nalogo bi izpolnila edinole, če bi bila pisana v ljudskem razgovornem jeziku. Tak dnevni občevalni jezik je našel pri Puškinu. Zato je v literarno kritičnem delu »Kola« napeljal hrvatske prozne pisce k prvim ruskim realistom: »Ne moremo drugače, kakor da priporočimo vsem, ki pišejo pri nas povesti, naj bero *Puškinove* in *Gogoljeve* povesti ter se potrudijo, da bodo za nas Ilire v našem duhu tisto, kar sta ta dva pisca v ruskem duhu za brate Ruse«[54]). Gogolja je predstavil južnim Slovanom Peter Dubrovski že 1842, ko je pisal v pregledu za »Kolo« o »Mrtvih dušah«. Napovedal je, da ustvarja Gogolj s svojo satirično prozo novo odbobje v ruski književnosti.[55]) Po »Денници-Jutrzenki« je Vraz spoznal tudi Lermontova, katerega »Junak našega časa« je doživljal tam svoj ponatis.

Sporno vprašanje ilirske književnosti je bil še vedno knjižni jezik, ki se zaradi boja dveh šol ni mogel normirati že v začetku novega razvoja. Dubrovniški tradicionalizem je zaviral realizem v jeziku. Dokler to vprašanje ni bilo urejeno, je zasenčevalo in odrivalo vsa druga. Zato je razumljivo, da se je Vrazovo utiranje realistične smeri osredotočilo predvsem na boj za ljudski jezik. Novejši razvoj ruske proze mu je služil kot argument v okviru jezikovne kritike, ob katere ostrini so ostale vse druge pridobitve nove ruske književnosti v medli oprede-

[53]) Vraz, Обозрѣние литератури юж ихъ Словянъ за 1842, Денница — Jutrzenka II, 1843. III, del, 42—3.
[54]) J. R. iz Cerovca, Ilirska literatura, Kolo II, 106.
[55]) Dubrovski P., Ruska i poljska literatura, Kolo II, 93—4.

litvi njenega ‚narodnega duha'. Delo Puškina in Gogolja je vzbujalo pri južnih Slovanih občudovanje predvsem zaradi svoje globoke nacionalnosti.

Ustanovitelj hrvatske literarne kritike je pravilno opredelil odnos, ki naj bi ga imeli hrvatski pisci do ruske književnosti. Ni se zavzemal za zunanje posnemanje. Postala naj bi Hrvatom vzor, kako izoblikovati knjižni jezik in ustvariti iz literature umetnost, ki bo koreninila v domači zemlji, obravnava domačo problematiko in služila svojemu ljudstvu. Vrazovo slovanstvo se je poglobilo. Ko je primerjal domače razmere z zapadom in z razvitejšimi slovanskimi narodi, je moral razmišljati, zakaj je slovanski jug kulturno, politično in gospodarsko zaostal in zakaj so prišli južni Slovani tako pozno do možnosti, da si grade lastno kulturo. Študij zgodovine ga je vedel k spoznanju, ki je postavilo njegov slovanski mesijanizem na živo stvarnost. Vprav Vraz je bil pisec, ki je v predmarčni dobi opozoril zunanji svet na breme, ki so ga morali vzeti nase balkanski Slovani v obrambi evropske kulture. Predstavljali so živi zid, ob katerem so se stoletja odbijali tisoči in tisoči turških narodov. Ko je pisal 1842 za poljsko in rusko javnost svoj prvi veliki pregled kulturnega življenja južnih Slovanov, mu je postavil na čelo naslednje ugotovitve:

»Mi (t.j. južni Slovani) branimo svoje narodne dobrine, najstarejše in najsvetejše pravice svojega naroda — jezik, navade itd., slavne spomine dedov in očetov, ki so prelivali svoje kri skoraj na vseh poljanah, kjer sta se odločevala sreča in blagostanje Evrope. To je bila žrtev, ki smo jo doprinesli za boljše čase človeštva. Sedaj se trudimo, da bi nadoknadili, kar niso mogli storiti naši dedje in očetje, ko so služili koristim vse Evrope in niso mogli skrbeti za svoj lastni duševni dvig. Evropa je med tem pod slovanskim ščitom cvetela, se prosvetlila in si ustvarila splošno blagostanje«.[56])

Hrvatske pokrajine so predstavljale preveč pisan mozaik, da bi bil zmogel tedanji pisec, ki ni imel v tem nobene tradicije, zajeti z literaturo neposredno v sodobnost v vsej njeni širini. Vsaka dežela je imela svoje posebnosti in zelo različen značaj. Mlado, narodno prebujeno meščanstvo se je šele oblikovalo, pripovedništvo še ni moglo dozoreti do tolikega realizma, da bi moglo upodabljati njegove notranje konflikte. Pač pa so imele vse južnoslovanske dežele v preteklosti in deloma tudi še v tej dobi neko skupno črto: izredno težak boj za nacionalno samostojnost. Nova književnost je začela iz njega zajemati svojo snov.

Ko je bila zmaga nad dubrovniško smerjo v bistvu že zagotovljena in so se začeli kazati novi razgledi za književnost v

[56]) St. Vraz, Обозрѣние литературы южниьх Словянъ за 1842. Денница — Jutrzenka II, 1843, III. del, 21—2.

ožjem ilirskem okviru, je posegel Vraz s svojo kritiko literarnega jezika in književnosti še k Srbom. Jezikovno enotnost Srbov in Hrvatov je motil tradicionalni srbski književni jezik z mnogimi primesmi cerkvene slovanščine in starega ruskega književnega jezika. Novosadski kulturni center se je še vedno upiral Karadžićevi reformi. Vraz je napisal za Subotićev „Сербскій Лѣтописъ“ študijo o srbskem knjižnem jeziku, ki je obenem njegov najobširnejši spis o razvoju ruskega knjižnega jezika.[57]) Zopet enkrat nas preseneti zrela sodba ilirskega kritika o vprašanju, o katerem dotlej ni izčrpneje pisal. Da bi ponazoril nesmisel, ker so se srbski pisci še oklepali stare oblike jezika, je orisal Vraz čiščenje ruskega knjižnega jezika od Lomonosova preko Deržavina, Karamzina in Žukovskega do Puškina in Gogolja. Razvojna črta ruskega knjižnega jezika je šla od jezika cerkve in aristokracije do naravne ruske ljudske govorice. Po ruskem zgledu je nasvetoval srbskim piscem, naj izločijo iz jezika cerkveno-slovanski in ruski besedni zaklad in sprejmejo Karadžićevo reformo, kar je pogoj, da se bo srbska književnost po jeziku in duhu približala ljudstvu in obenem Hrvatom, ki so že sprejeli štokavščino za svoj knjižni jezik. Tudi pri srbskem primeru Vraz ni mogel preiti do pravih literarnih vprašanj, dokler ni bilo rešeno vprašanje jezika.

V letih 1946 do 1947 je dosegla književnost pri Hrvatih in Srbih svoj prvi veliki vzpon. Izšli so »Prvenci« Petra Preradovića, ep Ivana Mažuranića »Smrt Smail-age Čengića«, Njegošev »Gorski vienac« in »Pesni« Branka Radičevića.

V vsem pesniškem delu, ki je nastalo v tej dobi, se vije kot rdeča nit neka skupna črta: heroizem južnoslovanskih narodov v boju za svobodo. Včasih se nanaša na preteklost, včasih na sodobnost. Stanko Vraz, kritik, ki se je najbolj zavzemal za novo smer, je pripravil že okoli 1848 »Literaturno — kritičen spis« z vrsto literarnih študij, ki so pomenile dokončni obračun s preteklim in tolmačanje novega. Prvi del je vseboval analizo Gundulićevega, Djordjevićevega, Čubranovićevega, Hektorovićevega in Lucićevega pesniškega dela in predstavljal pač Vrazovo poslednjo polemiko z dubrovniško smerjo. Drugi je bil posvečen novemu razvoju, zgrajen na razpravah o Njegošu in Preradoviću ter Prešernu. Rokopis je šel po Vrazovi zgodnji smrti v varstvu Matice Hrvatske v izgubo. Mnoga in težka iskanja dobe so se v novem literarnem razmahu razvozljala. Jezik novega pesniškega dela se je približal ljudskemu jeziku; dasi se v njem ponekod še čuti dubrovniški vpliv, pomeni zmago nad Gajevim jezikovnim programom. Po svoji idejni strani so dela nesporno bližja slovanski domoljubni romantiki kot zre-

[57]) Враз Ст., Мисли о књиженству, Сербскій Лѣтописъ за год. 184) (Будим), часть перва, Год. XX, кн. 72, 131—8.

lemu realizmu. In vendar so v njem realistične klice: realizem pomeni njihova jezikovna smer, upodabljanje zgodovinske snovi na podlagi študija, naslonitev na konkretne zgodovinske dogodke in psihološki oris značajev. Predvsem pa predstavlja začetek realizma delež, ki ga je vzela nase književnost v političnem boju ljudstva. Pesniška dela tega obdobja so imela ogromen pomen za narodovo življenje: bila so del njegovega boja, pesniška podoba boja, podpora in pomoč v boju. V tem je bil njihov globoki nacionalni pomen.

Резюме

НАЧАЛО БОРЬБЫ ЗА РЕАЛИСТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ХОРВАТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Ф. Петре

Статья охватывает период времени от 1835 до 1848 года. В рамках политического движения, известного под названнием „иллиризм“, основателем которого был Людевит Гай, появилась повышенная литературная деятельность в Хорватии. И политическое и литературное движение означали появление. на сцене первого в хорватской истории гражданского поколения. Политическая борьба велась против настойчивых венгерских стремлений утвердить своё преобладание над исконными хорватскими областями — Хорватией, Далмацией и Славонией. но пока-что не и за внутренее обособление в Хорватии, не за освобождение от феодализма. В своём литературном развитии Хорватия до того времени имела две более сильные традиции: раннюю, рагузскую, из эпохи возрождения, и позднюю, кайкавскую. в намерении проширить политический иллиризм и на остальных южных славян, Гай ввёл в 1836 году штокавский литературный язык вместо тогдашнего кайкавского. Одновременно он хотел создать из литературы центральный нерв народного возрождения. А чтобы укрепить её, Гай, одновременно со введением штокавского говора, ставит новую литературу на старый рагузский фундамент. Поэты, сгруппированные около народного движения — а они были в большинстве — берут язык, синтаксис и формы мёртвой рагузской поэзии. И молодое поколение поэтов идёт путём рагузского традиционализма.

Против исторической традиции в новой литературе восстаёт поэт Станко Враз, привлекает на свою сторону Людевита Вукотиновича. оба основывают первый хорватский литературно-критический журнал „Коло“ и выступают в пользу славяно романтического направления в литературе. По их взглядам, новая литература должна была бы расти из народного творчества, принять в художественную поэзию язык, формы, а до некоторой степени даже и мотивы народной поэзии. Вукотинович считает, что всякое употребление неславянских форм в иллирской поэзии — од, элегий, сонетов и т. д. — приносит вред. Романтическо-славянское направление создаётся под непосредственным чешским влиянием. Враз поддерживает оживлённую переписку с Че-

лаковским, Шафариком и другими чешскими славистами и, по их образцу и под влиянием программы Коллара о славянской взаимности, организует широкое, взаимное, славянское литературное общение.

Посещение Измаилом И. Срезневским Загреба в 1841 году привело к новой перемене литературных взглядов Враза. Основатель хорватской литературной критики познакомился с новой русской литературой и с развитием русского литературного языка. „Коло“ публикует первый перевод Пушкина, Пиковую даму. Литературная критика советует хорватским писателям углубиться в творчество Пушкина и Гоголя, приблизить, как они, литературный язык к языку народа, принять в литературу домашнюю проблематику и насытить иллирскую литературу народным духом. Это ещё не реализм, но уже начало реалистического метода. Критик Враз обращает внимание на особенное положение южнославянских народов, которые в течение столетий были оплотом Европы против турецких вторжений. В то время как Запад развивался экономически и культурно, южные славяне истекали кровью в страшно тяжёлой борьбе.

Рагузский традиционализм понемногу ослабевает, новая литература берет в качестве своего главного сюжета историческую борьбу против чужеземцев. Литературный язык приближается к народному говору. Национальный героизм и борьба за свободу ложатся в основание всех значительных литературных творений того периода у Хорватов, в особенности в лирике Прерадовича и в эпическом произведении Ивана Мажуранича „Смерть Измаила-аги Ченгича“.

Когда борьба в хорватской литературе была близка к победе, Станко Враз выступил и против русско-церковно-славянской традиции в сербской литературе. В статье, напечатанной в журнале „Сербскiи Лѣтописъ“ за 1846 год, он даёт картину развития русского литературного языка от Ломоносова до первых русских реалистов и указывает на ошибочность следования старой литературной традиции у сербов, которая тормозила новейшее литературное развитие.

Résumé

LE COMMENCEMENT DE LA LUTTE POUR LES IDÉES RÉALISTES DANS LA LITTÉRATURE CROATE

par

F. Petrè

L'étude *Le commencement de la lutte pour les idées réalistes dans la littérature croate* embrasse la période qui s'étend de 1835 à 1848. Dans le cadre du mouvement politique illyrien commencé par Ljudevit Gaj on en vint bientôt, en Croatie, à un redoublement d'activité littéraire. Et ce mouvement à la fois politique et littéraire marque l'entrée en scène, dans l'histoire croate, de la première génération bourgeoise. La lutte politique fut menée contre les prétentions hongroises, qui tendaient à la domination des pays de tout temps croate, la Croatie, la Dalmatie, la Slavonie, mais pas encore la nécessité de la lutte sociale pour l'élimination des privilèges du féodalisme. Au cours de son développement littéraire, la Croatie avait eu jusqu'alors deux grandes traditions: celle de l'ancienne renaissance ragusaine des XVI-e et XVII-e siècles et celle de la nouvelle école kaïkavienne. Afin de répandre les idées politiques de l'illyrisme chez les autres Slaves du Sud, Gaj remplaca, en 1836, le parler kaïkavien employé jusqu'alors par le parler chtokavien. Il voulut faire d'un coup de la litérature la clef de voûte de la renaissance populaire. Afin de

donner plus de force à la nouvelle école, Gaj, au moment où il introduisait le parler chtokavien, restaura l'esprit et les formes poétiques de la littérature ragusaine. Les poètes qui s'étaient groupés autour du mouvement national, et ce fut la majorité, reprirent la langue, la syntaxe et les genres de la poésie désuete de Raguse. Et la nouvelle génération de poètes suit les idées du traditionnalisme ragusain. Stanko Vraz s'élève alors contre cette tradition historique, gagne à ses opinions Ljudevit Vukotinović et fonde avec lui la première revue de critique littéraire »Kolo« et les deux écrivains adoptent les idées du romantisme slave. D'après leurs conceptions, la littérature nouvelle devrait sortir des chants populaires, en prendre la langue et les formes, la poésie artistique devrait même, dans une certaine mesure, y pouiser des motifs. Vukotinović considère comme nuisible toute innovation qui introduirait dans la littérature illyrienne de genres non slaves tels que l'ode, l'élégie, le sonnet etc. Le mouvement slave romantique subit directement l'influence tchèque. Vraz est en correspondance suivie avec Čelakovsky, Šafarik et autres slavistes tchèques et, à leur exemple et sous l'influence du programme d'entr'aide et de collaboration slaves de Kollár, il organise un système mutuel d'échanges et de relations culturelles slaves. Le séjour de Izmaïle I. Sreznevski, en 1941, à Zagreb, apporte de nouvelles modification aux principes littéraires posés par Vraz. Le fondateur de la nouvelle critique littéraire fait connaître la littérature russe, la revue »Kolo« publie la première traduction *de la Dame de pique* de Pouchkine. La critique littéraire conseille aux écrivains croates d'approfondir les oeuvres de Pouchkine et de Gogol, de raprocher, à leur exemple, la langue littéraire du parler populaire, de traiter des questions et des problèmes du terroir et d'animer leurs poèmes lyriques par l'esprit populaire. Ce n'est pas encore du réalisme mais des essais de méthode réaliste. Le critique Vraz attire l'attention des écrivains sur le rôle historique joué par les Slaves du Sur qui ont été le rempart de l'Europe contre les invasions turques. Tandis que l'Occident se développait tant au point de vue économique que culturel, les Slaves du Sud versaient leur sang dans d'effroyables et meurtriers combats. Le traditionnalisme ragusain perd lentement du terrain. La littérature nouvelle prend en grande partie ses sujets dans la lutte historique de la résistance nationale. La langue littéraire va se rapprochant du parler populaire sorti de la bouche même du peuple; l'heroïsme national et la lutte pour la liberte se trouvent à la source du plus grand nombre des publications de cette époque, surtout dans les poèmes lyriques de Preradović et l'épopée d'Ivan Mažuranić *Mort de Smaïl Aga Čengić*.

НОВИ ПОДАТОЦИ ЗА КИРИЛА ПЕЈЧИНОВИЌА

од

Х. Поленаковиќ

1) ЗАШТО „УТЈЕШЕНИЕ ГРЈЕШНИМ" НА КИРИЛА ПЕЈЧИНОВИКА НЕ Е ПЕЧАТАНО ВО БЕЛГРАД?

Анализирајќи го пред неколку години делото на Кирила Пејчиновиќа „Оутѣшенїе грѣшнымъ", како гласи скратено насловот на второто дело на едниот од родоначалниците на македонската книжевност во почетокот на XIX век[1] и барајќи ги разлозите зашто Утешението не е печатено во Белград, кога таму, за да се печати во белградската печатница, го испратил Кирил Пејчиновиќ своето дело — изреков мисла дека: „У кнежевој канцеларији у одељку цензуре, можда би се могао наћи какав податак који би бацио мало више светлости на ово занимљиво питање"[2].

И навистина, мојата претпоставка се покажа точна. Кога ми се даде можност, јас ги разгледав архивските списи во Државната архива во Белград и најдов еден дел од документите што го разјаснуат прашањето кое не ми беше порано јасно и за кое во науката не беше даден одговор.

Документите што ги објавуам не се сите документи што зборат за ова прашање. Барем уште еден документ постои кој, поради немањето време не стигнав да го пронајдам, што не причинуе, инаку, големи тешкотии, при добрата состојба на архивските списи во Државната архива во Белград[3]. Не инсистирав, покрај тоа, и заради известието

[1] Д-р Х. Поленаковић, Кирил Пејчиновић-Тетоец и његово Утјешение грјешним. Поводом стогодишњице штампања Утјешениа, Хришћанско дело (Скопље) V, 1940, стр. 359—376, и посебно;

[2] Наведеното дело, стр. 8 на сепаратот;

[3] Државната архива во Белград — спрема она јас што можев да видам и нешто да испишам-е еден прворазреден извор за изучавањето на политичката, економската, културната и просветната историја на Македонија во XIX век. Речиси сите појави во Македонија во XIX

што ми го даде мојот професор д-р Петар Колендиќ, кој исто така работајќи во Државната архива го нашол и последниот архивски спис, што се однесуе до ова прашање. Тој спис — одговорот на Кирила — за кој не знам да ли е аутограф на нашиог книжевник — сигурно ќе го објави проф. Колендиќ.

Јас ги објавуам само оние документи што сум ги сам нашол. Од нив денеска ни стануе јасна историјата на опитот во белградската печатница да се печати Утјешението на Пејчиновиќа. Дури сега стана јасно зашто Утјешението на Пејчиновиќа не можеше да излезе на 1834 година во Белград, туку излезе шест години подоцна во Солун. Како што ќе се види од документите, главните кривци се духовните власти, духовната цензура, на која нарочито многу ѝ пречеле турските зборови во Кириловиот јазик. Од друга страна јасно избива широкото сваќање на кнеза Милоша и неговата готовност да го објави во својата печатница бесплатно делото на „некој игумен тетовски Кирил"; неговата готовност која така широко ја укажуеал на сите Славјани што кај него-во оваа смисла — барале помоќ, позната е во врска со печатењето на знатен број бугарски дела на обата Неофита. Еве, и во нашиот случај, тој бил спремен да го помогне Кирила Пејчиновиќа. Разбира се дека зад тоа се криеле далекосежни негови политички планови. Преку лицата што се префрлувале од балканските области под Отоманската царевина. Милош прибирал податоци за населението во односните области, за движењата што во тие области се појавувале, и според нив го подесувал својот став спрема Портата... Почитот. што Кирил го осеќал спрема Милоша, оставил виден траг во Поменикот на Лешочкиот манастир св. Атанасија. Во тој Поменик, спрема описот на Б. Цонев, покрај разни имиња, во групата каде се поменуат една група духовни лица, се навоѓаат и овие: „Милош кнеза. Люубица Кнежина. Миланъ. Михаилъ. Ѳеодоръ.

век, во разен вид и преку различити извештаи на бројни печалбарски тајфи што од Македонија оделе за Србија, или преку Србија за во други краишта на Југославија и во Средна Европа, оставиле траг во актите на Државната архива во Белград. Од Пејчиновиќа, и уште од порано, па до крајот на минатиот век, најголем дел од нашите културни работници, што имале работа во Србија, се забележени во актите на Државната архива во Белград. И издавачот на разни книги Јоан Димитриевич-Охридјанин, и Миладиновци, и Прличе, и Цинот, и Пулевс и и разни наши просветни работници од Пиринска и Егејска Македонија по разни поводи се наоѓаат во некои од многубројните списи на Државната архива во Белград. Од таа страна она е еден непресушен извор. Еден значаен податок — извлечен од списите на Државната архива во Белград — што збори за печатницата во Ваташа, недамно го објави проф. Петар Колендиќ (во Нова Македонија од 29-XI-1946 г).

Вишна" А тоа е целата најблиска фамилија на кнеза Милоша[4].

Првиот документ што збори за ова прашање гласи:

„Ваше высокопреосвященство,
почитаемый Господине!

Приключавамъ вамъ овдѣ едно сочинѣніе нѣкогъ Игумена Тетовскогъ, Кѵрила, съ препорукомъ. да га у печатньи печатати дате. Сочинитель є священно лице, а предметъ, о комъ пише, къ совѣтима священическимъ клони се: Зато и препоручуємъ исто дѣло высокопреосвященству вашему. Я самъ обећао Сочинителю печатати нѣгову кньигу безплатно съ 500 образаца; зато уздам се да ћете и вы учинити наредбу да и корректура безплатежно буде; имате людій, кои ће моћи исто дѣло извршивати. Но будући да ми се чини, да исто сочинѣніе и друге корректуре требує, то єст поправлѣнія нѣга самогъ: то судимъ да ћете добро учинити, ако и ову къ оной корректури у колико могуће буде, присоедините. Смисль цѣо сочинѣнія нећете зар моћи поправляати алъ текъ што є безъ смысла, дайте му смыслъ, и што є противу или без правописанія, помозите у томъ, а друго већъ како є, само некъ Игумену испуни се желя. Призовите дакле Бермана, и одма ово дѣло започните, да нре готово буде.

У осталом препоручуюћи се Свѣтимъ Молитвама вашим, съ почитаніемь єсамъ вамъ готовѣйшій

У Пожаревцу
22 Декемврія 1834
№ 4204".

Милошъ Обреновићъ
князъ Сербскій

Овој акт примен е во Крагуевац на „23 дек. 1834" и се наоѓа во актите на Епископијата за месец декември 1834 година.

Вториот акт што збори за прашањето на Утјешение грјешним гласи: „Въ Бѣлградѣ 29 февруарія 1836.

Преподобнѣйшему Игумну Тетовскому,
Господину Кѵриллу

Егѡ Свѣтлость Господаръ князь Сербскій благоутробниянь (!) своимъ рѣшеніемъ ѡпредѣлили сочиненіе игумена тетовскагѡ Монастиря Господина Кѵрілла, подъ заглавіемъ: „Утѣшеніе Грѣшнымь" въ здѣшнѣй Тѵпографіи до пять сѡть ексемпларѡвъ, своимъ иждивеніемъ

[4] Б. Цонев, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, том II, София 1923, стр. 506—511.

печатати, съ тѣмъ ўсловіемъ, аще ценз8ра Д8ховная ѡбрящетъ, јакѡ оное ко созыданію правовѣрихъ служило б8деть въ противномъ сл8чаи да обявитъ помян8томъ Сочинителю причины, непозволяющыы печатати оное.

Въ слѣдь сегѡ высочайшаго налога ценз8ра Д8ховная помян8тое дѣло посмотрѣла, й ѡбрѣтши многія въ немь разнагѡ рода погрѣшности, не могла дати соизволен я своегѡ къ печатанію тогѡ, й йзлагаеть здѣ причины сегѡ своегѡ рѣшенія іаже с8ть:

1. Что въ сочиненіи томъ многая странная реченія, кромѣ йкаковыя н8жды ўпотреблена, єже весъ языкъ вь немъ йспорчии.

2. Что не точію никаковый порядокъ вь предмѣтѣхъ въ реченном дѣлѣ не ѡбрѣтается, но и таковая примѣшена, іаже ѿнюдъ никаковагѡ ѡтношен я къ заглавію книги не йм'ѣють

3. Что въ немь небесная въ дерзскомъ сравненіи со земными представлена, й тая самая непристойными странными реченіями йзражена, й аки ѡбезсвященна.

Вся сія неприличная въ книзѣ ѡпредѣленіе ймущей созыдати правовѣрныхъ во благочестіи ѡправдаютъ Д8ховн8ю Ценз8р8 въ ѡснованіихъ своихъ коихъ силою т8же печатати возбранила"

Овој акт, кој треба да е дефинитивната редакција на соопштението што му било испратено на Кирила Пејчиновиќа, заведен е под бр. 185.

Но заедно со овој акт, под истиот број, постои и еден концепт на истиот акт. Тој е и поопширен и често е прецртуван на извесни места.

Поради занимливоста на истиот и заради тоа дека концептот е по обимен а и заради тоа дека стварно не ми е познато кој текст Кирил Пејчиновиќ го примил, и на кој одговорил, го соопштуам овдека и другиот акт на духовната цензура.

„Егѡ Свѣтлость, Гос8дар Князь Сербскіи, Милошъ Обреновичь [последните два збора се прецртани] благо8тробнимъ Своимъ рѣшеніемъ дозволили [пребришан зборот, а над него напишано: определили] сочиненіе Архімандріта [пребришан зборот и над него напишано: игумена] Тетовскаго Монастиря, Господина Кірілла, подъ заглавіем: „Утѣшеніе Грешнымъ" въ здѣшнней Тупографіи до пять сотъ ексемпларовь своим иждивеніемъ печатати, съ тѣмъ условіемъ, аще Ценз8ра Д8ховная найдетъ іако тое сочиненіе (пребришано, и уште неколку збора) ко созиданію правоверних служити бaдеть. По ова со печатарски, коректурен, знак во левата половина на страницата се дава текстот од

начисто даденото писмо, кое горе се објавуе и тоа од зборовите: „въ противном .. до точката 1. Во точката 1 место „том“ стои „сем“ и уште неколку слични само јазични разлики. Точката 2. еднаква е со 2. точка од чистиот препис, со неколку ситни, јазично-стилски, промени. Точката 3. истоветна е со точката 3 од чистиот препис. — Разликите се дадени во текстот писан на десната половина на листот. По зборовите: „ко созидани правовѣрнихъ служити будет“ идет овој текст: „Но понеже Цензура Духовная при прочтенiи помянутагω сочиненiя безчисленыя (зборот пребришан и преку него написано: многiя) почти различнейшаго рода погрѣшности, ко удержанiю от печатанiя служити могущiя, въ томъ же примѣтила: того ради оное печатати и возбранила. — И да не бы Духовная Цензура возбраненемъ симъ сомлѣнiе негли нькое ω важности ωснованiя своегω къ тому нѣких возродила; то ко раженiю сегω подозренiя и ωсвидѣтелствованiю своихъ ωснованiй таяже по ряду изложити ωпрѣделила, и убω:

1. Сочiненiе сiе „Утѣшенiе Грѣшнимъ“ по самому ωглавленiю предпоставляеть книгу церковную, которая всегда созиданiе правовѣрныхь за цѣль имѣти, и языкомъ чистимъ вразумителня писана бити должна: а оно свойство сегω конечно лишается.

2. Церков наша книги церковiя предисловiями украшати не ωбичествуеть; и аще би гдѣ таково изъ важнейхъ причинъ нуждно было, то бы воистину со всякою тонкостiю и благоразумiемъ сочинено быти долженствовало: обаче предисловiе предсловутагω сочиненiя не токмω не содержитъ въ сем требуемагω израженiя и изясненiя, подобающу тонкость и нуждный порядокъ, но паче исчисленiемъ безмѣстныхъ и непринадлежащыхъ, нарочно чужихъ, а именнω турецкихъ именъ преисполнено, непорядачными изложенiями смѣшено и повсе разстроено, что и имене предисловiя недостойно.

3. Въ цѣломъ сочиненiи томъ ненаходятся знацы препинателни, каковыхъ всяка книга, много болшесоцева (?) требало бы; — къ тому недостойними сравненiями лица Богоматере по мѣстωмъ ωбезсвяшено, употребленiемъ и паки чужих а именно турецкихъ книгамь церковниымъ неприличнихь именъ испорено, и на конець цѣлая книга: Утѣшенiе грѣшнымъ вь порядцѣ и ясности ωскудѣваеть.

Сiя суть причини, коихь ради Духовная Цензура частопомянуто сочиненiе печатати не дозволило“

Најпосле во протоколната книга на Митрополијата за 1836 г. под бр. 185 се бележи следното: „Кvрiллу

Игумну Тетовскому явлѣно, да се кньига нѣгова под заглавіем: Утѣшеніе грѣшнымъ, печатати не може".

Ова се документите што јас ги исписав од Државната архива и од кои ни се разјаснува историјата на опитот, Утјешенијето на Пејчиновиќа да се печати во Белград. Иако со извесни погледи на цензурата во однос на Пејчиновиќевото дело не можеме да се сложиме, оцената нејзина е во голема мера точна и оправдана. Доста мани има тоа дело на нашиот препородител. Едино можеме да жалиме што тоа дело не излезе тога кога беше написано, што би му дало на Пејчиновиќа поголем елан и што би како резултат имало можда уште некое дело; од друга страна пак може дека е и добро што делото на Пејчиновиќа не излезе во белградската печатница. Немајќи можност своето дело да го печати во Белград, Пејчиновиќ одигра прворазредна улога во обновувењето на солунската печатница на Папа Теодосија архимандрита синаитскаго; треба да се прочитаат одушевените славопевки што печатарот Папа Теодосија му ги дава на Пејчиновиќа во својот предговор кон Утјешението, па да се сватат напорите на Пејчиновиќа за подигање на една печатница на нашиот терен.

Резюме

1) ПОЧЕМУ „УТЕШЕНИЕ ГРЕШНЫМ" КИРИЛЛА ПЕЙЧИНОВИЧА НЕ ПЕЧАТАЛОСЬ В БЕЛГРАДЕ?

Харалампие Поленакович

Харалампие Поленакович, уже долгое время занимающийся исследованием жизни и деятельности Кирилла Пейчиновича, анализируя в 1940 г. сочинение Пейчиновича „Утешение грешным", подчеркнул, что в Государственом архиве в Белграде должны находится документы, по которым бы могло быть выяснено, почему это сочинение Пейчиновича не было напечатано в Белграде

В этой статье, Х. П. публикует три документа, выясняющие этот вопрос.

Первый документ — это письмо сербского князя Милоша адресованное „духовной цензуре" — митрополиту сербскому. В этом письме, датированном 2?-XII-1834 года, Милош извещает митрополита что он решил отпечатать, на свои средства, в 500 — ах экземплярах, сочинение тетовского игумена Кирилла (Пейчиновича); рукопись его он посылает цензуре, с тем чтобы она оценила содержание с точки зрения религии и если последует разрешение, оно тотчас же будет сдано в печать.

Второй документ имеет два варианта. Это ответ митрополита, посланный 29-II-1836 года, Кириллу Пейчиновичу. Оба варианта свидетельствуют, что духовная цензура не разрешает печатать сочинение Пейчиновича, по следующим причинам:

1. Рукопись изобилует иностранными словами (турецкими);

2. Книги религиозного содержания, как это принято, пишутся без предисловия (сочинение Пейчиновича имело предисловие, которое не понравилось цензуре);

3. Параллели, которые проводит Пейчинович между Богородицей и обычными смертными лицами — оскорбительны;

4. Распределение материала точно так же как и интерпункция, не хороши.

Résumé

1) POURQUOI LA „CONSOLATION DES PÉCHEURS" DE CYRILLE PEJČINOVIĆ N'A PAS ÉTÉ IMPRIMÉ À BELGRADE?

par

Haralampije Polenaković

H. Polenaković, qui depuis longtemps se consacre à l'étude de la vie et de l'oeuvre de C. Pejčinović, analysant en 1940 l'ouvrage de Pejčinović la „Consolation des pécheurs", fait remarquer qu'il doit exister dans les Archives nationales, à Belgrade, des documents qui expliqueraient les raisons pour lesquelles l'ouvrage de Pejčinović n'a pas été imprimé dans cette ville.

Dans son article H. P. publie trois documents qui jettent la lumière sur cette question.

Le premier document est une lettre du prince Miloch adressée à la „censure ecclésiastique" — au metropolite serbe. Dans cette lettre en date du 22-XII-1834 Miloch informe le métropolite serbe qu'il a résolu de faire imprimer à ses frais, en 500 exemplaires, l'oeuvre de l'igoumène de Tetovo Cyrille (Pejčinović), qu'il envoie le manuscrit à la censure, laquelle en examinera le contenu au point de vue religieux et que l'impression en sera faite immédiatement dans le cas où l'autorisation serait accordée.

Le second document contient deux résolutions dont la teneur diffère. C'est la réponse du métropolite envoyée le 29-II-1836 à Cyrille Pejčinović. De ces deux résolutions il ressort que la „censure ecclésiastique" n'autorise pas l'impression de l'oeuvre de Pejčinović pour les raisons suivantes:

1. Le manuscrit renferme beaucoup de mots étrangers (turcs);

2. Les livres de caractère religieux n'ont pas habituellement de préface, l'ouvrage de Pejčinović en a une qui déplait à la censure;

3. Le parallèle établi par l'auteur entre la Vierge et le commun des mortels est considéré comme outrageant;

4. Le plan de l'ouvrage de même que la ponctuation ne sont pas bons.

---

2) ЕДЕН РАН ПРЕПИС НА ПЕЈЧИНОВИКЕВОТО ДЕЛО „УТЈЕШЕНИЕ ГРЈЕШНИМ" НАПРАВЕН ВО ПРИЛЕП

Во збирката на стари ракописи и книги при семинарот за Македонски јазик и литература на Скопскоит Филозофски факултет се наоѓа, покрај други интересантни работи, и еден ракопис (уште неинвентарисан) добавен од Прилеп. Ракописот бил власништво на Сотира син му на поп Анана Антески. Ракописот вака изгледа: Големината му е 20×15 см., текстот 16×11,5 см; има листови 2 непагинирани 43 пагинирани и 1 непагиниран. Пагинацијата е словенска, но неточна и неправилна на неколку места. Ракописот е подврзан во слаба кожа-мешин, инаку доста е читок.

Ракописот е препис на второто дело на видниот македонски преродуач Кирил Пејчиновиќ—Тетоец: „Утјешение грјешним", Солун 1840 година. Значајот на овој препис е во това дека тој ни сведочи за популарноста на Пејчиновиќевото дело, односно за недостатокот на штампани текстови, а истовремено дава и доста интересантни јазични црти од сообраќајниот, говорниот јазик од првата половина на XIX век во Прилеп.

Прилеп во првата половина на XIX век, кога во Македонија почнува преродуачкото движење, одигра знатна улога во општите напори на македонскиот народ да се истиот издигне културно, просветно, а со това и политички. Прилепската чаршија, како и останатата македонска чаршија, со своето занаетчиство и трговија, со своето економско издигнуење, даваше солидна база на културно-просветните напори на македонското преродуачко движење раководено од скромните просветни и културни работници какви беа, меѓу другите, Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ.

Во Прилеп пред крај на првата половина на XIX век веќе е формиран еден таков круг луѓе, кои успеваат да отворат и основно словенско-македонско школо и да дадат потик на своите сограѓани за просветно-културно издигање. Со богата традиција, која своето потекло го влече уште од среден век, Прилеп со својата околија, со своите манастири-нарочито со манастирот Трескавец кој беше расадник на просветно-верскиот живот—можеше само да го ојакне делото на културно-просветното издигнуење на своето граѓанство. За школските потреби, за црквените потреби, за потребите на граѓанството, со големи тешкотии и ризици се преносуеја во Македонија, конкретно во Прилеп разни

школски книги, буквари, читанки, разни календари, разни книги со религиозно-верски карактер, книги со белетристички карактер какви беа романизираната биографија на Александар Велики, романтично-сентименталната историја на Геновева и др., разни зборници од народни песни. Македонските трговци, кои по свои трговски работи го крстареа целиот Балкански Полуостров, кои одеа и во средна Европа, во Русија, донесуеја таква лектира од Русија, Србија, Унгарија, подоцна од Бугарија. Книгите од солунската штампарија на папа Теодосија архимандритот синаитски, на прво место, се носеа во внатрешноста на Македонија, и во Прилеп, веројатно во знатен број примерци, како зборат бројовите на „сочетниците"-претплатниците на книгите излезени од солунската штампарија. Само што, изгледа, дека тој број екземплари од солунската штампарија, од книги кои беа писани на македонски јазик и кои поради това беа најблиски на македонското население, не бил доволен да ги задоволи потребите на населението. Ние, на жалост, до денеска немаме утврдено колкав бил тиражот на солунските книги, а би било интересантно да се знае колку примерци, од која книга, излегле од штампаријата на папа Теодосија. Во секој случај непосредно по излагањето на тие книги, во Македонија се појавуат и преписи од нив, што збори дека екземпларите кои ги исфрлил папа Теодосија не биле доволни за потребите во Македонија. Појавот да се препишуат штампани текстои, како ми се чини, беше општ во Македонија. Така во Бигорскиот манастир св. Јован и денеска се сочувани известни преписи од разни штампани книги во солунската штампарија и од други штампани текстови. Во децениите за кои овдека зборам, во св. Јован се препишале: **Краткоє списаниє на стите дванаесет манастири заради поклониците що идат на Свта Гора и за дрѹги що желаєт да знает чѹдесните що се по стогорските манастири** — како гласи наполно во народен говор дадено заглавието на делото штампано во Солун на 1839 година: Краткое описание двадесјат монастирей обретајуштијасја во св. Гору Атонскои[1]), после книгите на хаџи Јоакима Крчовски, штампани не во Солун, туку во Будим, **Митарства и Слово заради страшен сѹд божии** .. и др. штампани текстови се препишуеле во тој познат манастир. (Од книгата на Јоакима Крчовски П о в е с т р а д и с т р а ш н а г о и в т о р а г о... има направено барем 5 преписа, а од М и т а р с т в а т о барем 2 преписа како утврдил А. И. Селишчев во Македонски преглед год. IX, стр. 137-139, 139-40). Освен во него со препишуење на штампани текстови се бавеле луѓе и по другите манастири и цркви од оваа

---

1) *В. Погорелов*, Опис на старите печатани бжлгарски книги (1802—1877 г.), Софиа 1923, бр. 54;

околија. Така во црквите во Дебар, во црквата во Ростуше, често се наоѓаат, на маргините на штампаните богослужбени книги, цели беседи препишуани од Јоакима Крчовски, од Пејчиновиќа и др. Дека и во Прилеп бил обичај да се препишуат штампани текстови, и во годините кои нѐ интересираат сега, беше познато и порано од студиите кои се бавеле со Прилеп[2]). Покрај това, во збирката од стари ракописи и книги на семинарот за Македонски јазик и литература се наоѓа еден препис од Чудесата Богородични на Јоакима Крчовски, направен некако во тоа време. Еве го и нашиот ракопис да ја поткрепи нашата мисла дека постоел тој обичај да се препишуат штампани текстови и во Прилеп.

Прилепскиот препис од делото на Пејчиновиќа направен е само 3-4 години откога това дело излезе од солунската штампарија. Од две забелешки кои постоіат на ракописот се гледа дека преписот е направен на „аѡмд м҃ца фев.", како гласи првиот запис направен при крајот на записот напишан на ї непагинован лист. Под овој запис се наоѓа и друг еден запис напишан со црвено мастило (целиот ракопис е напишан со обично црно мастило), кој гласи: „1844 года ѡ Хр҃та—м҃ца деѓемвриа денъ 21". И, најпосле, уште еден запис се наоѓа на крајот на ракописот, на листот мк[г], и гласи: „месецъ декемриѧ денъ д҃а — аѡмг". Од овие записи се гледа дека „Утјешение грјешним" на Пејчиновиќа било препишано во Прилеп на 1843 г., како збори третиот запис, односно 1844 година како зборат првите два записа. Било која од овие две години да ја земеме како година кога е направен преписот, тие ни сведочат дека делото на Пејчиновиќа било барано, кога се јавила потреба да се препишуе така рано.

Прилепскоит ракопис на Пејчиновиќевото дело, покрај горе реченото за него, вака изгледа. На првиот непагинован лист се даваат извесни податоци за препишуачот и како се виде, за времето кога е направен преписот. Истовремено овој текст е карактеристичен за препишуачот, за неговата работа на преписот, за неговото недоволно внимание при работата, за неговата писменост — заради това го донесуам цел: „Сиѧ книга да се з/наетъ ѡти етъ ѡ/лета христевъ си/нъ книга глаг/олемаѧ оутешени/е грѣшнимъ и ѡ к/ирила иеромонаха и/егѹменъ въ манаст/иръ лешечкаго ста/го атанасиѧ синаи/скаго (sic!) оваѧ книжица илиѧ ѧ пишѹва/лъ за поздравление/г҃да б҃га и спаса на/шего исѹса хр҃та е/мѹже подобаетъ (1. непаг.)/сѧкаѧ слава че/стъ поклонение/оцѹ и синѹ и сетом/ѹ дѹхѹ нине и при/сно во веки веко/въ аминъ/'аѡмд/мца фер".

Над записот, на првиот лист, се наоѓа со молив забележена година 1893. На истата страна, на левата маргина

---

[2]) *Георги Трайчев*, Град Прилѣпъ, Соф. 1925, стр. 40;

има со мастило, некаков нечиток запис. На вториот непагиниран лист се наоѓа заглавието на Пејчиновиќевото дело, доста неточно дадено: Книга глаголемаѧ/оутѣшение грѣшнымъ приведенъ (sic!) на прости ѧзикъ ѿтъ (sic!) Кирїла ї еромонахъ (sic!) бившагѡ игѹменъ въ манастиръ лешечкагѡ стаго атанасіа въ/тѵпъ солѹнски при хачи попа/ѳеодѡсїа архїмандрита синаитскаго въ лата (sic!)/1840/.

На 2 непагинованиот лист има некакви забелешки со мастило. Од нив може да се прочитаат само два збора: богородица и високопреподобен; на листот мвг, горната маргина, има година: 1895. Последниот непагиниран лист е ишаран со разни зборови, доста нечитки. На 1 страната има и една рачунска операција со арапски бројеви. Внатрешната страна на кориците исто така е исписана со една забелешка за купуење кромид, лук, пиперки, со цена во грошови.

Од заглавниот лист, т.е. од првиот запис се гледа дека преписот го направил некој Илија „за поздравление Господа Бога...“ Кој бил тој Илија и што бил, во записот не ни се збори, нити пак некаде во ракописот. Од записот, кој претендира на некаква осветено утврдена форма уобичаена кај старите ракописи, во нивните записи, — од овој доста неписмено написан запис, за сожаление, не може конкретно да се збори за препишуачот. Дали првите зборови: „Сија книга да се знает оти ет о/д/л е т а Х р и с т е в с и н“ треба да значат дека под зборот: л е т а — се крије, евентуално, И л е т а, дем. од Илија?! Да ли под зборот Х р и с т е в се крие презимето на препишуачот, или е това Исус Христос. На последниот непагиниран лист со молив има неколку забелешки од кои една може да се чита како: л е т о в! Има ли некаква врска меѓу оваа забелешка, која е написана од друга рака, не од раката на препишуачот, со л е т а од заглавниот запис, не можам да речам. Од моите колеги од Прилеп не можев да добијам некаква потврда за име или презиме л е т а во Прилеп за сегашно време, или да постоело порано[3]).

Ако писарот Илија не ни дал за себе повеќе податоци (од времето од кога е овој ракопис, познат е во Прилеп некој Илија Лигуш, учител за кого збори Ј. Х В а с и љ е в и ћ, Прилеп и његова околина, Београд 1902, стр. 91; дали е тој Лигуш нашиот писар Илија), за него доста збори и самиот негов препис од делото на Пејчиновиќа. На прво место тој бил писмен и се занимал со препишуење на книги. Да ли

[3]) *И. Иванов*, Български старини изъ Македония 1931, стр. 66, 657 споменуе во 1837 г. како претставител прилепски: Христе Х. Иліѧ. Да ли тој имал син Илија Христев! И да ли, може, е тој писарот на овој ракопис?

препишал уште некоја друга книга не ми е, за сега, познато. Од неговиот препис, писарот Илија ни се прикажуе како еден доста слаб писар, комотен, не многу заинтересуван за коректноста во препишуењето. Неговиот препис е полн со разноврсни правописни, јазични, логични погрешки. Тој, на прво место, јазикот на Пејчиновиќевото дело го дава во прилепска форма; во најголем број случаи имаме работа со еден текст писан на прилепски говор повеќе од колку на тетовски. Покрај това, препишуачот чини и други отстапуења од оригиналот. Тој пропушта поедини букви, зборои, цели реченици и пасуси-поради кои пропуштања се менуе смислата и се губи логичната врска меѓу мислите; прилепскиот препишуач неписмено ги дели зборовите на слогови, односно лошо врши пренос од ред, на ред; со мали букви ги пишуе сопствените именки; не се држи за Пејчиновиќевата интерпункција /која не е многу точна/, нити има некаква интерпункција; невнимателно ги препишуе зборовите; акцентуацијата на оригиналот не е задржана; има чести метатези; именките ги „прилепизира", ако така може да се рече за губењето на-т во членот кај именките; во извесни случаи дава добра фонетска транскрипција; наивно решавање на скратениците; ги препишуе и штампарските грешки, што збори за механичкото препишуење; употребуе синоними; од неразбирање или од слабо пазење заменуе еден збор со друг, и така натака[4]).

Преписот на Илија и со овие сите правописни и јазични некоректностиние еден драгоцен документ. И на основа на оваа кратка и не наполно систематска јазична анализа се гледа начинот по кој прилепскиот препишуач го пригодувал Пејчиновиќевиот текст за потребите во Прилеп. Не многу коректно, со низа разноврсни грешки и пропусти, со специфичности од прилепскиот говор и со индивидуални црти на препишуачот преписот на Илија е едно јасно сведоштво за жаждата која ја осеќале Прилепчаните за писаното слово; овој препис збори и за популарноста на Пејчиновиќа. Од таа страна нарочито ни е драгоцен овој препис, кој збори дека Пејчиновиќ бил популарен и толку ценет од своите современици, да доживел исцело да се препишуат

[4]) Ги давам јазичните и правописните карактеристики на прилепскиот препис од делото на Пејчиновиќа, не претендирајки на исцрпност. На основа на овие карактеристики, нарочито на основа на некои јазични карактеристики, ми се чини дека препишуачот не бил од словенско потекло туку, може да биде, од влашко. Таквата моја претпоставка ја поткрепуе и универзитетскиот наставник Л. Лапе, кој и го пронајде овој ракопис во Прилеп. Заради технички причини текстот на преписот, односно на оригиналот Пејчиновиќев, го давам во модерна графика, испуштајки ги непотребните полугласи, односно решавајки ги скраќениците и не давајки ги ни акцентите нити другите надредни знаци.

неговите дела. Во недостаток на писатели од друг карактер, писатели со дела од чисто книжевна вредност, писатели како што се Пејчиновиќ и Крчовски ни се мили и драги дека тие се преродуачи на македонскиот народ, тие се луѓе кои успеале своите локални говори да ги издигнат на степен на еден книжевен језик. Заради това и најситен податок, кој би ни зборел за нив, ни е многу значаен; ваков еден случај-како што е овој со преписот од Утјешение грјешним-нарочито ни е драг. Това е и разлог што вака опширно се збори во овој напис за прилепскиот препис.

Правописно-јазичните грешки, односно карактеристики, се провлечуат низ целиот препис. На прво место се фонетските промени, извршени во вокалската и во консонантската система. — Држејќи се за прилепскиот говор, препишуачот назалот Ѫ го предава со *А*, додека во оригиналот рефлексот на Ѫ е *У*: мажко-мужко (И, гі: првиот пример е земен од ракописот, вториот од штампаниот оригинал, првата страница е ракописот, втората од оригиналот), каде-куде (ів, ід), тапани-тупани (кв), на пат-на пут (гд^{r}) и више пати, доследно; долгото *а*: *аа* од оригиналот препишуачот го дава со едно: слјушат-слушаат (кі, кд^{r}) полугласот ь го заменуе често со *а*: дла бок-дльбок (кв, кє^{r}), снага-сньга), кв^{r}, кѕ); тврдиот полуглас (ъ) го заменуе по некој пат со *а*: зандан-зъндан (іг^{r}, ѕі); ꙗ го пишуе со ѧ : ѧко мет-ꙗко мед) Г, г); *А* од оригиналот го заменуе со ѩ : атанасиѧ-атанасіа, типографиѧ-типографіа (Б, в), обрнато: ѩ од оригиналот го заменуе со ꙗ : кнас-кнѧз (Б, в); миниат-миниѧт (Б, в); ѣ-е, недоследно: сиреч-сирѣч (Д, д), разгневасја-разгнѣвасја (г, д), со постене-со постенѣ (г^{r}, д^{r}), без вера-без вѣра (д, є) и веднага до тој пример; дѣла вѣри-еднакво како и во оригиналот (д, є) итн.; *Е* пишуе место *ЇЕ*: толковане-толкование (Б, в^{r}) со *Е* го заменуе *И* од оригиналот: челик-чилик (Б^{r}, Г); пишуе і место *И*; историами-історіами (Б, в^{r}); *И* пишуе место ѵ: кирил-кѵрѵлл, типографиа-тѵпографїа (ꙗ, Б); скоро по правило ѡ (омега) го заменуе со: О: род-рѡд (г, д) токмо-токмѡ (г, д) нтн ; *О* пишуе место і: хаирсос-хаирсіс (кг, кѕ); ѡ (омега) пишуе место ѧ: да ѡ чатат-да ѧ чатат (в, в^{r}); со ѵ го заменуе *О*: хем стопанут-хем стопанот (кв, кє^{r}); со ꙋ го заменуе *О*: седꙋм-седом (кг^{r}, кз); со ꙋ го заменуе ѡ: толкꙋ-толкѡ (в^{v}, в^{v}): со ꙋ го заменуе ї: ко благосердꙋју-ко благоседију (ні, ка); пишуе ю место *ОУ*: јучител-оучител (в^{r}, г^{r}), југодници-угодници (ні, ка) со јум-со ум (ні, ка), пишуе ю место ꙋ: во блјут-во блуд (кд^{r}, ки) слјуга-слуга (з, к), слјушат-слушат (кі, кд), јутро-утро (непаг. кл) и др. и обрнато. Пишуе ꙋ место ю: им се налꙋти-им се наљути (ѕі, ді), цару-царју (ні, ка). Во употреба на консонантите препишуачот исто така покажуе голема разноликост и недоследност. *Х* го заменуе со *К*: веткаја-ветхаја (в^{r}, в^{r}), искодит-исходит (к^{r}, кг^{r}), го укапа

змија-го ухапа змија (лг, м); *Г* го заменуе со *К*: и каде коде-и када годе (кг, кгг), во пролок-во пролог (кз, зч), долк-долг (ді, ѕі); *К* пишуе место *Ц*: руке-руце (ма', лє); према народниот изговор и звучноста на консонантите іа заменуе истата, така, да д-т, (као што е случај и во горните примери: џ-к, г-к): нарот-народ, труд-трут, Давит-Давид итн. скоро доследно во целиот препис, дури и вакви примери: насатил-насадил (лв, ід), телајушти-делајуштим (кд, лз), ѹ го заменуе со: *Т*, *Д*: Атанасија-Аѳанасија (заглавие), кардагена-карѳагена (лг, м) виданију-Виѳанију (лі, ли), *Т* го уфрлуе во зборовите: стреброто-сереброто (г, г), стребрен-сребрен (ді, ѕі). Со *С* го заменуе *Ц*: во светници (хрисјански празник)-во Цветници (м, мѕ), дури и: десатадецата (ѕі, ні),; со *С* го заменуе и *З*: кнас-кнјаз (аг, аг), садене лосе-садење лозје (мг, мѕг), бес татко-без татко (з, н), ас-аз, совеше-зовеше (лдг, маг), и обрнато со *З* го заменува *С*: со плазание-со плјасание (играње, квг, кѕ), древездревес (лі, ли): со *Ц* го заменуе ѱ: цалом-псалом (ѕі, ді), од цалтир-от псалтир (вг, кг); крајно *Б*-*П*: рап-раб (зі, к) леп-леб (лз, мг) Истиот појав и во замената на *Ф* со *В*: От вараоно-от фараона (ѕі, ді), Раваила-Рафаила (кд, ки), го врлил-фрлил (дір, зі), и обрнато пишуе *ф* место *В*: на херуфимих-на херувимих (л, ли); *И* со консонантот *Х* постапуе доста разнолико. Така место *Х* пишува: *В*, *Ф*; окопавте-откопахте (мѕ, мг), со епитрафил-со епитрахил (ки, лѕ); *Љ* (полумеко *л* од тетовскиот говор) го заменуе со *Л*: лубов-љубов (вг, вг) клучо-кључ (вг, вг), лубезен-љубезен (вг, вг); Пејчиновиќево-то име кое и Теодисија Синаитски го пишуе со два *ЛЛ*, преписуачот го дава со едно *Л*: кирил-кирилл. Занимливо е пишуењето на *Ћ*, *Ђ*. Како што е познато Пејчиновиќ во своите дела ги употребуе ови две букви за оние гласови кои денеска во македонската азбука се бележат: Ќ, Ѓ. Во употребата на овие две букви преписуачот е наполно недоследен, употребуеќи го најчесто обично *К* за *Ћ*. Инаку имаме примери каде Пејчиновиќевото *Ћ* е заменето со: *Г*, *Х*, *Џ*. — К место *Ћ* го пишуе и во македонските зборови и во туѓите зборови (турските зборови). Бракја-браћа, кукја-кућа, (ні, кв) јадеики-јадејћи (гг, г), летајки-летајћи (лд, мг), зулумкари-зулумћари (є, ѕ); и обратен случај каде пишуе *Ћ* место *К* од оригиналот: ћефил-кефил (кі, кд). Има доста примери каде *Ћ* е заменето со *Г*: велеагим-велеаћим (к, кг), ге земет-ће земет (м, мѕ), споминаиги-споминајћи (мг, мѕі); во извесни случаји *Ћ* го заменуе со *Х*: хиамет-ћиамет (єі, ѕіг); има случаи каде *Ћ* го заменуе со *Џ*: браџа и чеда-браћа и чеда (непаг. (кл)г), току плачеиџи-току плачеићи (нг, лѕ); да се вратиме на куџата своја-да се вратиме на кућата своја (ії, іг) тегнеиџи-тегнеићи (дг, г). Забележив еден пример каде *Ж* (*Ђ*) е заменето со

Џ: за грађаните-за граждаените (нз, ід). Со *Ј* го заменуе *Х*: станаја-станаха (д, дг), поклонија-поклониха (ѕі). *Џ* го заменуе со *ч*: рича-рица (г, гг) борчот-борџот (га, ѕі); со *Џ* го заменуе *Г*: друџи-други (є, ѕ).

Освен овие гласовно-правописни карактеристики, во прилепскиот препис има и други грешки, како се рече погоре. Препишуачот испушта поедини букви: вагелие-евангелие; испушта делови од зборот; да создат-созд*ад*ат (а, а); цели зборови испушта: сме нарекле сме *ги* нарекле (д), да познат-*ради* да познаат (є); испушта неколку збора: многу на едни жени да умират-много на едни жени *много мужи да е* умираат (є); испушта цели реченици: проштение о сина своего нетужите току имате утешение грешним и скорбним радост-проштение ќе ви извадит от сина своего, не тужите току имајте утешеније, зере *О*на ет утјешение грјешним, и скорбним радост (з, о); што грешиле нам нашите кабаети-што грешиле нам, затова и он непроштават нам, нашите кабаети (ді, і); и кои ќе тебе споменјат и молит за нешто ја давам за љубов твоја — и кој ќе тебе спомињат и молит за нешто, да им поможеш, имаш изин от мене што сакаш да им даруваш на тија што ќе те молат за нешто, ја давам за љубов твоја (оі, кв); што си му должен десет хилади хазна ќе ти ги ресит-што си му должен десет хилади хазна, и да веруеш еле тија хазна ќе ти ги ресит (к, кг); и др. Препишуачот неписмено ги дели зборовите на слогови: мн-огу (а), б-еше (б), ве-к итн.; неписменоста своја ја покажуе и со това што сопствените именки ги пишуе со мали букви: кирил-Кирил, илија минијат-Илија Минијат; поради непазењето извесни зборови погрешно ги препишуе: место: ***не*** кључ от злато ни от сребро но кључ од железо — пишуе: ***на*** кључ и така натака, и ја менуе смислата, или место: до ***вчера***-до ***вечера*** (ма, лд); има известен број метатези: отпокајте ме-*откопајте* ме (лг, м), на всилни буби-на свилни буби (м, м), и скоро редовно све-все; Членованите именки го губат *-Т*: у манастиро-у манастирот (лг), вараоно-фараонот и скоро доследно. Добра страна е фонетско препишуење на извесни зборови: човекољупче-че ловеко љу б че, слаткаја-сла д каја; дава синоними: цици-сосци ѕv, ѕг, цицал-сисал (ів, ід) и така натака разни други неразбирања, грешки и пропусти, адаптирања на месниот говор. Во прилепскиот препис стои: неќев да влезам-не хоќев да влезам (лv, мвv); препишуачот пишуе: ниеми е (змv, н); место тетовското: године-години (к, кв); место: трпим-трпам (д, д) итн. итн.

Резюме

2) ОДИН РАННИЙ СПИСОК С ТРУДА „УТЕШЕНИЕ ГРЕШНЫМ" К. ПЕЙЧИНОВИЧА СДЕЛАН В ПРИЛЕПЕ

Харалампие Поленакович

В коллекции старых книг и рукописей при Семинаре македонского языка и литературы находится список произведения „Утешение грешным", Салоники 1840, видного македонского возродителя первой половины девятнадцатого века Кирилла Пейчиновича (около 1770—1845 г.). Список сделан в гор. Прилепе неким Ильей в 1843-ьем или в 1844-ом году. Этот список представляет многосторонний интерес. Во первых, этот Илья говорит о популярности Пейчиновича; а затем, основываясь на последней, утврждает, что произведение Пейчиновича особенно требовалось публикой и что число печатных экземпляров было недостаточно. По поводу списыванья печатных текстов автор констатирует, что в целой Македонии, вследствии недостатка печатних текстов, списывались произведения македонских возродителей Иоакима Крчовского и Кирилла Пейчиновича, а также и другие произведения.

В итоге филологического анализа автор констатирует, что прилепский список сделан человеком недостаточно внимательным и недостаточно грамотным. В списке находится ряд орфографических, филологических и других ошибок. Списывая „Утешение грешным", прилепский переписчик произведения сообщил ему специфически прилепскую филологическую форму, не придерживаясь корректно оригинала

Résumé

UNE COPIE RÉCENTE DE PRILEP DE LA „CONSOLATION DES PÊCHEURS" DE CYRILLE PEJČINOVIĆ

par

Haralampije Polenaković

Dans les collections de livres anciens et manuscrits affectés au Séminaire de langue et de littérature macédoniennes se trouve une copie de l'oeuvre „Consolation des pécheurs" publiés à Salonique en 1840 par le novateur littéraire macédonien bien connu de la première moitié du XIXe siècle, Cyrille Pejčinović (vers 1770 à 1845). Une copie en fut établie dans la ville de Prilep par un certain Ilja en 1843 ou 1844. Cette copie présente un intérêt multiple. En premier lieu, Ilja parle de la popularité de Pejčinović, puis, s'appuyant sur ce qu'il vient de dire, affirme que l'oeuvre de Pejčinović fut particulièrement recherchée par le public et que le nombre des exemplaires fut insuffisant. Au sujet de la copie du texte imprimé l'auteur constante que dans toute la Macédoine, par suite du manque de textes imprimés, on a recopié les oeuvres des écrivains Joachim Krčovski et Cyrille Pejčinović et autres.

En résumé, apres en avoir fait l'analyse philologique, l'auteur constante qui la copie a été établie par une personne manquant d'attention et d'instruction; la copie renferme des fautes orthographiques, philologiques et autres; au cours de la transcription de la „Consolation des pécheurs", le copiste ne s'en est pas tenu exactement au texte auquel il a mêlé des expressions propres au parler de Prilep.

МЕШАЊЕ РЕЧИ И НАРОДНА ЕТИМОЛОГИЈА

од

ВАСА ТОМАНОВИЋА

1) *врдати, врдам* („ševeljiti, varakati se, kao micati se, okretati se tamo amo uklanjajući se čemu“, Rj. Iv. Br. II, 746[1]) = *вртјети*, врћакати, врцкати се, *варакати се* + *мрдати*.

2) *громети, громим* („grmjeti... i gromjeti“, Rj.[1] III, 460) = *грмјети* + *гром*. Да су ове речи у говору долазиле заједно види се из примера: „munje mi sjecaju, gromovi sve grome“ (Ibid.)

3) *клопѐтати, клȍпеħем* („klopotati. – Samo u Stulićevu rječniku“, Rj. V, 89) = *клопо̀тати, клȍпоħем* (стсл. клопотати) + *клепѐтати, клѐпеħем* („Od XVII vijeka“ Rj. V, 55). Иначе овакве речи „imaju nastavak *et* ili *ot* prema tome, je li u slogu pred tim nastavkom *e* ili *o*“ (Маретић „Gram.“ 92).

4) *линдовати, линдујем* [„besposličiti. – Nepoznata postanja („zar od ar. lejjin, tur. lejn, mekan, ar. tur. linet, mekota, slabost?). – U dva pisca Slavonca ... XVIII vijeka ... a grihota nije lindovati“, Rj. VI, 96] = *линити се, линчарити* (икавски) + *пландовати*.

5) *мѝкнути, мѝкнем* (ма̀кнути; у Дубр.) = *мѝцати, мѝчем* + *ма̀кнути, ма̀кнēм*. Овај се глагол чује у Дубровнику поред ма̀кнути, од којега се разликује тим што има умањено значење као глаголи ја̏внути, ско̏кнути, кљуцнути, пљуцнути (Маретић „Gram.“ 341).

6) *обрљу̀жати, обрљу̀жāм* („oprati kakogod, slabo, na brzu ruku tako, da ostaje na pola obrljano. Od o – brljužati; samome brljužati nije se našlo potvrde. Govori se u Lici“, Rj. VIII, 464) = *обр̀љати, ȍбрљāм* (упрљати) + *лу̀жити, лу̀жим* (у значењу: „kvasiti u cijeđu“ од XVIII в.; Rj. VI, 232).

7) *паштрити се, паштрим се* [„isto što i paštiti se (s nejasnim – r –) Rj. IX, 697] = *паштити се* (журити се, старати се) + *журити се, старати се*, прешити.

---

[1]) Rječnik Jugosl. Akad. Из овог, из Вукова речника, 1935 (= С. Рј.), из речника Ивековића и Броза (= Iv. Br.) и из Даничићева речника књижевних старина (Дан.) узете су речи о којима се говори у овом раду; за речи које нису узете из ових речника казаће се где се говоре.

8) *пошкрапати, пошкрапам* („pf. isto što poškropiti“, Rj. XI, 83) = *пошкропити, пошкропим* + *поштрапати, поштрапам* („poprskati, pokropiti, poškropiti“, Rj. XI, 100).

9) *поштрапити, поштрапим* („isto što poštrapati“, Rj. XI, 100) = *поштрапати* + *пошкропити.*

10) *ру̏кати, ру̏чēм* (рйкати, му̏кати) = *рйкати, рйчем* + *му̏кати му̏чем; бу̏кати, бу̏чēм; ру̏кнути, ру̏кнēм* („рикне п. р. vo kad se rani. v. impf. rukati“, Iv. Br. II, 360) = *рйкнути* + *му̏кну-ти.* Вероватно глаголи рукати и рукнути нису добивени мешањем сваки за себе, него је прво постао један, а онда према њему други.

11) *та̑нћати, та̑нћам* („ђаво га та̑нћа“; говори се у Леп. Б. Кот. „natànćati... isto što natentati“, Rj. VII, 677;) = *тан-тати, тантам* (тал. tentare; М. Милас: „Ispravci dubr. rij. u Vukova rj.“ Rad 136, стр.), *тѐнтати, тѐнтам, та̑нчити, та̑нчим* [(„у Дубр.) vide тентати“ С. Р. 755; „тентати кога, vide навраћати“, С. Р. 759] + *на̀враћати* („na što ga navodi i navraća davao... Kad je ko sve oko koga i navraća ga na koješta. Vuk. rječn. s. v. podsjesti“, Rj. VII, 757).

12) *цйцкати, цйцкам* („vidi strickati u Hrvatskoj... isporedi cicija“, Rj. I, 777) = *цијепати* + *стрицкати.*

13) *одебљати се* (Маретић: „Jez. savjetnik“, стр. 74: „mora biti bez riječce se“) = *одебљати* + *угојити се.*

14) *одрвечити се, одрвечим се* („postati kao drvo, zapanjiti se“, Rj. VIII, 670) = *о̀дрвенити се, о̀дрвенӣм* + *укочити се, у̏кочӣм.*

15) *скочити се* (у Дубр.: „Ја сам се скочила с постеље“) = *скочити* + *дигнути се* („дигнути се скочивши“).

16) *устати се* („у пјесми мјесто устати: устаде се Але од Новога“. С. Рј.) = *устанути* + *дигнути се.*

17) *дрчурлија* („vidi dječurlija, isporedi i deran, derište. — u naše vrijeme u Lici“, Rj. II, 764) = *деран, дериште, дерле, дрла̄д* + *дјечурлија.*

18) *ко̏шпа, кошпица* (говори се у Б. Луци; коштица) — *ко̀штица* („Od XVII vijeka... u voću... koštica od masline“, Rj. V, 387) + *шпица, спица* („сјеменка од бундеве“ итд. С. Р. 874).

19) *ла̏брда* (лабрња) = *ла̏брња* („... ime usnici, gubici. Dao mu po labrnji... u Lici“, Rj. V, 860) + *брада* (mentum).

20) *Мирисанда* („ime valjada žensko tamna postanja... Vidi Mirosanda“, Rj. VI, 741) = *Мирисава* (žensko ime isto koje i Mirosava“, Rj. VI, 742) + *Миросанда* („Žensko ime u Srbiji“, Rj. VI, 748), Роксанда, Росанда. *Миросанда* = *Миросава* + *Росанда.*

21) *о̏трава* („isto što otava“, Rj. IX, 438) = *о̀тава* („trava, koja na livadama raste, pošto se pokosi prva“, Rj. IX, 350) + *трава.*

22) *цйпија*, m. („tvrdica, može biti od madž. csipö, koji štipa, csipisz, vrlo malo, isporedi cicija, cjepidlaka“, Rj. I, 777)

= *цицција + цјеиидлака.* Реч цицција (за коју у Rj. I, 777 пише: „Postanjem će biti od tal. cica, malenkost, franc. chiche, tvrdica, lat. ciccum, malenkost") могла је постати од цицкати (види бр. 12), дакле циц-ија: човек који цепа длаку на четворо, у колико је ова реч најпрво означавала цепидлаку (cickav... sićušan, o pismu: cickavo pismo... isporedi cicija", Ibid.).

23) *обвезаиан, обвезаина* [„isto što obavezan... Riječ ovu upotrebljavaju gdjekoji hrv. pisci, ali je rđavo načinjena, jer ima nastavak, s kojim u dobrom jeziku nema načinjenih nikakvih pridjeva (–atan)", Rj. VIII, 493] = *обвезан + облиіаиан* (= *обавезан*, нем. obligat, „Нем.-сх. речник" Ристића и Кангрге, 1079).

24) *Облиіаиан* = нем. obligat (лат. obligatus) + обавезан. У Rj. се налазе примери oblegan, од oblegatī (VIII, 392) и obligan од obligati (397).

25) *синошњи, а, е* (= синоћни; у Дубр.) = *синоћни + јуирошњи, данашњи, вечерашњи,* на који је начин постао и облик јучерашњи од јучерањи (Rj. IV, 672), а тако и сјутрашњи, сутрашњи од сутарњи.

26) *иравидан, иравидна* („pravedan... zakonit... Nejasno je – i – kao i u pravitan", Rj. XI, 407) = *ираведан + иравичан* (праведан), *иравилан.* Овако се може протумачити и правитан као *иравеиан + иравичан.*

27) *дӧндолēн* [„vidi donle, od čega postaje tijem što mu je opet pridano *do* bez potrebe (isporedi ozgo, ozdo, odozgo, odozdo) čim postaje dodonle, a pak premiještanjem slova i dodanjem krajnoga *n* – U naše vrijeme ... u Risnu", Rj. II, 633] = *донле + одовлен,* јер те речи долазе у говору заједно: одовле донле.

28) *наионасе* (= напосе; Леп. Б. Кот.) = *наи́осе + ионасе* („isto što napose, tj. odjelito, pojedince", Rj. X, 732).

29) *ирама* [„postala je od prem, prema... pošto je – e – (upravo – ê –) prešlo s neznana razloga u – a – ", Rj. XI, 361] = *ирема + уираво,* управице, управичке, управ, правце; значења у случајевима кад се каже: „он иде према бари", или: „он иде у правцу баре" скоро су иста; значење: „pa otide sprama ogledala (Iv. Br. II, 185) друкчије је, али није далеко.

30) *ироз, ироза* („*z* pripada nastavku kao u niz i prez", Даничић „Korijeni" 286) = *крӧз + иро* из глагола с којима је овај предлог био стално у вези: „пролазити проз Дугу крваву", С. Р. 623.

31) *враīўлūн, враīули́на* (враголан С. Rj.) = *врȁīуљасш, враīȍлāн + ђавȍлūн* (враголан; тал. diavolino).

32) *īадȁрија* [„gad. Postaje od gad talijanskijem nastavkom ería, mlet. arία (n. p. porchería, porcaria). – U naše vrijeme u Lici... sav posao cijela samo gadarija, gadaluk i smradarija",

Rj. III, 86] = *гад* + *шпоркарија* (у Дубр.; sporcheria, porcaria); од *смрад* + *шпоркарија* постала је реч смрадарија.

33) *гадеца* (= гадарија; у Дубр.) = *гад* + *шпоркеца* (тал. sporchezza).

34) *дажда* („vidi dažd, od kojega je postalo u naše vrijeme, ali dolazi samo u pjesmama i pripovijetkama, a ne čuje se u svagdanjem govoru“, Rj. II, 320) = *киша* + *дажд*.

35) *дружбина* („vidi družina i družba... Postaje od družba nastavkom *ina*. – Od XVIII vijeka... Iseče ti po gori družbinu“, Rj. II, 813) = *дружба* [„societas, sodalitas, isporedi društvo, družbina, družina... isporedi stslov. družьba, rus. дружба (samo s apstraktnijem značenjem“), Rj. II. 811] + *дружина* („socii, societas... isporedi stslov., rus., češ. družina, poljski drużyna... najčešće kao kolektivno ime znači: drugovi, mnoštvo drugova“, Rj. II, 814). У Rj. се тврди за реч дружбина да „postaje od družba nastavkom *ina*“, што може бити тачно, али с истим правом би се могло рећи да је постала од дружина уметањем гласа *б* из дружба, у толико пре што је значење речи дружина конкретно, као што је и значење речи дружбина, док је значење речи дружба на првом месту апстрактно, а тек на другом конкретно (Rj. II, 811).

36) *клипаница* (штогођ као клип или „клипак“, С. Р. 285) = *клип* (у значењу: „mala drvena batina što se baca, n. p. u voćku da se strese i padne voće“, Rj. V, 78) + *цјепаница* („jedan iz komada na koje se rascijepi drvo“, Rj. I, 812).

37) *копита* [„kopito (u konja). – U jednom primjeru XVIII vijeka“, Rj. V, 300] = *копито* (ст. сл. копыто) + *потковa*. Ове се две речи толико мешају да у Леп. (Б. Кот.) реч копито означује поткову.

38) *лужија* („cijeđ. – Po svoj je prilici načinjeno od 2. lug prema lušija. Od XVIII vijeka“, Rj. VI, 232) = *лужница* („cijeđ... Od XVIII vijeka“, Rj. VI, 233) + *лушија* („cijeđ, isporedi liksija. – Od tal. mlet. lissia. – Od XVI vijeka po sjevernome primorju“, Rj. VI, 288), *ликсија* („Riječ dalmatska... od lat. lixivia. – Od XVII vijeka u Dubrovniku“, Rj. VI, 90); о овој речи види „Мешање речи“, Јужнослов. фил. XVII, стр. 204), *лихсија*, *лукшија*. (Od XVIII vijeka“, Rj. VI, 215).

39) *мјешанца* (мешавина; тал. mescolanza; говори се у Леп. Б. Кот.) = *мјешавина* + тал. *mescolanza*. У Дубровнику се каже мјешкуланца, па је и то могло постати мешањем са речима мијешати, мјешавина.

40) *пјанаџија* („vide пијаница: У вино су љуте пјанаџије“, В. Рј. 520) = *пијаница* *пјаница* + *кавгаџија*, јер је реч кавгаџија долазила у следећем стиху. На овакав је начин постала и реч пјаниџија; у обадва случаја добивена је рима: „Da s' u vinu teške pjanadžije, a u kavgi ljute kavgadžije“, Rj. IX, 911.

41) *поморија* (морија, помор) = *помор* + *морија* (куга, помор).

42) *поморѝтат, поморѝтати* (помор; у Дубр.) = *помор* + *mortalitate.*

43) *слободѝтат, слободѝтати* (слобода; у Дубр.) = *слобода* + *либѐртāт* (libertá, libertáte; у Леп. либертāд). Реч слобода употребљава се напоредо са речју либертат, што се види из пр.: „што је ухитила либѐртāт!“ поред: „што је ухитила слободѝтāт!“ итд., па је због такве употребе и добила овакав наставак. Ова реч долази и у вези с речју комодѝтāт (тал. comodità), па се рече за неку кућу да се у њој ужива „и слобдѝтāт и комодѝтāт“.

44) *чувàдāр, чувадáра* („custos. sravni čokadar“, Rj. II, 111) = *чувар* + *чохàдāр* (tur. čokadár“, Rj. II, 57).

45) *шѐтāндо* (= шетајући се; говори се у Дубр. и на Прчању у Б. Кот.) = *шетајући* + тал. *passeggiando.*

46) *нѝзок, низòка* („isto što nizak ... u Dubrovniku. Najstarije potvrde iz početka XVI vijeka ... dubok ... s vrha pade u nizoke rupe“, Rj. VIII, 210) = *низак, ниска* + *дубок, дубока.* Ова се реч могла по супротности довести у везу и са висок, висока, јер предмет може бити низак само ако се упореди с нечим вишим, али с обзиром на то да је ова реч поред значења низак добила и значење дубок види се да је на стварање оваквог облика ове речи утицала и реч дубок.

47) *мнозина* („mnogo čeljadi, glas je - *z* – neobičan, jer ispred nastavka – ina prelazi *g* u *ž*; ispor. družina, dužina, množina“, Rj. VI, 872) = *мнози* (= многи, многи људи) + *множина* („isto što i mnoštvo, množ“, Rj. VI, 874). Ови појмови, и речи које су их означавале, мешали су се, али је полазни појам био мнози, јер мнозѝна означује „mnogo čeljadi“, па би се увек наместо мнозина могло рећи многи: „Mnozina žele ... Još se mnozinja počeše turčiti ... “ (Rj. VI, 872). Значењу речи мнозиња приближује се реч множина својим значењем под б: „isto što ljudstvo, narod, vojska ... Med mložinom mimo prolazeći“, Rj. VI, 874, али ипак значење је друго: у овом значењу множина означује целину, а реч мнозиња означује поједине људе; њих има много, али се гледају као појединци. У Rj. се налази и реч множиња („isto što množina ... Da nije štamparska pogrješka ., . ?“ Rj. VI, 874); у колико ова реч постоји, постала је мешањем од мнозиња + множина. Према мнозина могло је постати и нѐколицина, толицѝна, од неколици, толици, јер и ове речи означују неколико чељади.

48) *је ли kakaв кvа, кvо...* (у јужнијем крајевима *је ли kakвa* ... значи „је ли лијепа“; Решет. комент. „Гор. виј.“, ст. 1423: „Бјеху ли им какве куће, Драшко?“) = *је ли лијеп* + *kakaв, кvа, кvо је* („А бјеше ли какав, аманати?“ „Г. В. ст. 1625)

49) *слуга вам се* (поздрав; у Дубр.) = *слуга ваша, слуга покоран, слуга* + *клањам се, клањам вам се, ја вам се клањам.*

50) *често ӣута, често крат* („često krat rekoh... često puta prevari se čovjek“, Rj. I, 351) = *често* + *доста ӣута (краӣ)*, *више ӣуӣа*. Даничић каже: „i *često* i *češće* može imati uza se riječi krat i put, a tada je kao *mnogo puta* i *više puta*, a to je isto što i *često* i *češće* bez tih riječi“ (ibid.). Значења ових речи су толико слична да су се могла мешати, али *често ӣуӣа* није исто што и *много ӣуӣа*; на пр. „Он је често долазио“ не значи „Он је много долазио“; у овом случају значење је ближе значењу *више ӣуӣа*. *Чешће ӣуӣа, чешће краӣ* („češće krat dogodi se... Pa bi češće puta hodio“, ibid.) = *чешће* + *доста ӣуӣа (краӣ)*.

51) *боланџа̂на* (говори се у Боки; у Rj.: balančan, balančane, balančani, balandža, „patlìdžan, patlidžana, m. ime biljkama. Iz tur. patledžan, badeldžan, badindžan, Rj. IX, 702) = тур. *badeldžan, badindžan* + тал. *melanzana* (с прелазом *a* у *o*).

52) *гаранфил* (= каранфил) = *гаро̀фа̄н, гарофа́на* (тал. garofano), *гаро̑фао, гаро̑фала* (Бока Кот.; млет. garófalo) + *кара̑нфил* („tur. quaranfyl, od grč. καρυόφυλλον“, Rj. IV, 856).

53) *дацuja* („vectigal, tributum, od tal. dazio, carina. — Dolazi od XVI vijeka... danak uopće, Rj. II, 217) = тал. *dazio* + *царина* (vectigal, portorium, telorium, tributum. Od XIII vijeka, Rj. I, 276), *да́ћа* („tributum, vectigal dának, carina. — Dolazi od XVI vijeka, Rj. II, 217). Ова реч је у XV в. забележена у мушком роду („dacij“ ibid.), какав има у талијанском. У Боки и Дубровнику ова реч има акценат *дацuja* према талијанском, а у Rj. има акценат *да́цuja*. Такав је акценат добила мешањем с речима да́нак (tributum, vectigal... Dolazi od XIV vijeka“, Rj. II, 261), да́ћа, да́ње. Овом довођењу у овакву везу допринело је и то што се народном етимологијом схватило као да дација постаје од глагола дати као и речи данак, даћа, те да значи: оно што се даје. Јачу везу с речју данак показује реч да́нција („vidi dacija“, Rj. II, 263), која је у Rj. објашњена везом с дан, данак.

54) *домо̀да̄р, домода́ра, дома̀да̄р, домада́ра* [„domaćin... složeno je od osnove imena dom (stariji je oblik domodar...) i od pers. tur. dar, koji drži, isporedi čuvadar. – Dolazi od XVII vijeka... i u domu domadara kutnjeg gospodara“, Rj. II, 619] = *домаћин* + *господар*.

55) *ђинђер* [„m. nejasna riječ (turska?) u narodnijem pjesmama našega vremena, i u Vukovu rječniku (bez tumačenja) s primjerima iz narodnih pjesama: Kaluđere đinđere, ne đinđeri brade... Đinđer bula izgubila, kaluđera potvorila: „Ti mi, kale, đinđer nađe... U ovom primjeru može biti da je prvi dio tur. gün, sunce, dan: Đinđer pađe, sunce zađe, o dilberu moj (pripjev)“, Rj. III, 7] = мађар. gyöngy (бисерно зрно), *ђинђуха* („stakleno zrnce probušeno što se niže kao nakit od odijela i

drugoga čega“, Rj. III, 7) + *бисер*. Да ова реч има значење бисер, ђинђуха, види се и из значења глагола нађинђерити (накитити).

56) *ђинђур* („vidi đerdan. – Ne dosta jasna postanja, vidi đinđer i đinđuha“, Rj. III, 7) = *ђинђуха, ђинђува* · *ђинђер*. Овде су ђинђуха и ђинђер могли означавати ђердан (pars pro toto) јер су се ђердани правили „od različnijeh novaca ili od bisera ili od đinđuha itd.“, (Rj. III, 5). Под утицајем речи ђинђер, ђинђур, које имају глас *н* у првом слогу, а глас *р* на крају речи, могла се је извршити метатеза речи ђѐрда̄н и добити реч ђѐнда̄р (= ђердан).

57) *јуљ* („vidi jul. – Od XIV vijeka“, Rj. 677) = *јул* + *љӯљ* (– lulj. – Od XIV v.... julius“, Rj. VI, 318; lülj... luglio... Od XVII v.“, VI, 216).

58) *сеkьтембрь, сеkьтембриѥ, сеkьтемьврь; сеkьтебрь, сеkьтебриѥ, сейьтевриѥ* (septembar, Дан. III, 101, 2, 6) = *сейьтемьбриѥ, сеkьтемьбрь, сеkьтемьбриѥ* – *оkьтобрь, оkьтобриѥ оkьтоубриѥ, оkьтѣбрь, оkьтебрие, оkьтовриѥ.*

59) *октебар* („october... s potvrdama iz XIV i XV vijeka... Postalo od oktembar, pošto je – m – izbačeno prema oktobar,“ Rj. VIII, 877), октеврије („s potvrdama iz XV vijeka“, ibid.). = *октобар, октоврије* + *сеттембар, новембар, децембар*. Постоје и облици октомбар, октомврије, октумбар, октумбрије отонбар (у Дубр. и Боки отомбар). У овим случајевима „glas je – *m* – uzet prema imenima septembar, novembar, decembar, koja ga imaju u lat. jeziku“ (Rj. VIII, 877).

60) *новебар* („november s potvrdama iz XIV i XV vijeka“, Rj. VIII, 247), новебрије („s potvrdom iz XIV vijeka“, ibid.) = *november* + *октобар*.

61) *дѐче̄бар* („decembar. po tal. decembre: *m* je ispalo kao što često biva kod toga slova i kod *n*, kad su u tuđim riječima pred konsonantom; nije potrebno pomisliti na starosl. *ę*. – U spomeniku XII vijeka prepisanu XIII“, Rj. II, 330), *декебар, деħебар* = *дѐче̄мбар, дѐке̄мбар, дѐħе̄нбар* · *ȍкто̄бар*; први део речи дечембар спојио се с другим делом речи октобар, као и у другим случајевима; тако су се добили простији облици. У Миклошићеву старосл. речнику поред назива септѧбрь, октоврий, ноѧбрь, декѧбрь налазе се и помешани: сектѧбрь, сектембрь, секьтембриѥ, секьтебрь, октѧбрь, актѩмбрь, октомврии; тако и у Даничићеву речнику (у Rj. се налази и мешањем добивени облик дектебар). О. Јесперсен наводи из старог француског octembre (као у примерима под бр 59) и додаје да је „књижевни утицај успоставио octobre“ („Die Sprache“, стр. 266). Слично је било и у овим случајевима. У старословенском се налази и семьтѧбрь (Миклошић „Lexicon“, 837); *м* у овој речи добило се у облицима септембра, септѧбрь, сектембрь асимилацијом *п*, *k* према *м* у следећем слогу. Таквог је постанка и *м* у семтѩбрь (ibid.); овакав

облик с назалом у првом слогу ушао је у руски књижевни језик. облик семптıабрь (ibid.) постао је од семтıабрь + септѧбрь;

62) *кобаршуо, кобаршула* (= јорган; говори се у Леп. Б. Кот.) = *кобер* („plahta od debeloga platna . . . isporedi stslov. kovьrъ, rus. коверъ, češ. koberec, polj. kobierżec. – Postanje je nejasno, kao i kod guber što je može biti ista riječ", Rj. V, 135) + *copritore, крпатур* (бр. 142); *р* је на крају речи прешло у *л* дисимилацијом; томе је могла допринети реч ленцуо, ленцула (тал. lenzuolo), која по акценту сличи на реч кобартуо, а појмови су блиски, јер се кревет застире у исто време и ленцулом и кобартулом.

63) *манделина*, („u narodnoj pjesmi crnogorskoj našega vremena moglo bi biti od tal. mantellina, mala kabanica, ali mislim da je od novogrč. μαντίλιον, ubrus", Rj. VI, 440) = *мантелина* + *мандија* („*mantija*. – XIV vijeka . . . μανδύη", Rj. VI. 440).

64) *мёрдивене* [„f. pl. ljestve, stube. Pored merdivene govori se i merdevine . . . Riječ je iz tur. (pers.) nérdivén, mérdivén, nérdüban, merduban (istoga značenja)", Rj. VI, 604] = *mérdivén* + *љестве, стубе*. Путем народне етимологије и метатезе од . . . *ивене* се добило – *евине*, што изгледа као суфикс, па се је добила реч мёрдевине.

65) *мѝнђуша* (= менђуша) = *менђуша* + *ђинђуха* („Valja da postaje od madžar. gyöngy, biserovo zrno . . . đinđur, đinđurica, đunđa, đunđuva, đunđevica . . . đinđuva', Rj. III, 7), *ђинђер*.

66) *мѝрлис* („m. isto što i miris. Nije jasno, otkle se razvilo – l –", Rj. 746; *л* се налази и у мирлисан, мирлисање, мирлисати, мирлишити, мирлух) = *мѝрис* [мѝрис (мирисати, μυρίζω)] + *мио, мили, милодух* („miomir, m. mili miris, blagovonje . . . po mirisu noćne hladovine . . . Nepouzdano" „miomirisan . . . botanički izraz . . . Biće načinjeno prema njem. riječi", Rj. VI, 728.) Најбоље и најсигурније се види веза речи *мио* са *мирис* у речи милодух („biljka, koja se zove i milobud, selen; upravo biljka mila duha, tj. mirisa . . . Spremiću mu kitu miloduha, pak će mene bolje milovati", (Rj. VI, 678, 9).

67) *мѝрух, мѝруха* („isto što miris. Nije jasan nastavak -uh. Govori se u Bosni", Rj. VI, 752) = *мирис* + *дух* (у значењу: „odor, vonj, vidi dah, d. isporedi duha", Rj. II, 873), *задух* (= задах, мирис).

68) *мирлух* („isto što miruh . . . I ovdje je – l – nejasno kao i u miris", Rj. VI, 746) = *мирух* + *миолис*, или *мирис* + *дух*.

69) *молстир* („isto što manastir i istoga postanja . . . samo u hrv. rukopisima i knjigama XIII – XIV vijeka . . . molstirski", Rj. VI, 920) = *монастир* (manastir, manajstir, Rj. VI, 436, 7) + *claustrum*. Од ове речи променом *л* у *о* постала је и реч мостир („Isto što monastir i istoga postanja", Rj. VII, 20)

70) *мòруна* [„Iz lat. (ili tal.) murena, a ovo je grč. μύραινα", Rj. VII, 16; у Леп. с акцентом морỳна, риба слична јегуљи, са жутим пегама] = *морина* („morska riba, koja se zove i mu-

rina i muruna“, Rj. VII, 8. Ова реч одговара талијанској речи morena) + *муруна* [„riba koja se zove moruna... s naznakom da se govori u Dubrovniku“, Rj. VII, 1627. Може бити да је глас *у* постојао у првом слогу ове речи и раније (murena, μύραινα); друго *у* могло се добити асимилацијом према првом]. У речи моруна очекивало би се *у* и у првом слогу, особито због мешања с речју муруна; то што *о* није прешло у глас *у* може се објаснити тиме што се ова реч доводила у везу с речју море. Ако се претпостави да је реч морина постала од murena, добивање гласа *о* од *у* може се такође објаснити довођењем ове речи у везу с морем у којему ова риба живи. Да се ова реч доводила у везу с морем види се и из примера: „Pa on posla po moru alase, da ulove u moru morunu“ (Rj. VII, 16). Милас тврди да нико кога је питао није знао за реч муруна („Ispr. dubr. r.“, Rad 136, str. 236), али то не значи да она не постоји. Он тврди и за речи мѐндуо, о̄пека, пàна̄да, та̂ле да у таквом облику не постоје у дубровачком говору, и то каже с правом, али оне постоје у таквом облику у Боки.

71) *наморо*з*а* („neznana postanja i značenja. Samo u primjeru: „Mande t'ima njeke namoroze od štopela s plutom i od duple barete. M. Držić 167. Možda bi trebalo postaviti namoroz, m“, Rj. VII, 460) = *наму̏ран* („заљубљен, од наму̏рати се, наму̏ра̄м се, тал. innamorarsi. „Služit gospodaru namuranu dvoja je fatiga“, Rj. VII, 463) + *моро̄зо* (тал. amoroso; у Леп. Б. Кот. у значењу љубавник. Дакле, реч би гласила *намо̀ро̄з или *амо̀ро̄з.

72) *очàлӣн, очалúна* („isto što durbin... u Crnoj Gori“, Rj. VIII, 510) = *очали* + *ду̏рбӣн, дурбúна*. У Rj. стоји: „Riječ je nastavkom -in izvedena od osnove imenice očali“; то може важити за случај где „očalin znači isto što očali“ (Ibid.).

73) *пашлинџан* („tur. patledžan, badeldžan, badindžan“, Rj. IX, 702) = *пашлùџан, пашлиџáна* + тур. badindžan.

74) *пӣрлија* [(„isto što pirija, pirja i istog postanja. Govori se u Poljicima (u Dalm.)“, Rj. IX, 866] = *пӣрија* [(„у Ц. Г.) vide лијевак, cf. шпијерлица“, С. Р. 517)] + *лијевак, лијев*.

75) *шпӣрлица* [(у Дубр.) vide лијевак“, С. Р. 874)] = *шпӣна* (пипа, славина; забележено у Леп. Б. Кот.; тал. spína) + *пирлија*. Ове су се речи мешале, јер обадве означују справе кроз које теку текућине.

76) *шпӣјерлица* [(„у Дубр.) vide (лијевак) шпирлица“, С. Рј. = *шпирлица* + *лијевак*. У Дубр. се каже и шпѝјерла, што у Rj. није унесено.

77) *пјадѐла* (у Б. Кот., чинија, здела) = тал. *piàdena, пјаш* (тал. piatto) + тал. *padella*.

78) *сàплӯн, саплу́на* [(„у Дубр.) vide sapun“, С. Р. 686] = *сàпӯн* (тал. sapone) + *луг, лужина, лукшија, ликсија, лихсија*,

луксија, мѝло, мѝдло (= sapun). Да су ове речи долазиле заједно у говору види се из примера: „Ништа тебе опрати не може, луг ни сапун, ни све твоје лаже“ (Његош: „Шћепан мали“, Цј. дјела, стр. 267). У Rj. се налази и реч *мидлар* („sapundžija. Samo u Stulićevu rječniku..., za koji je bez sumnje i načinjeno od midlo“, Rj. VI, 644), мидларство („Samo u Stulićevu rječniku... za koji je bez sumnje i načinjeno od midlar“, Ibid.). *мѝдло* [sapun. Samo u rječnicima, i to u Mikaljinu... Belinu (sapone) u Bjelostenčevu (midlo, sapun), u Voltidžijinu... i u Stulićevu“, Rj. VI, 644]. Овде Маретић с правом каже: „Da je ovo od iskona prava naša riječ, glasila bi milo, kako glasi i u ruskom“, Rj. VI, 644. За реч мило стоји у Rj.: „... u Stulićevu, gdje se kaže, da je milo isto što midlo i da je iz ruskoga rječnika“, Rj. VI. 677. У С. Рј. мѝло има само значење „lixivium ad lavandum caput... цијеђ“; овакво значење има и у Rj. под б.

79) *сармарйда* (у Боки Кот. риба која нешто сличи спару; у Дубровнику машјуни) = вен. *sargo* (са̂рак, са̂рка, Б. Кот.; са̂рага), *sarpa* + вен. *smaride*, *maridola*.

80) *стрѐпет* (бука, шум; у Дубр.) = тал. *strepito* + *трѐпет*, јер се мисли на трепет (трешњу) који се јавља са шумом кад се нешто нагло сруши.

81) *ха̂рта* [„vidi hartija, karta, od lat. charta ili od tal. carta (h mj. k može biti prema grč. χάρτης). – Od XVI vijeka“, Rj. III, 578] = *ха̀ртија* [„Postaje od grč. χαρτίον; pošto je stara riječ (isporedi stslov. harъtija), ne može biti od tur. charty“, Rj. III, 578], тур. *charty* + *ка̂рта* („Od lat. charta preko tal. carta ili njem. karte. – Od XV vijeka“, Rj. IV, 871). У колико се види из Rj. реч карта јавља се за једно столеће пре него реч харта у књижевним споменицима, у XV в.; осим тога харта се налази код мањег броја писаца, највише код Ф. Главинића, али тај исти Главинић употребљава и реч карта (Rj. IV, 871). Реч хартија употребљава се у источним крајевима, што је разумљиво с обзиром на њено порекло, па се налази код Доментијана у XIII в. (Rj. III, 578); у Босни је забележена код П. Посиловића у XVII в., у Славонији код А. Канижлића у XVIII в. (Ibid.). Тако је ова реч дошла и у крајеве где се употребљавала реч карта у значењу хартија (у том значењу употребљавали су је М. Марулић, М. Ветранић, А. Витаљић, Ј. Кавањин, А. Качић, Његош, Љубиша и др. (Rj. IV, 871); у том се значењу и данас употребљава у народном говору у тим крајевима као и у талијанском језику; пошто су се ове две речи употребљавале у истом значењу помешале су се у реч *харта*; овде је могла суделовати и турска реч charty. Реч карта налази се и код М. А. Рељковића и А. Канижлића, али само у значењу „карте од игре“ (Ibid.). Будмани, који је био из Дубровника, где се и данас ова реч употребљава у значењу хартија, употребљава у том

значењу реч хартија, а реч карта употребљава само у значењу „geografična карта („idrografična, topografična karta ... karte od igre“, Rj. IV, 871). Ради диференцирања ових различитих појмова добро је дошла реч хартија, па је то и допринело да је она у западним крајевима почела истискивати реч карта у значењу папир. Од XVIII в. јавља се у књижевности реч папир у значењу хартија, Rj. IX, 628, и добива већу употребу; из ове су речи изведене речи: папирак, папиран, папирана, папирар, папираст, папирчић, папирција, папирић, папирница, папирничар, папирњак, које су наведене у Rj. (Ibid.), док се из речи хартија налазе само речи хартијешина, хартијетина и хартијана „u jednoga pisca našega vremena, koji je sam načinio ovu riječ“ (Rj. III, 578). Реч папир дошла је с производима индустрије папира: папир (Papier) пакпапир (Packpapier), цигаретпапир (Zigarettenpapier), папирни новац (Papiergeld), у вези с овим и папирница (Papiergeschäft), фабрика папира (Papierfabrik) итд. У „Немачко-српскохрватском речнику“ С. Ристића и Ј. Кангрге (1936 г.) употребљавају се напоредо речи хартија и папир, али реч хартија више и на првом месту (стр. 1093–4).

82) *шпика* („u C. G, ... vidi bajunet. Iv. Br., II, 571) = рус. *штык* + *шпада*, *шпага* (тал. spada). С обзиром на везе с Русијом није чудно да је из Русије дошла у Ц. Гору с оружјем и ова реч, као што је из млетачке републике дошла реч шпада.

83) *мирвен* [„pomiješan mirom (od mira, lat. myrrha, grč. μύρρα) ... Pridjev mirven izveden je od imenice mirva, ali tome liku nema potvrde“, Rj. VI, 752] = **мирено* + *вино*, јер се ова реч употребљавала, изгледа искључиво, с речју вино, у колико се види из примера у Rj.: „I davahu mu piti vino mirveno ... iz lat. et dabant ei bibere myrrhatum vinum ... Njemu vi mirveno žuko i gorko podajete“ (VI, 752). Кад се реч овако протумачи, онда је сувишно претпостављати именицу „мирва“ којој „nema potvrde“.

84) *извента̑ти*, *извента̑м* (измислити, казивати нешто неистинито; у Боки и Дубр.) = тал. *inventare* + *измислити*. Иначе се предлог *in* чува у другим речима: инкола̑т (incolláre), импења̑т (impegnare) итд.

85) *надожо̀нтат*, *надожо̀нтам* (надоставити, венец. zontar; у Дубр.) = *надоставити*, *надо̀метнути*, *надо̀дати*, *надокрпити* + *жонтати* (говори се у Леп. венец. *zontar*). Тако је постао и глагол нажонтати („dodati ... premda je i samo žontati pf.“, Rj. VII, 784).

86) *подисати* (= подигнути у Дубр.) = *подигнути* + *исати* (тал. issare, у Б. Кот.). Иначе би овај глагол према по-дигнути морао гласити *поисати; глагол подисати изгледа чудан, јер значи неко кретање увис, којему не одговара предлог под. Глаголи подигнути и исати могли су мешањем

дати поисати, али је глагол подигнути криво схваћен као под-игнути; под је схваћено као једна целина, као један слог, и као такво спојило се с глаголом исати. Свакако, овај нам глагол својим обликом показује да није постао самостално од глагола исати и предлога под, него да је постао мешањем. Овај пример који је случајно сачувао траг свог постанка показује да су и други глаголи страног порекла добивали префиксе мешањем с глаголима истог значења у народном језику; то се може претпоставити особито у случајевима где глаголу страног порекла није био потребан префикс, јер је и без њега имао исто значење, као што је овде случај.

87) *приттакати, приттакам* (прилијепити; у Дубр.) = *прилије и ли* + *аттакати* (= прилијепити, тал. attaccare; у Леп.).

88) *продика* („prĕdika, f. propovijed. Iz lat. praedicatio... Potvrde iz XVI i XVII vijeka. Rj. XI, 478) = *предика* (тал. predica) + *проповијед*. Оваквим мешањем постао је и облик продека („isto što predika i istoga postanja“, Rj. XII, 280). Постоји и глагол продикати („isto što predikati i istoga postanja“, Rj. XII, 281). У Rj. XI, 479 стоји: „prĕdikati, prĕdikām (jamačno je takav akc.)“; у Леп. овај глагол гласи предикат, предикам, (према тал. predicare) а постоји и глагол запредикат (у значењу некоме нешто оштро казати).

89) *прошпијат, прошпијам* (проказати; у Леп.) = *прокáзати, прòкāжем;* просочити, просочим + *шпијат* (spiare).

90) *дàдиља* („vidi dadija... U naše vrijeme“, Rj. II, 213) = *дàдија* (sluškinja što čuva malu djecu isporedi baba i dadilja. od tursk. dady, koje isto znači... Slovo *j* može se zgusnuti u *lj* te se često govori i dadilja... U naše vrijeme“, Rj. II, 213) + дојиља („Dolazi od XVI vijeka... žensko čeljade koje uopće doji... žena koja doji tuđe dijete“, Rj. II, 583); дадиља се од дадија не разликује само гласом *љ* него и дугим *и*. Да су ове речи долазиле заједно у говору види се и из примера „Baba se zove svaka dojkinja i dadilja, makar bila i devojka od 12 godina ili još mlađa“ (Rj. I, 129).

91) *ђенеран* [„vidi đeneral, novogrč. γενεράλης. – XVII vijeka i u Daničićevu rječniku (đeneranь), Rj. III, 4] = *ђенерал* (тал. generale) + *капетан* („srlat. capitaneus, tal. capitano... Od XV vijeka“, Rj. IV, 841); речи су блиске, јер обадве означују чин у војсци.

92) *карпуза* („tur. karpuz, lubenica. – Vidi i karpuz. – U naše vrijeme... u Boci, a i u Srbiji i Bosni po varošima“, Rj. IV, 871) = *кàрпуз* + *лубеница* („Postaje od lub... Od XVII vijeka“, Rj. VI, 183), диња.

93) *лòнгоња* (= дугоња; у Дубр.) = тал. *longo* + *дугоња* (дуг, висок) човек.

94) *миракуло* (чудо; „isto što mirakul. Srednji rod je uzet valjada prema lat. miraculum", Rj. VI, 734) = *миракул* (чудо; тал. miracolo) + *чудо*. Ове две речи не само да имају исто значење, него су и заједно долазиле у говору, као што се види из примера: „Da je veće mirakulo i čudo", (Ibid.). За реч миракул стоји у Rj. (VI, 734): „Za oblik mirakyo (nom. i akuz. sing.), koji bi se u štokavskom govoru očekivao, nema potvrde. Међутим овакав облик постоји у Леп. (Б. Кот.) са акцентом мира̂куо, а и у Дубр. с акц. мѝра̄куо.

95) *баљузгати*, *баљузгам* („baljèzgati, baljèzgām... govoriti koješta bez prilike, blutiti", Rj. I, 168) = *ба̏лити*, *ба̏ли̂м* („bacati ili puštati iz sebe bale") + *бљу̏згати*, *бљу̏зга̂м* („govoriti koješta bez prilike, baljezgati, baljuzgati, Rj. I, 460). За баљезгати Даничић каже: Postanjem može biti od kor. bha, od kojega je bajati isporedi balakati, baljuzgati", Rj. I, 168).

96) *ба̏тргати се*, *ба̏тр̄а̂м се* („u hodu bacati se nogama, razbacivati noge, tako hodeći pokretati se sad na jednu sad na drugu stranu. U naše vrijeme... Postanjem od batati, Rj. I, 210) = *ба̏тати*, *ба̏та̂м*, *бацати се* + *тргати се*, *тргам се* („trgaju se konci... vidi kidati... trga u zubu, u nozi", Iv. Br. II, 588), т. ј. бацати се тргајући тело (ноге, руке).

97) *зве̏кнути*, *зве̏кне̄м* [„udariti koga po glavi, da mu (glava) zvêkne", Iv. Br. 856] = *звекнути* + *лупнути*.

98) *кава̀нисати*, *кава̀нише̄м* („pohoditi kavane – U jednoga pisca našega vremena", Rj. IV, 905) = *кавана* + *егленисати*, *еглѐнише̄м* (razgovarati se... jeglenisati, Rj. IV, 568), т. ј. походити каване и у њима разговарати. Тако је и кафенисати (у Б. Луци) постало од кафана + егленисати.

99) *кинђу̏рити се*, *кѝнђурим се* („valja da je postalo od madž. kincs", Rj. IV, 954) = *кѝнчити*, *кѝнчи̂м* („kititi, resiti. – Postaje od kinč. – Od XVIII vijeka", Rj. IV, 954) = *китити се* + *ђинђур* (ђердан, ђинђер, ђинђуха) т. ј. китити се ђинђуром.

100) *ту̏пкати*, *ту̏пка̄м* [„kao udarati nogama, n. p. koze tupkaju (nogama), idu isp. tapkati (tabati) v. pf. prosti tupnuti", Iv. Br. II, 604] = *та̏пкати*, *та̏пка̄м* + *лу̏пкати*, *лу̏пка̄м*. Од овог је направљен тренутни облик ту̏пнути, ту̏пне̄м. Даничић у „Kor." 86 каже: „korijenu dolazi ozad *n*, koje mu se premješta do samoglasnoga, pa se s njim sastavlja u *ǫ* (od koga je u nas u)".

101) *побалѝвати*, побалѝвам (у Боки; има посебно значење глагола поскакивати: кад неко иде поскакујући) = *поскакѝвати* + *ба̀лати* (тал. ballare), т. ј. поскакивати као кад се плеше. Постоји и облик побалавати, који је могао постати везом истих речи. И глагол потанцивати, потанцујем („isto što potancavati; govori se u Lici, na pr. gledaj ga, kako od veselja potancuje", Rj. XI, 113) изгледа да има исто значење.

102) *лагати, лажем* некога („objekt je čeljade kojemu se govori što nije istina“, Rj. V, 872) = *лагати* + *варати* некога, т. j. варати некога лажући („što te laže, te ti blago mami“, Rj. VI, 872).

103) *питати, питам* (у значењу „moliti, prositi ... pitati pomoć ... Prosjak nije, jer ništa ne pita ... Djeca pitaju kruha ... zahtijevati, tražiti ... Krv ... osvetu pita“, Rj. IX, 885-7) = *питати* + *молити*, просити, захтијевати, тражити, т. ј. молити, тражити питајући; тако „drugo vam ne pitam“ значи: „не питам имате ли друго и не тражим вам“.

104) *дивор* [„nejasna riječ što se čuje u narodnijem pjesmama našega vremena i otale je prešla u Vukov rječnik u kojem (uz dodatak da je stajaća riječ i da se govori u Crnoj Gori) stoji: valja da je mjesto „divan“ (razgovor, skupština): „Uzraso' je zelen bor uz Alagin bio dvor, tu je kmetstvo i divor“, Rj. II, 426] = *диван* + *двор* (у значењу „mjesto ravno nepokriveno a ograđeno pred kućom, ili uopće uz kuću“, Rj. II, 937), двориште. То би било двориште у којему се дивани (разговара), а стих који Вук наводи уз ову реч: „puštaj đake na divor sokake!“ значио би: „пуштај ђаке на сокаке у којима се налазе дворишта где се воде разговори“; на сличан је начин направљена реч мермер-сокак („pa pošeta niz mermer-sokake“, Iv. Br. II, 442). Реч диван налази се и у сложеници диван – кабаница („kabanica što se nosi na divanu“, Rj. II, 419).

105) *мацацан* („mačak. – Kao iz šale načinjeno od 1. maca, ili bolje od macan... Mac macane, macacane“, Rj. VI, 344) = *мацан* + *кобацан, коврцан* [„ој мацане коврцане (рече се мачки), С. Р. 292].

106) *мирота* (vide мирноћа) = *милота* (милина), *дивота* + *мирноћа* Из стихова који су наведени поред ове речи: „Нема љета што Ђурђева данка ни мироте што невјесте младе“ (С. Р. 372) изгледа да ова реч не значи само мирноћа, него и милота.

107) *лежница* [„у Боци... ложница, cf. постеља“, С. Р. 335] = *ложница* („mjesto gdje se leži... spavaća soba, i postelja ... stsl. ložьnica, rus. ложница“ ит.д. Rj. VI, 181) + *лежати*, јер су појмови у вези, а речи су често заједно долазиле, као што се види из примера: „Ako leži s ljubom u ložnici“, Rj. VI, 181. У овом случају се обновило и етинолошки поново постало јасно значење ријечи.

108) *млаћве, млаћава* („vide наћве... изједоше из мла, ћава мливо“, С. Р. 376) = наћве + мливо („ono što je samljeveno, t. j. brašno“, Rj. VI, 845).

109) *млезга* („isto što mezga... U čakavaca, koji naglasuju mlezgä, Rj. VI, 839) = *мезга* („succus arboris ... Riječ se nalazi i u drugim nekim slav. jezicima“, Rj. VI, 638) + млијеко („sok u bilju ... makar išlo iz korenja mliko“, Rj. VI, 841).

110) *стрàмота* (= срамота) = *срамоша* + *сшид*. Даничић каже у „Korjenima" за ову реч: „među *sr* nalazi se i umetnuto *t:* stramota" (стр. 43). Тако и Маретић („Gram." 65).

111) *kŷван, kŷвна* [„u kojega je na srcu mržnja, pizma na koga. – Riječ nepoznata postanja, valja da nije od korijena glagola kovati (isporedi kovaran); ako je tuđa riječ, mogla bi postati od madžar. kivánni, željeti, ili od pers. kīn, tur. kin, mržnja, pizma, neprijateljstvo. – U naše vrijeme", Rj. V, 20] = *кйпућ* [„koji kipi . . . rus. кипучій . . . јавља се од XVI vijeka . . . kipuć (kipućan) člověk gde je jako srdit", Rj. V, 3], *кйпућан* + *гњеван;* кйпјети значи „u prenesenome ili u metaforičkome smislu, dražiti se, žestiti se, mamiti se (najčešće od ljutine, ali i od kojega drugoga žestokoga osjećanja duševnoga, n. p. od straha, želje itd.", Rj. V, 1). Да су речи гњев и кипјети долазиле заједно види се и из примера: „sav u gnjevu kipi", Rj. V, 1. Пошто ова метафора врло добро исказује ово душевно стање, она се исказује и речју узаврети, па те две речи долазе као таутологија у примеру: „Miloš Obrenović u ovoj poslanici jest uzavreo i uskipljeo na Vuka", Iv. Br. II, 683.

112) *домахнишаши, домàхнишāм* [„u naše vrijeme govori se u Dubrovniku sa značenjem: doći mahnitajući, kao mahnit (trčeći, skačući, vičući)", Rj. II, 618] = *доћи, дошрчаши* + *махнишаши;* т. j. дотрчати махнитајући.

113) *дочарáваши, дочàравāм* (у Rj. није забележен; налази се и у Змајевој „Песми о песми") = *доводиши* + *чараши, очараваши*, т. j. доводити у свијест чаробне слике као чарањем, очаравањем.

114) *забројиши се* („u brojenju kao zaboraviti što ili zaboraviti se, zabuniti se, pogriješiti", Iv. Br. II, 763) = *забуниши се* + *бројиши*, т. j. забунити се бројећи.

115) *зайомáгаши, зайòмāжем* („повикати: помагајте!" С. Рј. 198) = *зазиваши* + *йомагај*, помагајте, т. j. зазивати помоћ вичући: помагајте. После се и само помагати почело употребљавати у значењу „повикати: помагајте!" С. Р. 553

116) *зàсједаши, зàсједāм* се („kao sjedeći ostati gdjegod za dugo. n. p. kudgod ide svagdje zasjeda", Iv. Br. II, 813) = *задр̏жаши се, зáдржим се* + *сје̏даши, сје̏дам*, т. j. задржати се негде седећи.

117) *издијелиши, издијелим* некога („sve podijeliti . . . ostaviti bez dijela", Rj. IV, 156) = *изосшавиши* + *дијелиши*, т. j. дијелећи некога изоставити.

118) *клевѐндаши, клевѐндāм* („vidi клеветати. – U naše vrijeme u Lici", Rj. V, 63) = *клевѐшаши, клѐвећем* + *кундурòваши, кундӯрујем* [„mnogo brbljati (najčešće zlo govoriti) o tuđijem poslima", Rj. V, 785].

119) *наврáниши се, нàврāним се* [„navaditi se . . . Prostoga glag. vraniti (se) po svoj prilici nema; složeni navraniti (se) izveden je od osnove imenice vrân (t. j. gavran) ili vrāna te

znači: navaditi se, kao što se navade vrani (vrȁne) dolaziti kamo“, Rj. VII, 757] *нȁвадити се, нȁвадим се* (научити се, навикнути се) + *вран, врана*. Да су овде и речи долазиле заједно види се из примера: „Sadila Mara vinograd, navadi joj se vran gavran, ozoba Mari vinograd“, Rj. VII, 726; овај глагол има и значење згрнути се [„zgrnuti se, kao što se zgrću vrani (vrane) na pr. na strvinu“, Rj. VII, 757]; у оваквом случају он постаје мешањем глагола *нȁкупити се* („nakupi se oko njega do šest stotina junaka“, Rj. VII, 409), *згрнути се, слећи се, напасти* + *врана* („što ste se na nas navranili kao vrane na strvinu?“ Rj. VII, 758).

120) *надвирити се, надвирим се* („pf. zaviriti nad čim ... Kad se nadvire nad sanduk“, Rj. VII, 312) *нȁднијети, наднѐсти, наднѐсем се* („Nadnesi se nad bunar nad vodu te ćeš svoje ogledati lice“, Rj. VII, 312) + *вирити, вирим*, т. ј. наднети се и завирити.

121) *облѐжати, облѐжим, облежавати, облежавам* („legavši sa ženskom glavom obljubiti je“, Rj. VIII, 333) = *обљубити* + *лежати*.

122) *облијѐколити се, облијѐколим се* („navezati se, navrsti se. Jamačno je ista riječ, koja objekoliti se, ali je nejasno – li – ... Ovi isti što su se oko tebe oblijekolili. Ljubiša prip.“, Rj. VIII, 337) = *обје̏колити се, објѐколим се* + *облијѐтати, облијећем* („Igrači okolo njega oblijeću“, Rj. VIII, 338), т. ј. објеколити се око кога облијетајући га. Овде се могао мешати и глагол окупити се око кога.

123) *озлоједити, озло̀једим* („najediti, ojediti. Od o – zlojediti; prostome glagolu valjada nema potvrde. Može se pisati i izgovarati također ozloijediti, kako je jéditi i ijèditi, – najéditi ... vidi ozlovijediti“, Rj. IX, 517) = *озло̀вољити, озло̀вољим*, („učiniti koga zlovoljna, a to može biti: ožalostiti, rasrditi“, Rj. IX, 518) + *једити, ијѐдити, наједити, најѐдити*.

124) *озловијѐдити, озло̀вијеђим* [„isto što ozlovijediti, ozlojediti s glasom – v –, o kojemu vidi kod medvjed (treba uzeti na um, da je glag. jéditi ili ijèditi istoga korijena, koji je u jesti – jedem, u ujédati ili uijèdati)“ Rj. IX, 518] = *озло̀вољити, озло̀вољим* + *јéдити, наједити*; дакле је постао на исти начин као и озлоједити, само је из глагола озловољити ушао и глас *в*, који још боље сведочи о постанку и једног и другог глагола путем мешања.

125) *опасти, опаднем* („oklevetati, ozloglasiti ... Opadnuću vas sve kod vezira“, Rj. IX, 27; „Pred svijetom opadajući drugoga čovjek ruži sam sebe“, Rj. IX, 14) = *оклеветати, озлогласити, обиједити, окривити* + *нападнути*, т. ј. нападнути некога окривљујући га.

126) *подлигати се, подлигам се* („obvezati se ... govori se u Lici na pr. posudiću mu novaca, ako se ti za nj podligaš ... Načinjeno od obligati se ..., pa se ob – shvatilo kao pri-

jedlog, i mjesto njega je uzet prijedlog pod. U Lici se govori i impf. podligavati se . . .“; Rj. X, 255) = *потписати се* + *облигати се*, т. ј. потписавши се облигати се (обавезати се). Кад би се и претпоставило да је *под* добивено заменом место предлога *об*, морали бисмо се опет питати, зашто је об замењено предлогом под, тим више што се не каже подвезати се (у овоме смислу), него обавезати се. Глагол *потписати се* може и сам значити обавезати се, т. ј. „potpisati se kome pristajući uza nj, predajući mu se, obavezujući mu se“ (Rj. XI, 177), а то је добивено без мешања, путем елипсе: у примеру: „Koji se bijaše vlastitom rukom đavolu potpisao“ (ibid.) изостављено је: „испод писмене изјаве у којој је била написана обавеза да ће му служити“. За добивање оваквог смисла овог глагола било је потребно постојање и познавање правне конвенције: кад се испод неке изјаве потпишемо, да је тиме признајемо као своју. Због оваквог довођења у везу са потписивањем добио је и глагол *јамчити* префикс под, па се каже: *подјамчити се*, *подјамчим се*, *подјемчити се*, што је постало од *јамчити*, *јемчити* + *потписати се*.

127) *прозвѝждати* у Дубр. у стиху: „фѐртик штрика прозвѝжда машина“, т. ј. готова је пруга, појурио је са звиждуком воз) = *проћи*, *појурити* + *звиждати*. Слично је направљен и глагол *протакѐтати*, *протакѐтам* (у Дубр.) са значењем: проћи ударајући тацима (– етати као у глаголима: клепетати, звекетати, лупетати).

128) *слепрштати се*, *слепршта̄ се* („isp. lepršati se . . . To ne bile tri tice goluba, van to bile tri bijele vile, sleprštaše s', pa požuberkaše“, Iv. Br. II, 424) = *скупити се*, *слѐтјети се* („Ptice . . . sletile se na nju“. Iv. Br. 424) + *лепршати се*, *лепрша̄ се* + *лепетати*, *лѐпеће*. Највероватније је да је прво постао глагол лепршати се од *лепрша̄ се* + *лепетати*.

129) *срòктати се*, *срòкћӯ се* („svinje se srokću, t. j. rokćući strče se. v. impf. prosti roktati“, Iv. Br. II, 462) = *скупити се* + *роктати*, т. ј. скупити се уз роктање, рокћући.

130) *упропастити се*, *упрòпастим се* („vidi upropastiti se, upanjiti se, preneraziti se, isp. prepasti se“, Iv. Br. II, 655) = *уплашити се*, *упрозтити се*, *упањити се*, *препасти се* + *пропаст*, т. ј. уплашити се гледајући пропаст, или мислећи да је ту пропаст. Сличан је и глагол *запрепастити*, који је постао мешањем глагола препасти се и зачудити се, можда и глагола упропастити се.

131) *вребац*, *врепца* [„mjesto vrabac govori se oko Gline, i sve iz ove riječi dovedene, kao vrebica, vrepčji it.d.“; Iv. Br. II, 746; у „Gram.“ стр. 45 Маретић каже: „Nejasno je *e* u vrebac (dijalektički mjesto vrabac“)] = *врабац* + *вребати*; реч се довела у везу са речју вребати, јер врапци падају око места где се налазе отпаци од круха и сличних намирница

и вребају да дохвате кљуном, а падају и око људи у пољу, када сију, па је одатле пословица: Ко се боји врабаца, нека не сије просо.

132) *Грбљичић* [„prezime. – U Crnoj Gori XVIII. vijeka (u narodnoj pjesmi našega vremena). – isporedi Grbičić. Već na kulu Zana Grbljičića", Rj. III, 3844] = *Grbičić* [„prezime. – Od XVI vijeka ... Glavom sina Zana Grbičića (vidi Grbljičić)", Rj. III, 394; „име старе которске властеоске породице Болица; овога Зану (Ивана) Г. Млечићи поставише за гувернера у Ц. Г." („Гор. Виј.", Решетаров коментар, ст. 1440)] + *Грбљанин*. Пошто је Грбичић био из Котора, довело се његово презиме у везу с Грбљом, који је близу Котора.

133) *месирача* (у значењу мисирача говори се у Б. Луци) = *мисирача* („neka bundeva prozvana po Misiru, kao da je odande ... Cucurbita melopepo", Rj. VI, 760) + *мêсо* („meso u zrela voća, t. j. onaj meki dio, koji se jede", Rj. VI, 611), *мèснат* („o voću"), јер је реч изазвала представу меснатог дела бундеве.

134) *пдчашница* („као пјесмица што се пјева uz čašu ... u Belinu i Stulićevu rječniku navodi se primjer iz Hektorovića ... oba su leksikografa krivo pročitali i štampali Hektorovićevo – *s* – kao – *ś* – ", Rj. X, 161) = почасница („zdravica u obliku pjesmice, koja se pjeva kome u počast, Rj. X, 159) + *чаша*, јер су се ове песме певале уз чаше у почаст („u radosti slavnoj dosti njoj napija počasnice", Ibid.).

135) *рићовка* („upravo hriđovka, t. j. zmija, koja se drži hridi", Маретић „Gram.", стр. 305) = *рйдовка* [(„u Srbiji u Golupcu) šarena zmija oko jednoga aršina dugačka ...; pelias berus ... cf. šarka", Iv. Br. II, 345)], *хридовача* („vrsta otrovne zmije. – U naše vrijeme u Srbiji u okrugu niškom ... isporedi crnokrug, kamenjarka, klječatak, hridovkinja", Rj. III, 695) + *рић, рићаст*.

136) *бусија* [„zasjeda od tur. pusu (istoga značenja) od XVI vijeka ... mjesto gdje je zasjeda ... Ter zasida u busije po gorici", Rj. 7, 44] = тур. *pusu* + *бусење*, *бус* (kao grmić ili ševarić ... U jedan bus trave njega skrovito postaviše", Rj. I, 743). Овде се мислило на бусење из којега је mogla „zasjesti tajno" бусија. Да се ова реч доводила у везу са бус показује и значење речи бус под 3: „bus, f. vidi busija ... Naglom ga omutio zloglas izdač s tamne busi" (Rj. I, 743).

137) *вјерèсија* (= вересија) = *верèсија* + *вјёра* („dati kome što na vjeru ... poček, veresija", Iv. Br. II, 725).

138) *грйб* („vrsta mreže za lovljenje ribe, grč. γρῖπος, isporedi grip." ... U naše vrijeme u Crnoj Gori ... velika mreža kojom se po blatu skadarskome hvata riba", Rj. III, 425) = *грйп* (= *гриб*) + *риба*.

139) *ђурђеван* (= јоргован, јергован; у Леп) = *јергован* („od pers. tur. erghevân ... Syringa vulgaris", Rj. IV, 599) + *ђурђево* (ђурђево цвијеће ит.д.), јер ово цвеће цвета о Ђурђеву дану.

140) *кòлуштар*, *кòлуштра* („vidi klaustro ... koluštar fratarski „claustrum"," Rj. V, 219) = *клàустро*, *клȍштар* + колудар (καλόγερος), *колудрица*, јер у клоштрима живе колудри (= фратри) и колудрице (dumne).

141) *крпàтӯр*, *крпатýра* [„vidi jorgan. Od tal. copritore (može biti i dalmatska riječ, vidi kelomna). – Od VII. vijeka", Rj. V, 627] = тал. *copritore* + *крпа* („komad kakvoga tkanja"). Рече се од шале: „идем у крпине" место: „идем спавати" (у постељу).

142) *лèпеза*; *лепèзе*, *лепèзета* („sprava kojom se čeljade hladi mašući. – Od tur. jelpeze", Rj. VI, 11) = тур. *jelpeze* + *лепетати* („mahati ili uprav treptjeti krilima ... Lepirica lepeće", Rj. VI, 11), јер се лепезом прави покрет сличан покрету крила. Ова је реч могла добити овакав облик и метатезом гласова *e l*, али је довођење у везу лепезе са лепетањем крила могло дати повода за ту метатезу. На такав је начин и у речи крпатур дошло до метатезе.

143) *љекȏр*, *љекóра* (= ликер; у Леп.; од тал. liquore; у Конавлима лѝкворр) = *ликвор* + *лијек*. Реч је доведена у везу с речју лијек, јер се мислило да такво пиће може послужити и као лек.

144) *менђуха* („isto što menđuša", Rj. VI, 601) = *мèнђуша* [„iz tur. (pers.) méngüš", Rj. VI, 601] + *ухо*, јер је минђуша у вези с ухом на којему се налази, а и у говору је долазила у везу с речју ухо као што се види и из примера: „izgubila sam iz desnoga uha menđušu", Rj. VI, 601, али је ипак реч менђуша остала у широј употреби, јер се и она по облику слагала са речју ухо у плуралу, а с том је речју и у говору долазила, као што се види из примера: „Iz ušiju izvadi menđuše ... Uši jedne četvere menđuše", Rj. VI, 601.

145) *мркàтуња* („dunja, gunja ... Iz tal. riječi istoga značenja mela cotogna. Razvoj će biti ovaj: melkatunja, merkatunja, mrkatunja ... s naznakom da se govori u Dubrovniku ... učeno lat. ime Cydonia vulgaris", Rj. 64) = тал. *mela cotogna* + *мрк*, због боје незреле дуње". Бернекер ову реч изводи из mèla cŏtōněă („span. melocoton", Sl. Wört. 299), али прелаз *el* у *er* остаје код њега непротумачен.

146) *правилеђа* [тал. privilegio „старе књиге, као на другим мјестима књиге староставне (privilegium): „Али право правилеђа кажу", Rj. XI, 580] = *прȁво* („ovlast, povlastica, koju ko ima", Rj. XI, 412), *правила* + *привилеђо* („možda priviledžo", Rj. XII, 213).

147) *ӣрслук* („das Brusttuch, das Brustleibchen ... cf. пруслук", C. P. 635; „prusluk, iz madž. pruszlik, a to je iz njem. Brustfleck", Маретић „Gram.", стр. 67) = *ӣру̑слук* + *ӣрси*, јер он покрива прси, а и речи су заједно долазиле као што се види из примера: „Dojke rastu, prsluci pucaju", Iv. Br. II, 273.

148) *ру̑ме̄нџа* [„vidi romijendža ... bakren sud za vodu ... Rumendža, crven (rumen) krčag", Iv. Br. II, 361] = *ро̀миіенча*, *ромијенџа* (aeramentia) + *румен*, због бакарне боје, која се прелива у црвену.

149) *ћелика* [„tonsura u svećenika, katolika, biće od tal. cherica, chierica (od clericus) u jednoga pisca XVII vijeka", Rj. II, 130) = *chierica* + *ће̄ла* („tur. kel., calvus, u naše vrijeme", Rj. II, 129), јер обријани део главе сличи на ћелу.

150) *укоӣа́ција* (= окупација; „укопација како су је сељаци звали; В. Маслеша: Млада Босна, стр. 146". И Кочићев Давид Штрбац у „Јазавцу пред судом" каже укопација мјесто окупација) = окупација + укоп (погреб, покоп, покопање), јер се мислило на то да је у Босни покопана слобода и живот уопће, када је Аустрија окупирала. Ово се мешање у толико лакше извршило, што је било потребно само извршити метатезу гласова *у* и *о*, да се дође до оваквог облика речи.

151) *храмѐнӣун*, *храменӣу̑на* („kukuruz, tal. formentone, na Braču", Rj. III, 679) = *фермѐнӣун*, *фрмѐнӣин*, *френемӣум* (Леп. фременту̑н) + *храна*; до везе појмова је дошло, јер је кукуруз у неким крајевима главна храна.

Ове речи помешале су се на разне начине: у једним случајевима се спојио почетни део једне речи са свршетком друге, у другим случајевима у једну реч ушао је један или више гласова друге речи. У примерима под бр. 95—152 смисао се речи нешто променио, јер је у реч ушло значење обадве речи (види „Мешање речи", „Јужносл. фил.", књ. XVII, 201—214). Речи под бр. 131—152 представљају народне етимологије; заправо, у тим је случајевима претстава једне речи асоцијацијом изазвала претставу друге речи и њена значења. Забележио сам давно реч смрделе, која се иначе не говори. У друштву излетника који су собом носили сланих сардела један од њих је хтео да каже: „У, што те сарделе смрде", али кад је требало да изговори реч *сарделе*, већ је мислио на следећу реч „*смрде;* зато су се те две речи помешале и он је рекао: „У̑, што те смрделе" ... али реченицу није довршио, јер је почео да се смеје својој погрешци уз буран смех осталих, а било је и сувишно да настави прекинуту реченицу, јер су сви разумели што је хтео да каже и која су се значења налазила у тој „погрешној" речи. Затим се разговор наставио даље; нико се није чудио овој погрешци, она је свакоме била обична; погрешке у говору су честе, и у толикој се мери праве, да су оне постале обичне. Међутим

у споменутом случају резултат погрешке дао је смисао који је сам по себи смешан, јер реч смрделе добива шаљиво значење: сарделе се исмевају као јело и приказује се као да и њихов сам назив значи да смрде. Ово је био главни узрок смеха. Под другим приликама могли су ову реч они који су јој се смејали и касније од шале понављати. На сличан је начин вероватно постала реч *смрдо̀уље* од *петро̀уље* („petroleum. U Kostajnici sam u dućanu slušao od graničara osobito od onih iz Rujevca i Žirovca gdje ištu smrdoulja“, Iv. Br. II, 437; petrȍulje, n. isto što petrolej . . . govori se u Lici“, Rj. IX, 826); прво се можда употребљавала од шале, а после, као и многе друге речи, изгубила шаљиво значење.

Реч смрдела добила се у споменутом случају зато што су се у једној истој реченици налазиле и реч сарделе и реч смрде. Имао сам прилику да чујем и други случај у којему друга реч није долазила у говору, него се само на њу мислило. Јурио је воз у којему су се возили ученици првог разреда гимназије на екскурзију. Један од ученика рекао је: „а̄, што јури коломотива!“ На питање о тој речи ученик је одговорио да је то тако случајно изговорио и да нигде није чуо да се та реч тако говори. У овом случају ученик није мислио да изговори реч коло, али је у својој фантазији видео читаву локомативу с котачима који су се окретали и својом се лупом наметали пажњи; слика котача изазвала је реч за коју је везана у памћењу, и та реч се помешала с речју локомотива; ово се мешање у толико лакше извршило што је било потребно само извршити метатезу гласова *k* и *л*, да се то постигне. У обадва случаја ради се о погрешци у колико се гледа на језик као на нешто у што се не сме дирати и што се мора пасивно репродуцирати, али у колико се на језик гледа као на нешто што се непрестано мења и што има да захвали своје постање, па према томе и своје постојање, том мењању, оне не претстављају погрешку него стварање. И оне речи у којима се мешањем није добио никакав нови смисао могу се сматрати као резултат стварања у језику, јер такве речи, кад се утврде чешћим понављањем, представљају градиво за које се временом везују нова значења.

Резюме

СКРЕЩЕНИЕ СЛОВ И НАРОДНАЯ ЭТИМОЛОГИЯ

Васо Томанович

От № 1 по № 94 находятся скрещения слов главным образом без перемены значения. В № 95—152 произведена перемена в значении. В этих случаях мы имеем дело с ошибкой, если язык считать чем то неприкосновенным, что должно быть пассивно воспроизведено; но если считать язык безпрестанно меняющимся, обязанным этой перемене своим возникновением и следовательно своим существованием, они представляют не ошибку, а творчество. И те слова, в которых скрещением не получен никакой новый смысл, можно считать результатом творчества в языке, ибо такие слова, утвержденные частым повторением, представляют материал с которым временем связываются новые значения.

Résumé

LE MÉLANGE DES MOTS ET L'ÉTYMOLOGIE POPULAIRE

par

Vaso Tomanović

Du numéro 1 au numéro 94 sont cités des mots transformés par contamination, sans changement de signification. Du numéro 95 à 152 se trouvent des mots dont la signification a changé. Dans ces cas, il serait question d'erreurs de langage, si nous considérions une langue comme quelque chose d'immuable dont les mots et les formes doivent se reproduire passivement; mais si nous faisons remarquer qu'une langue est sujette à des transformations auxquelles elle doit son origine et par suite son existence, ces changements ne représentent pas des fautes, mais des créations. Et même là où la contamination n'a pas apporté de sens nouveau, on peut considérer les mots transformés comme le résultat d'une création de la langue, car de tels mots, fixés par une répétition constante constituent une matière capable de fournir, avec le temps, de nouvelles significations.

ФРАНСУА РАБЛЕ И ЕТЈЕН ТАБУРО

— Придонес кон изучувањето на Раблеовото влијание во XVI век —

од

ЃОРЃИ ШОПТРАЈАНОВ

Раблеовото влијание на неговите современици и на генерацијата што дошла после него било многу големо и јако. Това влијание било толку силно што слободно може да се рече оти Рабле доминира над целата епоха. Да спомeнеме дека Ноел ди Фај (Noël du Fail), познат писател од XVI век, бил под влијанието на Раблеовиот реализам[1]). Освен това, писатели на раскази од крајот на XVI век, како Гијом Буше (Guillaume Bouchet), Бероал де Вервил (Béroald de Verville) и многу други, се под видно влијание на Раблеовото творчество[2]). Жан Платар, познатиот француски литературен историк и еден од најголемите познавачи на францускиот Ренесанс, го споменуе и Етјен Табуроа[3]), но не објаснуе и точно не определуе во кој смисол и во каква мерка Табуро е под влијанието на Рабле. Уште пред Ж. Платара, Сент-Бев[4]), кога ги изброввуе последователите на Рабле, го споменуе и Е. Табуроа и тврди оти наративниот дел од творчеството на Ет. Табуро, особено неговите *Apophtegmes du sieur Gaulard* и *Escraignes dijonnoises*, припаѓаат кон бројот од имитациите на „лошиот Рабле", т. е. на оној дел од Раблеовото творчество што е полно со распашана веселост, комедијантска распуштеност и привидна буфонерија.

---

1) Philipot (E): *La vie et l'oeuvre de Noël du Fail, gentilhomme breton.* Paris, Champion, 1914; passim.

2) Види: Boulenger (J): *Rabelais à travers les âges.* Paris, Le Divan, 1925; стр. 9—19

3) Plattard (J.): *La vie de François Rabelais.* Paris et Bruxelles, 1928; стр. 244. Сравни: Plattard (J.): *Etat présent des études rabelaisiennes.* Paris, 1927; стр. 88.

4) Sainte-Beuve: *Tableau historique et critique de la poésie française et du théâtre français au XVIe siècle.* Paris, Charpentier, 1869; стр. 271.

Во својата студија за Табуро де Акор[5]) ние го докажавме несомненото Раблеово влијание на Табуро. Покажавме оти, за Табуроа, Рабле е голем творчески дух, вистински учител, писател со голема творческа сила, уметник кој не може да се надмине. Во еден епиграм, на кого сме присилени да потсетиме, дижонскиот писател Табуро вели за веселиот „Медонски поп" дека неговиот смев го надминуе мајсторството на најголемите и најпризнатите писатели од тој род:

Rabelais rit de telle grâce
Que les plus sçavants il surpasse,
Que dirons—nous de son esprit,
S'il fait un sérieux escrit[6]).

И верно, Раблеовото дело, со огромно значение не само заради енциклопедиското содржание и изнесените философски напредни мисли, ами и заради неговата художествена концепција и демократската тенденција, претставуе видна дата во литературното развитие на Франција. За разлика од назадничавите или безидејните литературни творби од средните векови, па дури и од ренесансните прозни литературни творби, Раблеовиот протресивен идеен мироглед и борбен став за човечки слободи и морално возродуење, бргу станал популарен и бргу се раширил не само во Франција, ами и надвор од неа[6а]. За това не е чудо што имитаторите на неговите творби се многубројни.

Ние имавме возможност да ги додирнеме сличностите меѓу Рабле и Табуро, па дури и да утврдиме директно влијание што бесмртниот Рабле го извршил на интересниот Табуро. Овде поподробно ќе го проучиме това влијание и ќе изнесеме нови факти кои ги доближуат овие двајца француски писатели и ја покажуат големината и јачината на влијанието што учителот ја извршил над својот ученик.

*

* *

Познато е дека една од карактеристиките на лугето од ренесансот е нивното тежнение кон слобода, тежнение да

[5]) Choptrayanovitch (Georges): *Etienne Tabourot des Accords*. Etude sur sa vie et son oeuvre littéraire. Dijon, Belvet, 1935; стр. 132 и сл. Треба да се спомене дека современиците на Табуро, па дури и генерацијата пред него, многу го ценеле и фалеле Раблеа. За това, види; Petit de Julleville: *Histoire de la langue et de la littérature française des origines à 1900*. Paris, A. Colin. Tome III; стр. 40—42. Sainéan (L.): *L'Influence et la réputation de Rabelais*. Paris, Gamber, 1930; passim. Cf. Дживелегов (А.К.): *Рабле* (in *История французской литературы*. Изд. Академии Наук СССР. Москва—Ленинград, 1946. Том I, стр. 265 и 267).

[6]) *Les Touches du sieur des Accords*. Paris, J. Richer, 1588. Chap, 30, livre IV.

[6а]) Види: Дживелегов, *Цит. место*, стр. 250—267.

бидат слободни во сѐ: во начинот на својот живот, како и во искажуењето на своите мисли и чувства. Интелектуалците од епохата на Ренесансот сакаат да ги раскинат старите, средновековните стеги, сакаат да се осеќаваат слободни, сакаат да го осетат полниот, реалниот живот, сакаат да ги осетат дури сите наслади од животот. Затова и голем дел од тогашните литературни творби се искрен одраз на таа радост од животот и такво желание за животот. Оттаму и честата „фриволност“ кај мнозина писатели и големиот успех на такви творби.

Благодарение на това, во француската литература од XVI век е создадено литературно течение со реалистични и демократски тенденции, со Бонавантир де Перие (Bonaventure des Perriers) и Франсуа Рабле (François Rabelais) на чело, кои јасно се противставуат на аристократскиот естетизам, чија традиција, паралелно со таа од првото литературно течение, иде уште од средновековната епоха. Табуро, макар дека бил од аристократско потекло, се приклучил кон литературното течение со демократски и реалистични тенденции. Затова, како и Рабле, Табуро, запознат со грчкото и римското минато и културните постиженија во Италија и во својата земја, како и сите други хуманисти, си става во должност да ги шири во Бургундија научните и литературните придобивки на своето време. Но, за разлика од претставителите на чистиот интелектуализам и апстрактната наука, Табуро, како и Рабле, со цел неговите творби да бидат достапни и разбрани од што поголем број луѓе, од широките народни маси, во своите литературни творби внесуе народни наративни елементи, весели и примамливи случки и приказни, често пати со сомнителна литературна стојност, но наративни елементи и приказни што неговите современици ги сакале и барале сообразно со тогашниот литературен вкус и сатиричните тенденции на епохата[7]).

По вкусот, кој е близок на народот, по популарната концепција на нивните творби, по достапното на народот излагање и особено по „галскиот“ смев, по народниот дух што владее во нив, по директниот стил, по отвореното и без заобиколки искажуење, по народните изрази и зборови, по народниот начин на искажуење, Рабле и Табуро многу си личат. Како што Сент-Бев го спомена, и во тој поглед Табуро е последовател на Рабле. Неговите *Bigarrures*, *Escraignes*

---

[7]) Голем дел од француските литературни творби од XVI век имаат комичен и сатиричен вид и претставуат особен литературен род, кој тогаш бил во мода. Види за това: Toldo (P.): *Etudes sur la poésie burlesque française de la Renaissance* (in *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXV, 1901).

dijonnoisesu Apophtegmes du sieur Gaulard се полни со Раблеовски хумор, смев и дух, сатира во вид на шеги, подигравки, комедијантски смешки и досетки, со какви изобилствуе „многу смешниот" Гаргантуа. Веруетно затова Табуро добил прекор „Рабле на Бургундија" (»Rabelais de la Bourgogne«). Но треба да се подвлече и това дека популарниот вид и простонародниот начин на искажуење и претставуење во творбите на Рабле и Табуро, ги доближуе овие двајца писатели и прави при споменуење името на едниот да се евоцира и името на другиот.

По примерот на Рабле, Табуро, во својата збирка *Contes facétieux du sieur Gaulard,* на Голара, својата измислена личност, како Рабле на Гаргантуа, му припишуе многубројни смешки, шеги, смешни анегдоти, случки и баналности, кои, по својата концепција и содржание, многу потсетуат на Раблеовото дело. Директни заемки нема, но народните фолклорни елементи, народните обичаи, народните смешки и досетки, кои за прв пат така обилно се употребени од Рабле, потова лесниот смев, саркастичниот хумор и острата сатира на сѐ што е назадничаво и искуствено, на сѐ што не е во духот на народните чувства, многу потсетуе на Раблеовото сатирично и карикатурално дело. Директно и конкретно сравнуење не може да се направи, но несомнено може да се осети и констатира општиот дух и тенденција што провејаваат низ творбите на обајцата писатели. Това е нешто што се осеќава, но не може точно да се определи и дефинира.

Спорот околу *Петата Книга на Пантагруел (1562)* уште не е престанат.Има многубројни докази по кои се заклучуе дека Рабле е нејзиниот автор, но извесни литературни историци и критици уште сметаат оти Рабле не ја напишал целата книга[8]) и дека подоцна таа од други била дополнета и преиначена.

Од значение е за односите меѓу Рабле и Табуро това што Табуро, во своите *Bigarrures* (1582), прв, колку што това е познато, го покренал прашањето за авторството на *Петата Книга,* со това што вели оти таа се „припишуе на недостижниот" Рабле[9]), макар дека на истото место констатира оти Рабле „прекрасно ја опишал" епизодата во која Раминагробис ги поканује своите муштерии, а која што Табуро, од своја страна, ја преработил и използувал во своите *Bigarrures.*

---

[8]) По тој спор види: Marty-Laveaux: *Les oeuvres de Maistre François Rabelais.* Paris. Lemerre, 1869—1903, tome IV; Petit de Julleville: *Цитираниот труд,* том III, стр. 42—3; Boulenger (J.): *Edition critique de l'Isle Sonnante (in Revue des Etudes Rabelaisiennes,* 1905, tome III); Plattard (J.): *La Renaissance des Lettres en France.* Paris, A. Colin, 1931; стр. 60.

[9]) *Bigarrures,* ch. *XX,* сравни: Plattard (J.): *La vie de François Rabelais,* стр. 233.

Ние имавме возможност да утврдиме извесно директно влијание што Рабле го извршил над Табуроа[10]). Епизодата, имено, кај што отец Фредон од Роблеовата *Пета Книга на Пантагруел* дава едносложни одговори на Панирж, а това е најинтересното и најкомичното место во целата таа *Пета Книга*, го инспирирала Табуроа за една песна со едносложен одговор на крајот на стиховите, чија што традиција, макар слаба и незнатна, оди од средновековната епоха, преку Кристин де Пизан и Маро, па сѐ до Табуро.

За поголема потполност, ние ќе го цитираме местото што Табуро го имитирал а и самата негова песна. Еве ја најпрвен Раблеовата епизода:

Panurge: Frater Fredon, fredonant, fredondille, où est la garce? Fredon: Bas.

Pan. En avez-vous beaucoup ceans? Fr. Peu.
Pan. De quel drap les vestez-vous? Fr. Neuf.
Pan. Combien voudriez-vous? Fr. Cent.
Pan. Où les tenez-vous cachées? Fr. Là.

— — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — —

Pan. Qu' employez à les vestir? Fr. Drap.
Pan. De quel drap les vestez-vous? Fr. Neuf.
Pan. De quelle couleur est-il? Fr. Pers.
Pan. Leur chaperonnage quel? Fr. Bleu.
Pan. Leur chaussure quelle? Fr. Brune.
Pan. Tous les susdits draps quels sont-ils? Fr. Fins.
Pan. Qu' est-ce de leurs souliers? Fr. Cuir.
Pan. Mais quels sont-ils voluntiers? Fr. Ords.
Pan. Ainsi marchent-en place? Fr. Tost.
Pan. Venons à la cuisine, je dis des garces, et sans nous haster espluchons bien tout par le menu. Qu'y a-t-il en cuisine? Fr. Feu.
Pan. Qui entretient ce feu-là? Fr. Bois.
Pan. Ce bois icy quel est-il? Fr. Sec.

— — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — —

Pan. Des garces susdites, j'en suis de moitié, comment les nourrissez-vous? Fr. Bien.
Pan. Que mangent-elles? Fr. Pain.
Pan. Quel? Fr. Bis.
Pan. Et quoy plus? Fr. Chair.
Pan. Mais comment? Fr. Rost.
Pan. Mangent-elles point soupper? Fr. Point.
Pan. Et de patisserrie? Fr. Prou.

---

[10]) Види Choptrayanovitch (G.): *Etienne Tabourot des Accords*, стр. 181—204.

Pan. J'en suis: mangent-elles poissons? Fr. Si.
Pan. Comment? Et quoy plus? Fr. Oeufs.
Pan. Et les aiment? Fr. Cuits.
Pan. Je demande comment cuits? Fr. Durs.
Pan. Est-ce tout leur repas? Fr. Non.
Pan. Quoy donc, qu'ont-elles d'avantage? Fr. Boeuf.
Pan. Et quoy plus? Fr. Porc.
Pan. Et quoy plus? Fr. Oyes.
Pan. Quoy d'abondant? Fr. Jars.
Pan. D'abondant? Fr. Coqs.
Pan. Qu'ont-elles pour leur saulce? Fr. Sel.
Pan. Et pour les friandes? Fr. Moust.
Pan. Pour l'issue du repas? Fr. Ris.
Pan. Et quoy plus? Fr. Laict.
Pan. Et quoy plus? Fr. Pois.
Pan. Mais quels pois entendez-vous? Fr. Verds.
Pan. Que mettez-vous avec? Fr. Lard.
Pan. Et des fruicts? Fr. Bons.
Pan. Quoy? Fr. Cruds.
Pan. Plus? Fr. Noix.
Pan. Mais comment boivent-elles? Fr. Net.
Pan. Quoy? Fr. Vin.
Pan. Quel? Fr. Blanc.
Pan. En hiver? Fr. Sain.
Pan. Au printemps? Fr. Brusq.
Pan. En esté? Fr. Frais.
Pan. En automne et vendange? Fr. Doulx[11]).

Овој диалог меѓу Панirжа и Фредона го инспирирал Табуроа, кој, од како исползувал исти такви елементи од еден расказ на Банавантир де Перие[12]), целиот предмет го збил, му дал поголема живост, веселост и поетска обработка:

Frère voudrez-vous bien
Sans vous forcez de rien
Ny estre destourné
De votre disné,
Repondre a mes propos?
Ouy. Quel est l'Abbé? gros.
Le visitez-vous onc? point.
Et où demeure-t-il? long.
Où est le prieur? pres.
Quels sont les moines? rés.
Estudiez-vous? rien.
Comment vous portez? bien.

[11]; *Pantagruel*, livre V, chapitre XXVIII, Сравни: *Oeuvres de Rabelais*, éd. J. Plattard, tome V; стр. 101—106.
[12]) Види: Choptrayanovitch (G.): *Цитираниот труд*, стр. 134—135.

Qu'avez vous souvent? faim.
Et que mangez-vous? pain.
Quel est votre pain? bis.
Quels sont vos habits? gris.
Qu'aimez-vous l'hyver? feu.
Quand priez-vous Dieu? peu.
Qu'avez-vous souvent? oeufs.
Combien en avez? dix.
Et qu'avez-vous encore? ris.
En quoi rien encore? paix.
Et en Caresme? noix.
Comment mangez-vous? cois.
Combien estes-vous? trois.
Combien de garces? cinq.
Combien en faudrait? vingt.
Quels sont vos valets? sots.
Qu'aimez-vous le mieux? pots.
Que faut-il dedans? vin.
Et laissez-vous rien? brin.
Quels les voulez-vous? clairs.
Qu'aymez-vous avec? chairs.
Du veau ou mouton? bon.
Que faistes-vous peu? don.
Quels sont vos habits? ords.
De quel drap sont-ils? forts[13]).

Треба да се спомене дека формата на оваа стихотворба со едносложен одговор, макар дека има извесна традиција во француската литература[14]), кај Табуро добива оригинален вид и, како таква, претставуе совршенство во тој род.

*
* *

Не треба да се мисли оти Рабле за луѓето од неговото време претставуел, како што това легендата вели, „весел поп од Медон". Ако тој, во духот и по вкусот на времето, е полн со буфонерија, распуштеност, весело настроение, распашана веселост и сатиричен хумор, ако со сè това ги развеселуел своите современици и, во тој смисол, многу влијаел на извесни писатели, меѓу кои и на Табуро, не значи оти неговите современици не можеле да го оценат вистинското значение на неговото грандиозно дело и да ја разберат неговата цел. Неговите современици, а Табуро меѓу првите, во множеството од незначителни епизоди во делото на Рабле, нашле многу

[13]) *Bigarrures*, livre I, chapitre XX; Choptravanovitch, *Op. cit.*, стр. 132—136.
[14]) *Пак таму*, стр. 137.

сериозни и оправдани нападки, една смислена критика на тогашното положение и состојание во Франција, и ја сфанале целта на таа критика. По такав начин, во Раблеовото дело нашле многу длабоки мисли, директни сугестии, во негативното нашле позитивно, во сатирата-конструктивност, во карикатурата — нужност, лошото да се замени со доброто. Освен това, јасно искажаните идеи и мисли на Рабле, позитивниот и конструктивниот дел од неговото творчество, бргу биле правилно сфанати. Особено педагошките погледи на Рабле биле правилно оценети и извршиле големо влијание. И затова не е никакво чудо што и Табуро, и во това отношение, потпаднал под влијанието на напредните Раблеови педагошки погледи.

Како што ќе видиме, Рабле извршил влијание не само на поетското творчесто на Табуро, ами и на неговите педагошки и идејни погледи. Ние и на друго место, доколку местото и времето ни допушташе, покажавме извесни допирни точки во педагогијата на Рабле и Табуро[15]). Сега изнесуеме и други факти.

Рабле и Табуро, заедно со другите хуманисти, како рушители на стариот схоластичен систем во педагогијата, во ролјата своја како хуманисти и пропагатори на новиот, напредниот и ефикасниот систем во воспитанието, биле на иста линија. Табуро, освен това, и по својата должност како одборник на Дижон, кај што бил натоварен со училишни работи и требало, това е познато од неговата биографија, да интервенира за правилното поставуење и разрешуење на разни училишни прашања, потова, како родител и активен воспитател на своите деца, имал возможност да се запознае со тогашното училишно состојание, со наставните методи, со училишните проблеми и со тогашните педагошки принципи и да, спрема това, биде присилен за сè това да размислуе и, конечно, своите мисли за воспитанието да ги изнесе во една расправа[16]). Голем дел од мислите и идеите во неа, до извесна мерка, личат или се под влијанието на педагошките погледи на бесмртниот Рабле.

Како и Рабле, Табуро е еклектичар во изборот на творбите што треба да се дадат за четиво на децата. И Табуро, како Рабле, се потсмева на тогаш многу употребуениот „грчки и латински јазик на француски", онаа смешна мешаница од јазици, препорачуе да се даваат на децата оригинални и избрани текстови од античните писатели, кои имаат несомнена литературна вредност. Таа „лектира" не би тре-

---

[15]) *Пак таму,* стр. 181—204.

[16]) *Quelques traits utiles pour l'institution des enfans (Bigarrures, liv. IV).*

бала да трае повеќе од три до четири часа дневно. Кога ќе се земе под внимание това дека Понократ, учителот на Гаргантуа, на својот ученик му четел и објаснуел само три часа дневно[17]), тогаш ќе биде јасно оти Табуро, во тој смисол, можел да се повлијае од Рабле. Понократ, освен това, својот ученик Гаргантуа го воведуе меѓу образовани, „учени“ луѓе, »ès compaignies de gens sçavans«. А и Табуро, како Рабле, сака учениците „фамилијарно“ да се запознавaат со елементарните поњатија од географијата, геометријата, историјата, козмографијата и другите науки, кои имале мал или немале никаков достап во схоластичното образование. Кусо речено, Табуро, како и Рабле, бара ново воспитание, такво воспитание што би било потпомогнато со пракса, факти и опит. Обајцата сакаат да воведат, што би рекле ние денеска, систем на очигледна и опитна настава. Обајцата бараат ученикот да се оспособи за практичен живот, во него хармонично да се развие интелигенцијата и вродената слобода на духот и да се оспособи за критично однесуење кон сè што го обиколуе[18]), педагошки принципи кои се во потполна противположност со схоластичниот систем на образованието и кои, за времето, претставуат нови и напредничави идеи во образователниот систем.

Табуро се занимавал и со практична педагогија и со секојдневниот училишен живот во Бургундија и поспециално во Дижон. За нас е важно това што се занимавал и со непосредното воспитание на своите деца и што во това воспитание употребил и принципи, кои се навоѓаат кај Рабле. Со воспитна цел, стариот Етјен Табуро ги упатил до својот најстар син Гијом, што подоцна станал прочуен художник-архитект, уметник со несомнени дарби, следните совети:

Pour devenir vertueux
Fréquentez un homme honneste;
C'est un mal contagieux
De fréquenter une beste.
Prie Dieu de telle sorte
Comme si chacun t'oyoit,
Et avec tous te comporte
Comme si Dieu te voyoit[19]).

Овој на времето многу распространет епиграм, литературен род тогаш во мода, во кој Табуро препорачуе на сина

---

[17]) *Gargantua,* liv. I, ch. XXII.

[18]) Види: Compayré (G.): *Histoire critique des doctrines pédagogiques en France depuis le seizième siècle.* Paris, Hachette, 7e édition, 1904; том I, стр. 70—71; Plattard (J.): *L'Education de Gargantua* (in *Oeuvres de Fr. Rabelais,* éd A. Le Franc; том I, стр. XCIV и XCV).

[19]) *Les Touches du sieur des Accords.* Paris, Jean Richer, 1588; livre VIII, стр. 21.

си да се движи меѓу чесни, воспитани луѓе, меѓу оние што имаат позитивни морални и интелектуални качества, потсетуе, особено првата строфа, со сите свои составни елементи, на едно место од правилникот на прочуениот манастир Телем:

»... En leur reigle n'estoit que ceste clause:

Fay ce que vouldras,

parce que gens libres, bien nez, bien instruicts, conversans en compaignies honnestes, ont par nature un instinct et aiguillon qui tousjours les poulse à faictz vertueux et retire de vice, lequel ilz nommoient honneur.«[20])

Освен това, извесни места од прочуеното писмо што Гаргантуа го упатил на сина си Пантагруел, студент во Париз[21]), во кое што Рабле го критикуе схоластичното воспитание и ги препорачуе културните придобивки на Ренесансот и новото воспитание што хармонично ги развива сите човечки способности[22]), полни се со елементи што Табуро, веруетно, ги имал во свеста кога ја составуел својата педагошка расправа и го пишуел цитираниот епиграм. Да би могло да се направи сравнение со цитираниот епиграм што Табуро го упатил на сина си Гијом, ќе изнесеме извесни места од писмото на Гаргантуа што го упатил на сина си Пантагруел:

»Non doncques sans juste et equitable cause je rends graces a Dieu, mon conservateur, de ce qu'il m' a donné pouvoir veoir mon antiquité chenue refleurir en ta jeunesse; car, quand par le plaisir de luy, qui tout regist et modere, mon âme laissera ceste habitation humaine, je ne me reputeray totalement mourir, ains passer d'un lieu en aultre, attendu que en toy et par toy je demeure en mon image visible en ce monde, *vivant, voyant et conversant*[23]) *entre gens de honneur* et mes amys comme je souloys, laquelle mienne conversation a esté, moyenant l'ayde et grace divine, non sans peché, je le confesse, (car nous pechons tous et continuellement requerons à Dieu qu'il efface nos pechéz), mais sans reproche[24]).

Et ce que presentement te escrir n'est tant affin *qu'en ce train vertueux tu vives,* que de ainsi vivre et avoir vescu tu te resjouisses et te refraischisses en courage pareil pour l'avenir[25]).

Parquoy, mon filz, *je te admoneste que employe ta jeunesse à bien profiter en estudes et en vertus.* Tu es a Paris, tu as

---

[20]) *Gargantua,* ch. LVII *(Oeuvres de Rabelais,* éd. A. Le Franc. том II, стр. 431).

[21]) *Pantagruel,* ch. VIII *(Oeuvres de Rabelais,* éd. A. Le Franc, том III, стр. 98—109).

[22]) Plattard (J.): *L'Education de Gargantua (Loc.* cit., том I, стр. LXXXVIII—LXXXIX; XCII).

[23]) Според коментарите на текстот (éd. A. Le Franc), *conversant* значи *fréquentant.* Курсивот е наш.

[24]) *Pantagruel,* éd. A. Le Franc, том III, стр. 100.

[25]) Ibid., стр. 101

ton precepteur Epistemon, dont l'un par vives et vocable instructions, l'autre par louables exemples, te peut endoctriner«[26]).

Никогаш, и покрај толку големата зафатеност, Пантагруел нема да заборави оти добродетелта е најголемого постижение, најнужното качество и дека сите човечки усилија треба да бидат управени кон това да ја достигнат. Човек, кој што основно не го познава творчеството на Рабле, кого, сосем погрешно, го беа нарекле „весел поп од Медон", може да се изненади кога кај него ќе најде така јасно одредени морални принципи, какви што се тие изнесени во писмото на Гаргантуа до сина му Пантагруел. Воодушевен проповедник на здрав морал, Рабле во следниот цитат се појавуе како вистински педагог, кој од својот воспитаник бара исполнителност, точност, чесност, совесност, трпеливост, истрајност, вистинољубивост и цврст карактер:

»Mais-parce que, selon le saige Salomon, sapience n'entre poinct en âme malivole et *science sans conscience* n'est que ruine de l'âme il te convient *servir, aymer et crainder Dieu,* et en mettre toutes tes pensées et tout ton espoir, et par foy formée de charité estre à luy adjoinct en sorte que jamais n'en soys desampré par peché. Aye suspectz des abus du monde. Ne metz ton cueur à vanité, car ceste vie est transitoire, mais la parolle de Dieu demeure eternellemnt. Soys serviable à tous tes prochains et les ayme comme toy mesme. Revere tes precepteurs. *Fuis les compaignies des gens esquels tu ne veulx point resemblez,* et les graces que Dieu te a données, icelles ne roçoipz en vain . . . « [27]).

Основните елементи, моралните совети во цитираните текстови на двајцата писатели, Рабле и Табуро, се очигледно идентични и не е исклучено оти вториот е под влијанието на првиот. Но треба да се спомене и това дека и Монтењ во VIII глава *(De l'art de conferer)* од своите *Есеи* формулира исто таква мисла и дава идентични морални совети:

»Comme nostre esprit se fortifie *par la communication des esprits vigoureux et reiglez,* il ne se peut combien *il perd et s'abastardit par le continuel commerce et frequentation que nous avons avec les esprits bas et maladifs*[28]).

Кога ќе се земе под внимание дека Табуро својата збирка епиграми, позната под заглавие *Les Touches du sieur des Accords* ја објавил 1585 год.[29]), а Монтењ VIII глава (De

---

[26]) Ibid., стр. 103.

[27]) Ibid., стр. 109. Cf. Compayré (G.): *Op. cit.,* стр. 81; Guizot (M.): *Méditations et études morales.* Paris, Perrin, 1889, стр. 375; Léaud (A.) et Glay (E.): *Ecole primaire en France,* Paris, 1934, стр. 16.

[28]) *Essais de Montaigne, éd. P. Villey.* Paris, Alcan, 1923; том III, стр. 184—185.

[29]) Choptrayanovitch (G.): *Op. cit.,* стр. 125.

l'art de conferer) од своите *Есеи* околу средината на 1587 год.[30]), тогаш евентуалното Монтењово влијание отпаѓа, а може да се помисли само на Раблеово влијание, кое е многу веруетно. Од друга страна, тешко е да се утврди од каде му се тие мисли на Монтењ. Вистина, тие не се нови, но во секој случај е карактеристично што се навоѓаат кај овие тројца писатели кои во XVI век се занимаваат со педагошки проблеми.

Како што това го констатира Компере[31]), а со него се согласуат и некои други познавачи на предметот, што впрочем јасно се гледа и од цитираните места од писмото на Гаргантуа до сина му Пантагруел, не може да му се префрли на Рабле оти го пропуштил создавањето на совеста во формирањето на воспитаниците. Напротив, Рабле му дава големо значение на моралното воспитание и на создавањето на совеста, кои сака да се развијат во духот на хуманистичките идеали на XVI век. Тежнението за знание е сврзано со нуждата од чувствителноста на срцето и осетливоста на совеста. Освен това, целиот процес на Гаргантуовото воспитание, како што това го констатира и Компере[32]), се состоји во општење со образовани и морално оформени луѓе, како од нивниот пример би се создало тежнение за усилија со цел да се обогатуе интелигенцијата, да се уголемуе знанието, да се облагородуе душата и да се создаваат условија кои ќе позволат „срцето да биде раководено од честа", како това го кажа Жан Платар[33]). По таков начин, создавањето на добар вкус и воодушевлението за работа сврзани се со возвишените чувства за чест и совест.

Платар веќе утврди оти Гаргантуевото воспитание не е лишено од религиозни чувства, што се гледа и од нашите цитати. Но треба да се подвлече дека Рабле, а това е случај и со Табуро, не сака тие чувства да се неодредени и апстрактни, ами да се мадри, умерено религиозни и сврзани со конкретни морални вредности. Треба да се подвлече особено това дека Рабле, со својот научен критицизам, со прокламирањето на нуждата од апсолутна слобода и подвлечениот реализам, не бил многу далеку од атеизмот[34]).

Треба да се спомене дека Пантагрueловото морално воспитание не е оригинално Раблеово творение и, спрема това, тие и таквите мисли Табуро можел да ги најде и кај други писатели и мислители од своето време. Но, со оглед на това

---

30) *Essais de Montaigne*, том III, стр. 182.

31) *Цитираниот труд*, том I стр. 86; cf. Guizot (M.), *Цитираниот труд*, стр. 376—377.

32) *Ibid.*, том I, стр. 77.

33) Plattard (J.): *La Renaissance des Lettres en France*, стр. 67.

34) Дживелегов, *Цит. место*, стр. 261.

дека, како што това го подвлековме и покажавме, Табуро бил многу добро запознат со Раблеовите литературни творби, имаме основание да веруеме оти бил под влијанието на Рабле а не на некој друг писател.

А како е кај Табуроа? — Во вториот дел на епиграмот, и Табуро бара кај детето да се создаде совест, таа да се засилуе, животот да се води во морално спокојство и бодрост, кои ќе се достигнат со това што како добар пример би се земале луѓе што имаат несомнени морални качества и добродетелства, а, од друга страна, што би се избегавале лошите примери. Освен това, како и Рабле, Табуро бара, според духот на едно течение од она време, умерена и искрена побожност. Поведението и целиот живот воопште требало да бидат контролирани од мислата за присаствието на Бога, т. е. од нужноста за добродетелта и совеста, затова што, кај Рабле како и кај Табуро, поњатието Бог е адекватно со поњатието *совест*. Таков е барем смисолот и значението што овие двајца писатели им даваат на тие две поњатија. Спрема ова, педагошките и моралните погледи на Рабле и Табуро се идентични. Заслугата на Табуро, следователно, е таа што тој ги видел, ги оценил и прифатил позитивните елементи од Раблеовата педагогија, која има големо општествено значение.

Спротивно мнение е искажано од познатиот историк на француска педагогија Компере, кој дури во седмото издание на својата *Критичка историја на воспитните доктрини во Франција* го споменуе Табуроа како педагог и го приклучуе кон Монтењовата педагошка школа[34]а). Ние не би сакале да го отстраниме или да го намалиме влијанието што Монтењ го извршил на Табуро[35]), но това е од друг вид и во друго направление. Во конкретниов случај, со оглед на изнесените факти и извршената анализа, ние сме склони да тврдиме оти влијанието на Рабле е многу поголемо од колку това на Монтењ и дека, следователно, Табуро, во това отношение, припаѓа повеќе кон Раблеовата од колку кон Монтењовата педагошка школа.

* * *

Сега, после големите постиженија реализирани во последните два века, педагошките принципи на Рабле и Табуро сосем се разбирливи, познати и широко распространети. Но во она време тие претставуеле не само новост, ами и големи прогресивни потфати. Педагошките принципи на Рабле не можеле да извршат потполно и оправдано влијание над педагозите од следните столетија, затова што Рабле, како и

---

[34]а) Compayré (G.): *Op. cit.*, том I, стр. 112.
[35]) Cf. Choptrayanovitch (G.): *Op. cit.*, стр. 181—202.

Табуро, под влијанието на новото време и изменетиот вкус, биле презрени и заборавени во XVII и, донекаде, во XVIII век.

Макар колку допирните елементи од педагошките погледи на Рабле и Табуро да се јасни, сепак, сметаме оти треба да се објасни нивниот смисол и значение, да се изнесе нивната филозофска концепција и педагошко предназначение.

Уште во почетокот ќе треба да се подвлече дека филозофската и педагошката концепција на Рабле и Табуро се во тесна врска со филозофијата на Ренесансот и Хуманизмот.

Хуманизмот не е само ново литературно направление или нова философска школа, ами, покрај това, и нова ориентација на животот. Општеството, под влијание на новите економски, политички и културни фактори, се преуредуе и изменуе. Това се преориентира и бара нови морални вредности, нов смисол на животот, ново објаснуење на општествените односи. Затова во оваа епоха се срекаваат многу педагози, многу трудови кои се занимаваат со педагогијата, како што е това случај и во втората половина на XVIII век. Затова Рабле и Табуро, макар дека се писатели, како вистински и активни хуманисти, тие се занимаваат и со педагогијата. Тие се хуманисти по своето образование, по темпераментот свој, по вкусот свој, тие се хуманисти по својата незаситена љубопитност, по својот интерес и страст не само кон сè што се однесуе кон античноста, ами и кон современиот живот. Тие се хуманисти, а това многу ги зближуе, и по това што тој збор означава моралист, и затова во својата педагогија големо значение отдаваат на моралната страна на воспитанието. Вистина, Рабле и Табуро се писатели, но по својата култура и по својот светоглед тие се слободни мислители, кои, првиот влијаејки на вториот, многу се интересираат за това што тогаш се викало „наука“, — за моралната и општествената страна на животот. Тие не се научници во правиот смисол на зборот (какви што тогаш имало), ами слободни духови и, за времето, прогреситни мислители. Това се аматери и непрофесионални специалисти, што е достаточно да се објасни фактот што нивните педагошки погледи, идеи и мисли, до голема степен, не се систематизирани, стручно обработени и доследно развиени.

Вредноста и основата на таа „наука“ се состои во това што се однесуе на човекот и што има за цел да го усоврши неговото знание и неговиот интелект. Обајцата писатели се трудат знанието да биде реално и потполно. Не само това, ами това реално знание да може да се асимилира или барем да допринесе на моралното и интелектуалното усовршуење. По таков начин, това треба позитивно да го обогати човешкиот дух и да го формира карактерот. А това усовршуење,

и по Рабле и по Табуро, треба да биде со упражненија и очигледна настава и, што е важно и општо за обајцата, со дружење со оние кои се подобри од воспитаникот. Според това, воспитанието не би требало да се добива само во училиштето, не би требало да е само на зборови, ами би требало да е жизнено, практично, активно, реално и живо. Тие сакаат да го упростат или поправо да го отстранат схоластичкото и вербалистичкото воспитание од она време. Следователно, тие сакаат да се формира здрав и уравновесен дух во училиштето на самиот живот.

Резюме

ФРАНСУА РАБЛЭ И ЭТЬЕН ТАБУРО

Георгий Шоптраянов

В этой статье исследуются отношения между Раблэ и Табуро, двумя писателями из эпохи французского возрождения, и устанавливается влияние первого на второго.

Известно, что в XVI веке очень многие писатели подверглись влиянию Раблэ. В число их входит и Этьен Табуро, но до сего времени не определено, в каком отношении и до какой степени он был под этим влиянием. В этой статье автор ближе подходит к этому вопросу и определяет степень и характер влияния Раблэ на Табуро.

Прежде всего автор цитирует одну эпиграмму, в которой Табуро хвалит художество Раблэ, которого считает учителем и недостижимым мастером. Это является одним из немногочисленных доказательств популярности Раблэ в XVI веке.

Затем автор говорит о сходстве и общих чертах в произведениях обоих писателей, которые показывают, что Табуро воспринял мировоззрение и много характерных особенностей творчества Раблэ, за что получил название „Раблэ Бургундии“.

Вслед за тем автор констатирует, что Табуро, насколько это известно, был первым, который обсуждал вопрос о подлинности *Пятой книги*, говоря, что эта книга, „приписываемая неподражаемому“ Раблэ, является важным доказательством репутации Раблэ в XVI веке и интереса, вызванного его произведением. Кроме того, Табуро взял из *Пятой книги* Раблэ анекдот о том, как Раминагробис „любезно зазывает своих клиентов“. Автор этой статьи доказал и то, что фрагмент *Пятой книги*, в котором отец Фредон даёт односложные ответы на задаваемые ему Паниржем вопросы, дал Табуро повод написать стихотворение с односложным ответом, отличающееся и лучшей поэтической формой.

Наконец автор статьи установил некоторое сходство и точки соприкосновения педагогических взглядов Раблэ и Табуро. Вместе

с тем, сравнивая одну эпиграмму Табуро с некоторыми цитатами из произведении Раблэ и Монтэня, установил сходство принципов педагогических взглядов этих трёх писателей. Принимая во внимание то обстоятельство, что эпиграмма Табуро появилась в печати в 1585-ом году, а цитированный текст Монтэня в 1587-году, с большей вероятностью можно предположить, что Табуро скорее под влиянием Раблэ, чем Монтэня, и поэтому Табуро в большей степени является писателем педагогической школы Раблэ, чем Монтэня.

Résumé

FRANÇOIS RABELAIS ET ETIENNE TABOUROT

par

Georgi Choptrajanov

L'auteur de cette étude sur *François Rabelais et Etienne Tabourot*, étudie les rapports entre ces deux écrivains de la Renaissance française et détermine l'influence de Rabelais sur Tabourot, faisant ainsi une contribution à l'étude de la réputation et de l'influence de Rabelais au XVIe siècle.

On sait que l'influence de Rabelais sur ses contemporains et sur les générations qu'il ont suivi a été très grande et très forte. Nombreux sont les écrivains qui ont été sous l'influence de l'art rabelaisien. Il est vrai qu'on a mentionné Etienne Tabourot et on l'a rangé parmi ceux qui ont suivi l'auteur de Gargantua, mais on n'a pas expliqué, d'une manière précise, dans quel sens et jusqu'à quel point Tabourot est resté sous l'influence de Rabelais.

D'abord, l'auteur de cette étude cite un épigramme de Tabourot, dans lequel celui-ci fait un éloge de l'art de Rabelais, qu'il considère comme un maître, une puissance créatrice qu'on ne peut surpasser. C'est une des preuves peu nombreuses qui montrent la réputation de Rabelais au XVIe siècle.

Puis, faisant l'exposé des ressemblances et des traits communs à ces deux écrivains français, l'auteur de cette étude a constaté qu'ils se ressemblent par le devoir qu'ils se sont fait de propager les connaissances scientifiques et littéraires de leur temps. Il a constaté aussi que ces deux écrivains, afin de rendre leur oeuvre plus accessible au grand public et la rendre aussi plus attrayante et plus compréhensible aux masses populaires, ils y ont melé des éléments narraitifs populaires et des histoires piquantes, si fréquents dans les ouvrages de ces deux écrivains. Vraiment, les *Bigarrures*, les *Escraignes dijonnoises* et les *Apophtegmes du sieur Gaulard* sont pleins d'esprit rabelaisien, d'humour sous forme de plaisanteries et de saillies bouffonnes, comme elles abondent dans l'»énorme« Gargantua, ce qui montre que Tabourot, là aussi, est sous l'influence de Rabelais. C'est, sans doute, pour cette raison que Tabourot fut surnommé »le Rabelais de la Bourgogne«.

A l'instar de Rabelais, qui a créé Gargantua, Tabourot, dans son recueil intitulé *Contes facétieux du sieur Gaulard*, invente de toutes pièces le personnage de Gaulard et lui prête une série de plaisanteries, de facéties, de contes libertins etc., de sorte que l'esprit et l'art de ce recueil rappelle bien la conception et l'art de Rabelais. On n'y trouve aucun emprunt direct, mais il fait souvenir de Gargantua par l'esprit qui l'anime, esprit plein de verve populaire, de rire léger et de satire mordante. On peut constater aisément que le même souffle fait vibrer la trame de leurs oeuvres.

Dans la suite, l'auteur de cette étude, en examinant les rapports entre les deux écrivains en question, constate que Tabourot est le pre-

mier, autant qu'on puisse l'assurer, qui ait traité de l'authenticité du *Cinquième Livre,* disant que ce volume est »attribué à l'inimitable« Rabelais, fait important pour la réputaton de Rabelais et l'intérêt que Tabourot potrait à l'oeuvre du maître.

D'autre part, Rabelais a exercé une influence directe sur Tabourot, qui a tiré parti dans ses *Bigarrures* de l'anecdote de Raminagrobis du *Cinquième Livre* qui »gentiment invitait ses clients«. L'auteur de cette étude a demontré aussi que le passage du *Cinquième Livre,* ou le frére Frédon donne des réponses monosyllabiques aux questions qui lui sont posées, passage qui est le plus intéressant et le plus amusant de tout le livre, a inspiré Tabourot qui, après avoir emprunté les mêmes éléments d'une nouvelle de Bonaventure des Perriers, a composé une poésie à réponses monosyllabiques, qui est d'une meilleure forme poétique.

Au cours de cette étude l'auteur a montré aussi certains points de contact entre les idées pédagogiques de Rabelais et de Tabourot. L'auteur a démontré que Rabelais et Tabourot, étant donné leur rôle d'humanistes et de propagateurs d'une nouvelle méthode d'éducation progressive plus efficace, sont tous deux ennemis du système scolastique et exigent que l'on introduise dans l'éducation ce qu'on appelle maintenant la méthode concrète d'enseignement, qui rendra l'élève apte à la vie pratique et qui développera en lui l'intelligence et l'esprit critique. Par le rapprochement d'un épigramme de Tabourot et de divers passages tirés de l'oeuvre de Rabelais et de Montaigne, l'auteur de cette étude a fait ressortir les idées essentelles et des vues pédagogiques identiques chez ces trois écrivains qui, au XVIe siècle, ont traité de problèmes pédagogiques. Etant donné que l'épigramme de Tabourot est rédigé en 1585 et le passage cité des *Essais* de Montaigne en 1587, il faut abandonner l'idée d'une influence de Montaigne et affirmer que Rabelais seul a pu l'exercer. C'est ainsi que, après avoir examiné les faits rapportés dans cette étude et ailleurs, on est enclin à affirmer que l'influence de Rabelais et plus grande que celle de l'auteur des *Essais* et que, par suite, Tabourot, au point de vue pédagogique, appartient plus à l'école de Rabelais qu'à celle de Montaigne.

ЗАГУБАТА НА ИНТЕРВОКАЛНОТО *В* ВО ЗАПАДНО-МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

од

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

Загубата на интервокалното *в* е една од основните карактеристики на западномакедонскиот дијалект — покрај третосложниот акцент, јасниот изговор на неакцентираните самогласки и преодот $х > в, ф$. Позната е географската распространетост на оваа појава, што од говорите со третосложна акцентна система ги остава незасегнати само галичкиот, ограничен на неколку мијачки села, и велешкиот, кој што и овдека, како и во други случаи, се опира врз вардарските и источномакедонските говори. Од друга страна, загубата на *в* интервокално е одразена во леринскиот, еден говор со второсложна акцентна система.

Губењето на извесни звучни согласки во интервокална положба е, општо земено, појава што ја знаат сите македонски говори, и не само западните. Причината е за тоа брзиот говор, во кој што од споменатата појава ќе се засегаат само зборои со многу честа употреба, така што често стига да се преметне сосем лабаво зборот, и пак да има разбирање. На пр.: *да̑м – дајш, кла̑м – клајш, ја̑м – јајш, изе̑ам – изејш, гле̑ам – глеаш, о̑ам – ојш, по̑ам – појш, зе̑ам – зејш, војца, зај – сонце, кај, ота̑ј – отај, двајсе. коа, никоаш, моам – мојш, лајца, дојсам – дојсиш*, и сл. Особено е ова голтање карактеристично за долновардарските говори, во кои што темпото на говорењето е многу брз, но сите изброени примери им се наполно својствени и на западномакедонските говори. Несомнено дека и извесен број примери со загубено интервокално *в* можат да се објаснат по истиот начин. Тоа ни го покажуе изговорот *праам, стаам* (покрај *правам, ставам*) во велешкиот и други наши говори што инаку не ја познаваат загубата на *в*. Но при *в* интервокално во западнома-

кедонското наречје ние имаме процес многу подлабок, со поголем опсег и резултати, што има до извесна мерка паралела во загубата на интервокалните *х* и *ј* во македонските говори, и што бара специално објаснение за условите под кои што се извршил.

Да го обележиме прво опсегот на оваа појава. Интервокалното *в* се загубило во овие случаи:

1. *Во одделни зборои.*

а) Кај именките: *биол, биолица, гла̄, глај, гоедо (и гојдо), гојдар, гојдарник, гаол, јаор, појасмо* (од *повесмо), наора (навора < нафора), неола, чоек.* Овие примери им се општи на сите западномакедонски говори, во кои што интервокалното *в* се загубило. Збороите пак *неста (невеста), дејче (девојче), поели (повели), жиот (живот)*, се ограничени на одделни говори.

б) Кај следните глаголи: *ко͡ам – којш, сно͡ам – снојш, то͡арам – тоараш* и *тоариш, прогбрам – прогбриш, иста̄м – истајш, оста̄м – остајш, заба̄м – забајш, пра̄м – прајш, лига̄м – лигајш, спула̄м – спулајш, пцојсам — пцојсаш.*

Покрај *ко͡ам* имаме: *ко͡ач, нако͡ална, ко͡ачница;* покрај *то͡арам-то͡ар*, покрај *одгбрам, разгбрам – одгбр, разгбр* Спроти зборот *со͡алка* соодветниот глагол денеска е загубен.

в) Кај: *тоа, појке.*

2. *Во завршоци.*

— *вина: полојна, смрекојна, убајна* и сл. Овдека *в* е запазено кај именките *новина, здравина, правина*, (но и *праина*), поради етимолошката врска со *нов, здрав, прав.*

— *вица: суројца, Петкојца, капајца, секајца, Петрејца* и сл.

— *вец: трговец, Оревоец, Бороец* и сл.

— *ва: осно͡а, напра̄, супра̄, потста̄, црне͡а, смрде͡а* и сл.

— *ван: јорго͡ан.*

— *вар: воло͡ар.*

— *виште: зимоиште, чудоиште.*

— *вен: олоен.*

— *вит: лекоит, векоит, жалеит.*

— *ови, еви* (наставка за множина од м. р.): *деној, ножеј* и сл.

У трисложните или многусложните придавки на – *ов, ав,* – *ев: готов – гото́јо, го́то͡а, го́то̄, го́тој; у́лав – ула́јо, у́ла̄, у́ло̄, у́лај; Петрев – Петрео, Петреа, Петреј итн.* Инаку у еднносложните: *нов – нова, ново, нови; прав – права, право, прави.*

Нешто поособено имаме у итеративните глаголи изведени со наставката — *ва* —. Имено, од нив живеат напоредни форми со и без *в* од наставката: *направам, праваш* — *напрам, напраш, оставам* — *оставаш, остам* — *осташ* и сл. Поготово *в* не се губи никогаш во 3 л. мн. сег. вр. и импф., каде што тоа треба да оддели три самогласки што инаку би се нашле една до друга (*напра́ват, напра́ва* и сл.) Секогаш имаме само *изброваш* — *изброваш, пребровам* — *прѣброваш, постовам* — *постоваш*, зашто инаку во 1 л. би совпаднала итеративната форма со свршената (*изброам, избројам*). Имаме значи случаи кога до извесна степен се запазило *в* поради чувството за неговата морфолошка функција во суфиксот — знак за итеративност и поради извесни фонетски услови.

Тоа е причината што *в* се пази и во членската форма — *ов, ва, во, ве: женава, детево, жениве;* во селскиот говор може да се чуе и: *жена̄, детео, жение.*

Одовдека е јасно дека во завршоците било основно засегнато од процесот на губењето она *в*, што ролјата на морфолошки чинител во дадениот завршок му била сосем избледнета.

Со ова што се кажа може да се има претстава за случаите каде што *в* се загубило, за опсегот на оваа појава во западномакедонските говори.

Да се наемеме сега, поблиску да ги разјасниме причините за губењето на *в*.

Со ова прашање се беше позабавил Милош Ивковиќ во својата статија „La chute du *v* en macédonien occidental (Revue des études slaves II, 1922, pp. 80 85). Ивковиќ претполага дека за развитокот на едно билабиално *в*, кое што треба да се земе како претходна степен за полната загуба на *в* во познатата позиција, спомогнала редукцијата на неакцентираните вокали, која што, според него, им била присушта и на западномакедонските говори, еднакво како и на југоисточните. Покажано на пример, тоа би значело дека за формите *чоѣк, гла̄, ѓаол, волој, вдоица, негоа* треба да се претпостави степента: *чувék, глъвá, ѓáвул, вóлуви, вдувúца, нéгува* — каде што во соседство со *у* и *ъ* од редуцираното *о* и *а* лесно можело да се развие билабиален изговор на *в*. Ивковиќ вели:

„Les voyelles réduites ont changé leur timbre et sont devenues fermées, et *v* s'est progressivement transformé en phonème de transition *u̯* entre la voyelle fermée et la voyelle suivante ou précédente qui était ouverte: *néguva* > *negu̯u̯a, jávur* > > *jau̯ur*, etc., de même que dans ces parlers, après l'amuissement de *h*, il c'est développé à l'intervocalique un phonème de

transition *u̯* ou même *v* dans des cas comme *uvo* de *uho*, *pazuva* de *pazuha*, etc. Quand ensuite ces parlers, à la place des voyelles réduites, ont commencé à développer des voyelles de timbre ouvert, il est tout à fait naturel que *u̯* ait disparu comme devenu inutile.“ (с. 83–84).

Противно на Облака[1]), кој што го разгледуе губењето на *в* во врска со губењето на *х*, *г*, *д* во западномакедонските говори, Ивковиќ ја зема оваа појава наполно изолирано. Тој не може да приеме дека сме имале еден општ процес на слабење изговорот од *в*, зашто во таков случај се праша: „comment se fait-il alors que *v* ne se soit pas amui partout, ou du moins partout en position intervocalique?“ (с. 81). Меѓутоа баш овдека би можело арно да послужи паралелата со развитокот на *х*. Зашто, несомнено е дека загубата на *х* резултира од неговиот сè понеинтензивен изговор, до моментот кога тоа стануе само издив, и сепак не насекаде се загубило *х* без никаква трага, ами на крајот од зборот и во средината при согласка тоа преминало во *в* (пор. *леб*, *арно*, *снаа* и *грав*, *мувла*, *вешва)*. Има, значи, и други услови што го модифицираат процесот на слабење артикулацијата од *х*. Затоа, ако претположиме дека по едно време сме имале општ развиток накај слабење изговорот од *в*, тоа уште не значи дека таквото *в* морало насекаде да се загуби. Треба да ги бараме причините зошто имено во тие и тие случаи да станала таа појава. Ивковиќ ја гледа тука причината, како што знаеме, во потемнуењето изговорот на вокалот пред или зад *в* што се загубило.

Критикуејќи ја таа поставка на Ивковиќа полскиот лингвист Малецки[2]) го поставуе прашањето зошто требало баш да биде *в* зад *у* за да се загубело. „Przykładów rozwoju *w* na *u̯*, a w dalszym ciągu na zero fonetyczne, właśnie po *o* możnaby znaleźć sporo w różnych stronach Słowiańszczyzny“ — вели Малецки (ib. 117). Тој го наводи развитокот на *в* во некои црмнички села (Црна Гора), во случаите како: zetȍii, popȍii, zglobȍii || zglobȍu̯i итн. (ib. 117). Освен тоа Малецки укажуе на фактот што билабиално *в* не се развило баш во оние говори каде што имаме денеска силно изразена редукција на самогласките: „Jeżeli *v* zanikło dlatego, iż znalazło się między samogłoską zwężoną (zredukowaną) a otwartą, to dl - czegóż w gwarach pd.-wschodnich utrzymuje się typ *pópuve*, *guvédo* . . . . , a nie rozwija się na *pópuu̯e*, *guu̯édo*, a w dalszym ciągu na *pópue*, *guédo*, czy też *pópoi*, *goédo*“ (ib. 117).

Слабите страни на теоријата од Ивковиќа, според која што би сме имале прво редукција на самогласките при експираторен акцент на старото место, па после префрлање на ак-

[1]) Macedonische Studien, Wien 1896, с. 75-76, 77-79, 108.

[2]) M. Małecki, Drobiazgi z Macedonji, Lud słowiański III, 1, 1933 с. 114-119.

центот на денешното негово место и повторно отворање на редуцираните самогласки, и најсетне губење на *в* — ќе се видат веднаш ако се прашаме за времето кога се одвивала вопросната промена, т. е. ако ја поставиме неа во онаа историска опстановка каде што вистински стануела, за што денеска располагаме со извесен материал.

Јазиковите факти што ни ги предлагаат во овој поглед кодиците на македонските манастири од XVI - XVIII в. издадени од А. М. Селишчев[1]), ни сведочат дека тоа е процес „недавнего времени". „Записи Слепченского помянника XVI века не представляют указания на этот процес" (ib. 111). Според тоа губењето на *в* треба да почнало најрано од половината на XVI в., а да се завршило во XVII в. кога уште можело да се јавуат напоредни форми со и без *в*. „Несколько позднее, в XVII и XVIII веках, в Македонии сочетания с утраченным *в* были. *Крушеани* — в записи XVIII в.; Лєкоєць ѿ Прєпа в записи XVIII в. (ib. 111).

Во едно писмо од Крушово, од 1637 г. (објавено во *Минало* I, III, с. 290 - 292) наоѓаме неколку форми со загубено *в*: *Секулоика*, *Секулоикъ*, *чоекъ*, *забаиште*, *забамъ*, *осшаиште*. Што значи дека можеме да примиме оти овој процес се извршил конечно во текот на XVII в. Во текстот на Даниловиот четиријазичник од крајот на XVIII в. ние ја имаме веќе наполно одразена загубата на интервокално *в*.

Меѓутоа, во сите овие текстои со кои што располагаме, ние немаме ниту трага од редукција, која што, според Ивковиќ, би требало да станала непосредно пред губењето на *в*. Една така важна црта би си пробила пат, дури и воваков случај кога материалите ни се ограничени по обем и содржина, толку повеќе што тие и во друг поглед даваат надежни указанија за живиот говор. Знаеме дека и во сосем кратки приписки од говори што ја познаваат редукцијата, таа јасно се има одразено.

Паралелно со губењето на интервокално *в* се развива во западномакедонските говори и процесот на губењето на *х*. Фактите од македонските поменици укажуат и овдека на XVII в. како на време кога треба да го претположиме завршен тој процес (пор. Селишчев, ib. 113). Примерот пак ѿпаа (име на едно ресенско село) од Слепченскиот кодик, покажуе дека допрва по XVI и почетокот на XVII в. (од кога што датира тој напис) треба да го бараме времето кога фатило да се губи и интервокалното *ј* во истите говори (пор. денешната форма за споменатото село *Оџаа* (ib. 114), или: *оваа*, *шаа* покрај *шаја*, *знаам*, *шраам* и сл.). Што значи дека сме имале напоредно губење, иако во различна мерка, и со извесни разлики од еден говор до друг, на три гласа:

[1]) А. М. Селищев, Македонские кодики XVI - XVIII веков, София 1933.

устен – *в*, небен – *j* и заднонепчен – *х*. Во сите три случаја има, разбира се, специфичности што не бидуе да се испуштаат од предвид, ами треба поодделно да се проследат. Но очевидно е исто така дека ние не можеме да ги оттргнеме еден од друг овие процеси и да ги разгледуеме изолирано, како што прави Ивковиќ во однос на развитокот на *в*.

Комплексноста на овие појави ќе истапи особено јасно пред очи ако си спомниме дека *х* во краесловна положба и во средината на зборот при согласка преминало во *в* (пор. *грав*, *бев*, *мувла*, *ветва*, *болва* итн.). За овој преод имаме пример уште во споменатото писмо од 1637 година во написот *зедовте*. Тој факт претполага за времето кога стануеле овие промени не интензивно лабио-дентално образуење на *в*, ами напротив лабав негов изговор, со кој што можел многу лесно да совпадне изговорот на слабото, придишно *х* во спомнатата позиција. Во ист. мак. говори, каде што *в* се пази во интервокална положба, немаме ни преод *х* > *в*, ами или сведуење на *х* до еден одвај уловим придив или негово исчезнуење при удолжавање изговорот на претходниот вокал: *бе*ˣ – *бē*, *бēме*. Но затоа во тие говори имаме во извесни случаи преод *х* > *j* (*чејли*, *нијни*), што пак и од друга страна ја поткрепуе нашата мисла.

Та така ние се враќаме пак на тоа што беше искажано од Облака (а што и Малецки го наоѓа за сосем природно, ib. 115), имено дека за времето кога се губело *в* во одредена позиција, за него бил карактеристичен општо слаб изговор. Како што рековме, од таква пасивна артикулација биле обватени во истото време и *х* и *j*, што на сиов случај му дава карактер на едно длабоко поместуење во консонантната система на зап. мак. наречје. Ако ги земеме овдека предвид и сите други случаи, спомнати погоре, каде што се губат звучни согласки, ние ќе добиеме претстава за една општа тенденција на зап. мак. говори кон пасивен изговор на согласките, и дури во специални случаи кон нивна редукција.

За поткрепа на тоа дека кон XVI век сме имале во зап. мак. говори *в* од слаб интензитет, можат донекаде да послужат и некои други одделни факти одразени во записите на нашите кодици. Познато е имено дека *в* се изгубило во македонските говори и во извесни согласни групи, во случаите како: *сиот*, *земам*, *тор*, *торник*, (*втор*, *вторник*), *сторам*[1]), *ројсто*, *пленсто*; во охридскиот говор и *ре* м. *вре* (*бре!*), *рајче* м. *врајче*. За имињата на селата Глишиќ (Тиквешко) и Житоше (Прилепско) Селишчев констатира дека „в записях Слепченского помянника XVI в. эти названия переданы с *в* перед *ш*: Глив^sшиќ, Житовше“ (ib. 111). Освен тоа во списокот на имињата од истиот споменик го наоѓаме името

[1]) Пор. Цоневъ, Описъ (с. 125): се стори (во приписка од 1530)

Торника (м. *Вторника*) (ib. 121 и 60, на копијата). Треба да придадеме овдека и дека *в* се губи редовно во зап. мак. говори пред наставката -ски во презимињата и придавките од имињата на места: *Трајкоски, Петрески, кически* и сл. Нажалост оваа категорија не ни е претставена во записите на помениците. Но сепак, макар и единични, интересни се овие написи од поменикот на манастирот Матка: „плати бжна попо^в^ска“ (ib. 35) и „игѹма(н) маркоски“ (ib. 44). Второв Селишчев го датира од XVII – XVIII в. Земени особено овдека предвид сигурните написи како *Житовше* и *Глившиќ*, може да се поврзе губењето на *в* пред спирантите *с* и *ш* со времето кога општо во зап. мак. говори се развива пасивен изговор на *в*, кој што доведуе до негово губење и во интервокалната положба.

Ние досега се запознавме со случаите каде што се губи *в*. Но за да дојдеме надокрај треба да си го разјасниме и другото прашање — каде *в* не се губело? Списокот на примерите со запазено *в* го даваме овдека според гласовните групи во кои што тоа се наоѓа.

По правило *в* не се губи ако се наоѓа зад *и*: *нива, слива, боливач, покривач, скоривам, покривам, жива, живо, живи, крива, криво, криви, брлива, брливо, брливи* итн. Одземка чини *биол, биолица*. Изговорот *живот* е пообичен од *жиот;* се слуша *здрожио* покрај *здроживо*, во поздравот. Во прилепската форма *коприи* (м. *коприви*) имаме поскоро замена на една наставка со друга (во другите зап. мак. говори: *коприви*).

Најчесто, *в* се пази и зад *е*: *врева, трева, лева, лево, леви, вревам – вревиш, кревам – креваш, покревам, се поревам-се пореваш, Стеван, плева, натпревар; девер, деверче, девет, невен, Невена, невеста, невевче, превез, наклеветам.* Изговорот *неста, неста* е, како што рековме, ограничен само на извесни говори (преспанскиот, струшкиот, полошкиот).

Зад *а* се пази *в* во вакви случаи: *крава, мрава, нава, тава, слава, става, кавал, краваj(че), навал, завал, таван, ставам – ставиш, шавам – шаваш, шчавам – шчавиш, права, здрава* (пор. спроти ова: *гла̄, напра̄);* поретко во групата *-аво-*: *Завој* (село), *завор, бравос, здраво, право* (понекогаш и *здрао, прао).*

Иако зад *о* губењето на *в* е редовно, можеме да наброиме неколку примери каде што тоа тука сепак се зачувало: *овен, овес, Нове, Новак, нова, ново, нови, новина, ковил, повит, повик, повој, повојница.* При *повој* треба да ја имаме предвид врската со глаголот *повијам, развијам;* при *повик* со *викам.*

При *у*, *в* се чувало: *гувеам*, *чувам*, *дувек*, *ѓувез*, *ѓувеч*, *левучар*, *главуш*. Впрочем во овие групи имаме дури и појава на ново *в* како преоден глас, во случаите каде што исчезнало *х*: *уво*, *глува*, *мува*.

Од овој преглед упадлив е фактот дека *в* зад предните вокали *и*, *е* општо се пази. Од друга страна, не помалку упадливо е дека *в* се загубило најчесто во соседство со *о*. Еве ги групите во кои што тоа исчезнуело: *-ове-*, *-аво-*, *-ево-*, *-ова-*, *-ови-*, *-ава-*, *-ави-*, *-ева-*, *-еви-*. При тоа во повеќето случаи каде што имаме групи без *о*, се работи за такви категории, каде очевидно можела да дејствуе аналогијата од страна на паралелни групи со *о*. Пор.: *суројца: кайајца*, *црнејца; гошој*, *негој: убај*, *Пешреј; оснoј: найрај*, *смрдеј* итн. Во секој случај можеме слободно да кажеме дека испаѓањето на *в* во групата *-ева-*, *-еви-* се должи наполно на аналогијата, имајќи ги предвид примерите со запазено *в* во овој случај (в. горе). Одовдека е јасно дека за развитокот на билабиален изговор на *в* пред неговото полно исчезнуење, пресудно било соседството со *о*, додека при предните вокали *е*, *и* артикулацијата на *в* била секогаш поинтензивна. Треба да приемеме дека нашето *о* било силно лабиализирано, што допринесло за развитокот на соседното *в* накај билабиално. На тоа укажуе и денешниот карактер на *о* во зап. мак. говори, каде што тоа во двесложни зборој, при продолжен акцент, покажуе, особено во селските говори, дури и извесна дифтонгизација (*о* > ^{у}*о*; в. такви примери и кај Ивковиќ, ib. 81: *v^{u}ôda*, *n^{u}ôsiš*, *k^{u}ôza*, *r^{u}ôsa*). Не треба, значи, причината да ја бараме во некаква осетна квалитетна разлика меѓу акцентираното и неакцентираното *о* (или дури *а*, како што прави Ивковиќ), ами во самиот негов карактер, што бил општо глас силно лабиализиран. Таму каде што пред *в* се наоѓале предните вокали, особено *и*, тие го неутрализирале до извесна степен лабиализирувачното влијание на *о* врз *в*. По таков начин, јасно е дека треба да разликуеме одредени позиции во зборот, каде што *в*, зависно од околните гласои, можело да има и различни нианси во својот изговор. Нема потреба да претполагаме дека при слабеењето на *в* морало насекаде да се стигне до полн билабиален негов изговор. За него била карактеристична општо пасивна артикулација, која што во одредени услови, посочени погоре, одела и до наполно билабиално *в*. Имајќи го тоа предвид, ние ќе се запазиме овдека од секакво упростуење на работите.

Но како да се одговори сега на прашањето, зошто *в* не се загубило сегдека дури и кога се наоѓало меѓу самогласките *о* и *а*. Така покрај единичното *гла̄* имаме *крава*, *мрова*, *сшава*, *шава*, *шчава* и сл.; покрај *йрам* – *йрајш: главам* – *главиш*, *давам* – *давиш*, *јавам* – *јавиш*, *оздравам* *оздравиш*, *сшавам* – *сшавиш*, *шчавам* – *шчавиш* (т. е. повеќе такви

глаголи со запазено одошто со загубено *в*); покрај *уба*, *го-шоа-ј*: *йрава*, *здрава*, *нова* (пор. примерите дадени погоре во двата прегледа).

Малецки, опирајќи се врз податоците од А. Мазона за леринскиот говор, го бара тука објаснението во тоа што процесот уште не бил завршен.

„Ponieważ zanik *v* nie należy do procesów skończonych, lecz *szerzących się*, więc nic dziwnego, że nietylko nie objął w równej mierze wszystkich osobników, lecz także nie potrafił rozszerzyć się na wszystkie pozycje interwokaliczne" (ib. 118).

Ова указание, кое што за нас е важно во однос на леринскиот говор, не може да се однесе и на сопствено зап. мак. наречје, во кое што процесот бил знаеме кога извршен и наполно изразен и во првиот печатен македонски текст — Четиријазичникот на Даниила — во ваков обем каков што и денеска го предлагаат зап. мак. говори.

На извесна трага можат да нѐ наведат придавските форми, цитирани погоре, каде што во трисложните зборои *в* се загубило, додека во двосложните, непосредно по акцентот — се пази (*гóшоа* ама *нóва*). Не е ли оддалеченоста од акцентот еден од условите за да се загуби *в*? На тоа прашање можат да фрлат јасност следните форми, запишани од мене во прилепскиот говор: *колкáва*, *колкáво*, *колкáви*, но — *кóлкā*, *кóлкō*, *кóлкāј*; *шолкáва* итн., но — *шóлкā* итн.; *онолкáва* итн., но — *онóлкā* итн. Јасно е имено одовдека дека оддалеченоста на *в* од акцентот била еден од условите за неговото губење. Што значи, дека на пр. во формата *гошоца*, *в* се загубило дефинитивно допрва кога во зап. мак. наречје се извршил тука преметот на акцентот на третиот слог од крај: *гошоца* > *гóшоа*. Да забележиме дека во овој поглед има полна паралела со губењето на интервокалното *ј* во прилепскиот говор. Пор.: *шаја* (и *шаа*) но само: *овā*, *онā*; *даја* (од *дај ја*), но: *осшā* (од *осшај ја*).

Да видиме сега доколку може во конкретните случаи да ни послужи горното објаснение. Интересен материал даваат и цитираните веќе глаголски форми. Така имаме *сшáвам* — *сшáвиш*: *óсшāм* — *óсшāјш*; *дáвам* — *дáвиш*: *ýдāм* — *ýдајш*. Сосем спрема овој однос имаме и *вáдам* — *вáдиш*: *ѝзвāм* — *ѝзвајш*. Затоа и при објаснението на формите како *йрāм*, *коам* и сл. треба да ги имаме пред очи нивните сложени форми, како *нáйрāм*, *зáкоам* и сл., каде што акцентот преминуел на префиксот. Се разбира, тука не треба да се испуштаат од предвид и сите други околности што во еден определен случај можеле да допринесат за губењето на *в*. Ние споменавме веќе дека честата употреба на зборот *йравам* на пример, довела до губењето на *в* тука и во оние говори

што инаку не ја познаваат појавата што ја опишуеме. Така можело да биде и кај *ковам* и сл., поготово што во групата *-ова* бил особено слаб изговорот на *в*.

Во секој случај е показателно дека *в* не се загубило токму во оние неколку глаголи што не знаат за префиксација во нашите говори. Такви се *главам — главиш*, *јавам — јавиш*, *шчавам — шчавиш*. Таков е денеска, што е многу интересно, и глаголот *ставам*, кој што во нашите говори иде со специално значење: *ставам синија*, *ставам за ручек* (инаку *клам*). Тоа што овој глагол ја загубил врската по значење со изведените од него *истам* и *остам*, станало причина што во него се запазило *в*, а не испаднало како во *прам*. Во глаголот *давам — давиш* (покрај *удам — удаеник*), *в* се запазило дека инаку тој би совпаднал по форма со глаголот *дам — дајш (дадам — дадиш)*. Јасната етимолошка врска со зборот *здрав*, *здравје* го спречила испаѓањето на *в* во *оздравам*, *оздравен*: И глаголот *главам* не се асоцира со *гла*, но затоа имаме друг глагол *ошумоглам*, каде што врската по значење е јасна.

Од ова сметам дека е очевидна ролјата што ја игра акцентот, т. е. неговото место, во повеќето од категориите со загубено *в*, како што се: *прам — напрам* и сл., *коам — закоам* и сл., *трговец* и сл., *осноа*, *напра*, *црнеа* и сл., *лекоит* и сл., *олоен* и сл., *деној*, *ножеј* и сл., *готоа*, *ула* и сл. Горните примери покажаа дека за групата *-ава-*, *-ави-* спомнатиот услов бил очевидно задолжителен.

Нешто подруго гледаме кај категориите како: *полојна — полојната*, *убајна — убајната*, *суројца — суројцата*, *секајца — секајцата*, *чудоиште — чудоиштето*, бидејќи тука имаме загубено *в* зад самиот акцент. Јасно е дека овдека процесот се почнал од формите со завршок *-овина*, *-овица*, каде што *в* можело особено да добие слаб изговор. При префрлањето на акцентот на неговото сегашно место (*половина* > *половина*), силниот акцент на третиот слог открај го привлекуе во дифтонгично образуење вокалот *и* од следниот, слабо интониран, слог, со што се дава последниот потик за исчезнуењето на билабиалното *в* тука. Примерите од охридскиот, струшкиот и преспанскиот говор, како *водејнца — водејнцата* (во тетовскиот дури *воденца-воденцата*), *топејнца*, *трчајнца* и сл. можат добро да го поткрепат тврдењето за ролјата што ја играл силниот третосложен акцент, при кого слогот зад акцентот бил од многу слаб интензитет, за губењето на *в* (овдека на *н: воденица*), и слевањето на двата слога во еден дифтонгичен слог. Како што спомнавме и порано, *в* во сите овие завршоци кај што се загубило, не се чувствуело како носител на некаква морфолошка функција. При тоа треба да имаме предвид дека многу од зборовите

што спаѓаат во последните категории се асоциираат со други форми од истите корени, каде што *в* се загубило во слог оддалечен од акцентот. Така имаме: *татко́јна – та̄ткоа, смреко́јна – смре̄коа, убаі́на – у́ба̄, поло́јна – препо́лоа̄м, јало́јца – јало̄а, суро́јца – су́роа̄, Петко́јца – Петкоа̄* и сл. Ние можевме да се увериме дека аналогијата дејствуела во овој коплекс од појави решително.

Особено јасно истапуе важноста на силниот акцент при губењето на *в* ако ги земеме предвид случаите каде што *в* е зачувано и по *о, а*. Тоа се имено сѐ двосложни збории (в. горе). Карактеристичен е и овдека односот: *пцо́јсам, го́едо, прогѓрам: по́вит, ко́вил, о́вен, о́вес; Но́аци* (село): *Но́вак; нао́ра: за́вор; наа́пра̄: кра́ва*. Сето тоа значи дека во двосложните збории, гласот, кој што на првиот слог е благ и продолжен, допринесуел за запазуење на следното *в*. Сосем поинаку е, како што видовме, при силниот третосложен акцент. Имињата на селата *Подино, Леуново, Л'орека, Мажичишта*, кои што во постара форма гласеле *Поводино, Лева река, Левуново, Мажовичишта*[1]) покажуат дека *в* можело да се губи во збороите со трисложен акцент не само зад, ами и пред акцентот. Интересна е формата *Л'орека* (име на село во Преспата), која што се добила по следниот пат: *Левареka > Леа́река > Лја́река, Л'арека* (во преспанскиот говор групата *еа > ја: се смја*) > *Л'орека* (*о* се пренесло по сека веројатност од формата *леворе́чанец, лево́речки > л'оре́чанец, л'о́речки*).

Двата разгледани услови: 1) *в* во слог оддалечен од акцентот; 2) *в* пред или зад силно акцентиран вокал, покрај дејствуењето на аналогијата меѓу одделните групи, ги објаснуат речиси сите случаи со исчезнато *в*.

Овдека може да се приговори дека во леринскиот говор *в* исчезнуе иако акцентот не е преметнат на третиот слог (*дено́и* и сл.) Ако го земеме тој процес во леринскиот говор како самостоен, тогаш пак ништо не би можел да ни говори против условите под кои што истата појава се извршила пред три века во зап. мак. наречје. Но ние имаме полно право да мислиме дека губењето на *в* во леринскиот говор е ново влијание од посеверните македонски говори. Како што видовме веќе, според тоа што го даваат Мазон и Малецки за тој говор, загубата на *в* во него е процес што уште трае (и е карактеристична за младото поколение[2]). Таа е одразена само во леринскиот говор со двосложна акцентна система (не и во костурскиот), што е јасно од тесната поврзаност на Лерин и Леринско со Битола.

---

[1]) Селищев, ib. 64, 65, 67, 142.

[2]) A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale (Paris 1923), c. 31.

Од сето што се кажа станує полесно и објаснението на губењето *в* и во неколку познати веќе двосложни збора. Освен честата употреба на тие зборои, што е еден важен момент, и во нејзиниот склоп, за објаснението на загубата од *в* во нив треба да ги земеме предвид и овие факти. Кај зборот *гла и чоек*, нивната честа употреба со предлози на кои што преминуе акцентот: *на́ гла̄, преку́ гла̄, по́ гла̄, за́ гла̄, од чоек на́ чоек, шо́ чоек*, (пор. и *не́чоек*). При тоа и многу честата нивна употреба со членската форма *–ов*, *–ва*: *гла́ва, чо́еков* (така и *га́олов*) каде што можел да допринесе и факторот на дисимилацијата. Треба да ја истакнеме и честата употреба на некои од нив во вокатив каде што зборот пак станує трисложен: *чоече, га́оле*. Честата употреба, во вокатив, со извесна милозливост, како што може да се изговара и лично име, била сигурно причината за губењето на *в* во зборот *неста*, кој што покрај тоа не е раширен во таа форма во сите говори (Прилеп, Битола, Охрид: *невеста*). Поради брзото изговарање се губи *в* во поздравот *здрожио* (*здравоживо*). Нешто паралелно имаме и во *жиот*, пак во најзападните говори (но таму и *живот*). Од прилепскиот говор мене ми е познато само *живот*. Како што се гледа, имаме цел сплет од фактори, што за секој еден збор во неговата жива употреба треба да се имаат предвид при објаснението на загубата од *в* тука.

Видовме дека најрано во втората половина на XVI в. треба да го бараме почетокот на процесот за губењето на интервокално *в*. Во македонските кодици ние и во XVII, па дури и во XVIII в. се́ уште наоѓаме написи со *в*. За XVIII в. барем јасно е дека тука имаме чисто влијание на традицијата, исто како и за случаите каде што се пишує *х*. Написите од цитираното писмо од 1637 година ни покажуат дека во тоа време процесот бил многу напреднат, ако не и наполно извршен. Во секој случај првата половина на XVII в. можело да биде времето кога *в* имало уште наполно факултативен карактер, та во еден исти случај можело да се слуша, или да биде образуено со многу слаб интензитет, или и наполно да се губи, како што е денеска случај со нашето *ј*, и во говорот на едно исто лице, во случаите како: *моје, моʲе, мое, ракија, ракиʲа, ракиа* и сл. Од таа состојба се искристализирале резултатите според нам познатите услови, така како што се тие изразени наполно и во првиот наш печатен текст – во Четиријазичникот на Даниила.

Од материалот што се изнесе може да се заклучи дека не во сите зап. мак. говори во сите подробности се извршил еднакво процесот на загубата од *в*. Во одделни случаи имаме тука разлики меѓу говорите. Доста е да го спомeнеме за ова охридското *појли* спроти прилепското *повели*, или *неста, дејче, дејка* од едни говори спроти *невеста, девојче,*

девојка од други. За прилепскиот говор јас сум констатирал дека губењето на *в* во членската форма (пор. *дешео, женаа, жение*) може да се забележи во селскиот говор, додека за говорот на градот тоа нешто е непознато. Истата појава ја има забележано Ивковиќ за говорот во Јабланица,[1]) и не можејќи да ја објасни по своето правило, тој се задоволуе да констатира дека тука било исклучок од правилото. Меѓутоа појавата е јасна од тоа што го кажавме погоре за условите кога се губело и пазело *в*.

Да се заклучуе нешто поодредено за тоа во кои говори прво се почнало губењето на *в*, и да ли во извесни други говори за неговиот почеток не бил важен и факторот на влијанието, би било тешко од тоа што досега го знаеме за развитокот на западномакедонските говори. Исто така остануе да се разреши интересното прашање, зошто во галичкиот говор, како во еден остров, овој процес не се изразил и до ден денешен, иако инаку тој говор дели ред важни заеднички црти од поново време со соседните говори, меѓу другото и третосложната акцентуација. Односот на мијаците спрема околното население, и оние особености во галичкиот говор што треба да ги разгледуеме како резултат од извесна одделеност и затвореност на мијачките села, претставуат едно интересно одделно прашање од нашата историја и историска диалектологија. За пазењето на *в* може би допринесол побавниот темпо и растегањето при говорењето во галичкиот говор, кој што се карактеризира со напевност. Во истиот говор не се губи никогаш и *ј* во примерите како: *оваја, онаја.* Во овој ред претпоставки да споменеме и дека во овој говор *х* редовно дава *ф* (*јафна, мафна*), а не *в*, додека таа црта ја среќаваме другаде во градиштата Охрид и Битола, како јасен стремеж за одделуење од „простиот" селски говор.

Нашиот интерес го будат особено следните форми од струшкиот говор: *чвек, швар, гведо, шва, ква,* како и преспанската форма *чек* (од *човек*). На прв поглед тука би сме имале случај да се извршила редукција на *о*, уште пред префрлањето на акцентот, и пред да почнал процесот за губење на *в*. Туку поверојатно искажуе да се земе дека во овие случаи имаме појава понова, настаната откако веќе *в* се загубило. Во самата Струга се слуша и *чоек*, во: *шо чо́ек беше*, т. е. во еден израз кај што зборот *чоек* особено се истакнуе и има особена нијанса во значењето. Во искажаната претпоставка уште повеќе нѐ уверуат овие примери од Струга запишани кај Дримколов (СБНУМ IX, с. 393): *го̄шва̄ша, Сшојанва̄ша, Пешква̄ша, Марква̄ша, буква̄ша, боринво̄шо, оѓва̄ша, дедво̄шо, вујкваша* (покрај *гошо̄аша, Сшојано̄аша* и сл.). По-

[1]) Годишњак задужбине Саре и Васе Стојановића, I, 1934, с. 28.

крај: *сто́јаф – по́стојаф, посто́јафме* имаме и: *стваф, по́стваф, поства́фме, постваѐ*. Според тоа што можеме да го видиме од овие примери, треба да заклучиме дека во струшкиот говор, откако веќе било загубено *в*, настапил процесот на преод *-оа > -ва-*. Дека тука имаме процес попослежен покажуе и местото на акцентот во формите како *готва́та* (не *го́твата*, како што инаку би сме очекуеле). По таков начин ние претполагаме развиток: *чоек > чвек, тоар > твар, тоа > тва, коа > > ква*. Во многубројните форми од истите зборои и во нивната употреба во реченицата можеме да најдеме ред полазни точки за промената *оа > ва*. На пр.: *го́тоа > го́тва, тоа́рено* (магаре) > *тва́рено, за́коа > за́ква*. Показателен е за ова и примерот со глаголот *стојаф* (в. погоре).

Губењето на *в*, како и на ред други согласки во зап. мак. говори, дава заправо почеток за еден нов многу важен процес во нив, а тоа е стегањето на самогласките во непосреден допир од два слога — во еден слог. Колку се далекосежни последиците на тој процес, кој што спрема говорите се врши со различен темпо и понекогаш по различни патишта – може да ни предочи самата преспанска форма *чек* (за некогашното *човек*). Двосложниот збор станал едносложен. Во истиот преспански говор од *тоар* се добило *тор*, од *тоа* — *то*. Прилепскиот говор е позаостанат во овој поглед, бидејќи во него наоѓаме степен *тоᵃр, тоᵃ* (*оа* се слеало во долго отворено *о*; зборот е едносложен). На таа степен се наоѓа во прилепскиот говор и развитокот на групата еа: *смодеᵃ, Митреᵃ* (долго отворено *е*; зборот двосложен). Малуписмените прилепчани, немајќи во азбуката што ја знаат знак за овие слеани гласои, пишуат просто: *тор, сме* (*смеа*), *смрде*. Во струшкиот говор во однос на групата *еа* имаме нешто друго во примерите дадени од Дримколов: *митрја́та, василја́та* (и *васил'ва́та*) (ib. 393), примери што се уште едно посредно указание за преодот *оа > ва*, како нов, наспореден со преодот *оа > оᵃ > о* во спомнатите говори, и настанат од истиот стремеж да се контрахираат двата слога во еден. Преодот *еа > ја* е карактеристичен за преспанскиот говор: *живја, съ смја, бл'а, перја*, (импф. *перea*), *смодја* (им. *смодеа*).

Видовме каков важен услов за губењето на *в* било местото и карактерот на акцентот. На дали можеме, тргајќи од примерите со загубено *в*, да заклучиме нешто поблиску за времето кога се установуела трисложната акцентна система во зап. мак. наречје? Во ваков разрез прашањето се поставуе во статијата на М. Јакимова „Охридскиятъ говоръ". Земајќи ја формата *но́ла* (од *невол'а*) од охридскиот говор, Јакимова тврди дека ако станела тука контракција „при третосложен акцент, зборот ќе гласеше *не́ла*, но бидејќи таа контракција станала, кога зборот се изговарал *нео́ла*, тој сега гласи *но́ла*; акцентираниот вокал заедно со запазуе-

њето на акцентот го запазил и својот гласеж“[1]). Туку дека ова тврдење не може да се прими, ќе се види штом ќе ги приведеме од истиот говор примерите како *ѓол*, *ѓо̄ол* (од *ѓаол*; така запишано веќе кај Спространов, СБНУМ XVIII, с. 530), *чок* (од *чоек*), кои што ни покажуат дека и овдека имаме работа со една контракција од ново време (не треба да ја губиме од предвид и формата *неола̄та*). Дека акцентираниот вокал може да биде асимилиран од соседниот неакцентиран покажуат примерите од истиот говор како: *напре́но*, *осте́но*, или ресенското: *зне́ме*, *зне̄те* (*зна́еме*, *зна́еше*). Контракција од таков вид треба да гледаме и во преспанското *чек*, за кое што како и за *чок* треба еднакво да се земе за излезна формата *чоек*.

Врз основа на написите *се́ло* и *рѣ́ка* (*Ле́ва рѣ́ка*), со таков акцентен знак во записите од Слепченскиот кодик од XVI в., Селишчев вели дека „Возможно полагать, что акцент в говорах западной и центральной Македонии к XVI-му веку был перенесен с конѐчного слога на предпоследний“ (ib. 118). Но инаку тој укажуе на неопределеноста на фактите од тој кодик: „знаки ударения в его записях находятся на разных слогах одного и того же слова“ (ib. 117). По тоа што го заклучивме за губењето на *в* зависно од местото на акцентот, треба да земеме како сигурно дека во времето кога се развивал тој процес, бил преметнат акцентот не само на претпоследниот, ами и на третиот слог од крај. За ова ни сведочи и написот: *да не се забамъ* од цитираното писмо од 1637 г. (Минало I 3, с. 291). Преметот на акцентот не треба, разбира се, да си го претставуеме како процес што се извршил во релативно кратко време и истовремено во сите зборовни категории. И некои денешни говори, каде што тој процес е не наполно одразен (на пр. ќустендилскиот во Бугарија), покажуат дека тој се вршел спрема одделни групи од зборои, прво двосложните. Како краен негов резултат требало да дојде неговото установуење на третиот слог. Важно е да се постави прашањето дали немаме тука извесна потесна поврзаност меѓу процесот на губењето *в* и преметот на акцентот на третиот слог, во смисла дали *в* не се губи непосредно при префрлањето на акцентот на третиот слог, непосредно при образуењето на силен третосложен акцент (*го̄то́ва* > *го̄тоа*, *половѝна* > *поло́јна* и сл.). Во таков случај ние би сме можеле да укажеме на втората половина од XVI в., како на време кога дефинитивно се установуе третосложната акцентна система во зап. мак. наречје. Формите како *водејнца*, *пчејнца* ја поткрепуат оваа претпоставка и ја прават

---

[1]) Извѣстия на Семинара по славянска филология, III, София 1911, с. 233.

сосем веројатна, давајќи паралела за тоа како новиот силен акцент напросто го редуцирал следниот, акцентираниот пред тоа, слог.

По таков начин, можеме да заклучиме дека кон XVI и XVII век се извршуат оние појави што се денеска најкарактеристични за фонетиката на зап. мак. говори, а што ние и во самиот почеток на оваа статија ги бевме спомнале, т. е: установуењето на третосложната акцентна система, загубата на *х* и неговиот преод во *в*, *ф*, загубата на *в* интервокално (покрај јасниот изговор на неакцентираните самогласки). Тоа се цртите што денеска им даваат одредена физиономија на тие говори. Додека за нивното делење еден од друг е општо најкарактеристична замената на ж и на вторичниот ъ (*рака*, *магла; рока*, *могла; ръка*, *мъгла*; *рука*, *мъгла*), што говори за различен нивни пат овдека во една постара епоха, — нивното единство се установуе на прво место со овие нови црти изразени кон XVI — XVII в. Сигурно дека ширењето и затврдуењето нивно речиси во сите зап. мак. говори, па тука и на формите со загубено интервокално *в*, било спомогнато од преселбите на нашето население од втората половина на XVII в., кое што сѐ повеќе отстапуе на исток пред албанскиот натиск. Но ние тука треба да го имаме предвид, за времето за кое што говориме, еден многу поважен фактор за поврзуењето на зап. мак. говори со еднакви нови јазикови црти. Тоа е сѐ потесниот контакт на нашите градишта во врска со разбудениот занаетчиски и трговски еснафски живот во нив. Така се карактеристични за градиштата што преку Битола гравитираат кон Солун некои нови општи црти како што е на пр. *јн* од *њ* (со антиципација на мекоста), прелазот на вокалното *л* во *ол*, наставката *—м* во 1 л. сег. вр.; црти еднакво одразени во Прилеп, Битола, Ресен, Охрид и Лерин.

Врз тој фон треба да се изградуе нашата нова историска диалектологија.

Резюме

ИСЧЕЗНОВЕНИЕ ИНТЕРВОКАЛЬНОГО *В* В ЗАПАДНО-МАКЕДОНСКИХ ГОВОРАХ

Блаже Конески

В настоящей работе подвергается критике предположение М. Ивковича (*Revue des études slaves*, II, 1922, 80-85), что исчезновению интервокального *в* в западно-македонских говорах предшествовала редукция неударяемых гласных. Автор, вслед за Облаком (*Macedonische Studien*), рассматривает данное явление в связи с исчезновением и иных согласных в тех же говорах, во первых *х* и *j*. По данным письменных памятников устанавливается одновременность этих процессов (их результаты отражены в начале 17 века). Это свидетельствует об определенном направлении развития западно-македонской консонантной системы в данный период.

Из перечня примеров, где *в* сохранилось в интервокальной позиции и до настоящего времени, видно, что после *и, е* оно только в редких случаях исчезало. Основным условием развития *в* в направлении к неинтенсивному, билабиальному произношению, было его соседство с *о*. В ряде категорий оттуда берет начало действие аналогии, напр. — *каиа́јца, црне́јца: суро̀јца* и т. п.

Решительную роль в полном исчезновении слабого *в* сыграло место ударения. Как это показывают формы *ко̀лкава, о, и: ко̀лка̄, о ко̀лкаj; шолка́ва, о, и: шо́лка̄, о̄, шо̄лкаj; здра̀ва: у̀ба̄; но̀ва: го̄шоа, ове̄н, о̀вес: шр̄гоец* — *в* сохранялось непосредственно за ударением на втором слоге (считая с конца). Подальше от ударения оно уже исчезало. Тут надо иметь ввиду все передвижения западно-македонского ударения: *гла̀а*, но: *на̀ глаа, преку̀ глаа; ко̀ам, ира̀ам*, но: *за̀коам, на̀ираам.*

Кроме того *в* исчезало в третьем от конца ударном слоге и непосредственно за таким слогом: *По̀дино* < *Пово̀дино, суро̀јца,* < *суро̀вица.*

На этом основании выводится заключение, что к второй половине 16 в. была уже установлена современная акцентная система западно-македонских говоров.

В конце работы рассматриваются последствия исчезновения *в* в западно-македонских говорах (различные контаминации и т. п.).

Résumé

CHUTE DU PHONÈME INTERVOCALIQUE *V* DANS LES PARLERS MACÉDONIENS OCCIDENTAUX

par

Blaže Koneski

Dans cette étude l'auteur rejette l'hypothèse formulée par M. Ivkovič (*Revue des études slaves* II, 1922, 80-85), lequel pense que la chute de phonème intervocalique *v* dans les parlers macédoniens occidentaux a été précédée de la réduction des voyelles atones.

Suivant la voie indiquée par Oblak *(Macedonische Studien)*, l'auteur examine le phénomène dont il est question en relation avec la chute d'autres consonnes dans ces mêmes parlers, en premier lieu *h* et *j*. D'après les données fournies par les documents écrits on constate la simultanéité de ces prosessus (leurs résultats se réflètent au commencement du XVIIe siècle). Ces documents témoignent de l'orientation prise par le développement du système des consonnes dans le macédonien occidental au cours de la période précítée.

De l'examen des exemples où *v* se trouve en position intervocalique jusqu'à nos jours, on conclut que *v* est rarement tombé devant *i*, *e*. La raison primordiale pour laquelle *v* s'orienta vers une prononciation amouillie, bilabiale, fut son voisinage avec *o*. Et, dans beaucoup de catégories, il en naquit une action analogique, par exemple: *каиајца*, *црнéјца*: *сурóјца* et autres.

Le rôle décisif dans la chute du *v* a été joué par le point d'accentuation. Comme le prouvent les formes: *колкáва, о, и: кóлкā, ō, кóлкај; ӣолкáва, о, и: ӣóлкā, ō, ӣóлкај; здрáва: уба̄; нóва; гóӣоа; óвен, óвес: шрıоец* — *v* s'est conservé immédiatement après la pénultième accentuée. Si la syllabe accentuée se trouve plus éloignée, la chute s'était déjà produite. Il faut tenir compte de tous les déplacements d'accent dans le macédonien occidental: *глаа*. mais: *нá глаа, ирекy глаа кóам, ӣраам*, mais *зáкоам, наираам*. En outre *v* a disparu dans la syllabe antépénultième accentuée ou dans une syllabe qui suit immédiatement une antépénultiéme accentuée: *Пóдино* < *Повóдино, сурóјца* < *сурóвица*.

D'après tout cela, l'auteur conclut que vers la seconde moitié du XVIe siècle le système actuel d'accentuation était déjà établi dans les parlers macédoniens occidentaux.

A la fin de son étude l'auteur examine les conséquences de la chute du *v* dans les parlers macédoniens (contaminations diverses et autres).

КЛИМЕНТОВИОТ МАНАСТИР „СВ. ПАНТЕЛЕЈМОН“ И РАСКОПКАТА ПРИ „ИМАРЕТ“ ВО ОХРИД

од

ДИМЧЕ КОЦО

Во Охрид, јужно од „Горни Сарај“, до самото подножје на кулите се наоѓа месноста „Имарет“ каде до денеска стрчат урнатините на џамијата „Султан Мохамед“. Северно од тие урнатини на растојание од неколку метра, во стариот дел на градот, се единствените муслимански куќи, а јужно, источно и западно, се нивите на „Имарет“, кои до пред некое време припаѓаа само на Турци.

Секој Охриѓанин знае, дека во „Имарет“ бил манастирот на Св. Климента — „Св. Пантелејмон“, наречен од месното население „Стар Св. Климент“, за разлика од сегашниот „Св. Климент“, кој од начало бил посветен на Св. Богородица.

По народното предание самата манастирска црква била на место на сегашната џамија, која, според едни, била урната, а според други превртена во џамија. Последните одат до таму да тврдат дека до пред 50—60 години на ѕидовите од џамијата имало трагои од светци. Познато е дека сегашните урнатини од џамијата немаат никаква врска со црква, но поради урнатото кубе, излижаните од атмосферските влијанија орнаменти на џамијата, на некои Охриѓани сигурно им се привиделе како остатоци од фрески.

Од познатите документи што говорат за дејноста и делото на Св. Климента не излегуе и не може да се каже, дека точно на тоа место бил манастирот на Св. Климента. Во опширното житие на Св. Климента навистина стои, дека Климент, освен три великолепни куќи во Девол од кнез Бориса добил во Охрид и Главеница и по едно место за почивка, како и дека Климент построил во Охрид сопствен манастир (Теофилакт), но дали Климент го построил манастирот на подареното место и каде во Охрид било тоа место од житието не може да се разбере. Раководен главно од на-

родното предание, во поткрепа на кое навоѓа индукации во опширното житие како: „место за почивка“ или Климент сакал да живи во својот манастир и поради убавината му, која многу ја сакал, кои одговарат на „Имарет“ и уште повеќе на местоположението на урнатата џамија, потписаниот ги предприе раскопките во џамијата „Имарет“ во Охрид.

Раскопките скоро потполно го потврдиа народното предание и докажаа дека сведенијата што ги навоѓаме при Теофилакта се доста верни. Во житието на Св. Климента, од Теофилката, на страна 64 и 65, стои: „А кога (Климент) виде како тој кнез (Борис) ја украси целата под негова власт

Џамијата „Султан Мохамед“ во Охрид, под подот на која се најдоа ѕидовите на Климентовите цркви.

Бугарија со седум соборни цркви, како шандан седмосвешник да запали со вера — и тој пожела да построи во Охрид свој сопствен манастир. Кон него тој прибави и друга црква што посетне стана архиепископска катедра. И така — продолжуе Теофилакт — во Охрид имаше три цркви: една соборна и две на Св. Климента, кои по големина, и ако многу помали од соборната, но поради својот колцест и валчест вид се многу полични од неа“[1]). Откриената црква во „Има-

[1]) Неизвесно ни е зошто Дворник пишуе во својата книга Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siecle, Paris, p. 315 дека црквата на Климентовиот манастир „Св. Пантелејмон“ била голема и дека освен неја, Климент построил уште две други цркви, кога јасно стои во житието какви биле Климентовите цркви и колку цркви построил!

рет“ навистина има „колцест и валчест“ вид, и по размерите заедно со предниот дел на храмот, т. е. „προναος-от“ е мала, а самата црква многу мала. На страница 73 од истото житие читаме: „А светото му и рамно по чест на душата тело . . . — бидна погребано во истиот манастир во гроб што сам тој со своите раце го приготвил од десната страна во предниот дел на храмот“, или, како што стои во житието во „пронаосот“. Во предниот дел на храмот на откриената црква од десната страна во аголот се најдоа два гроба. И двата се свртени кон исток. Гробот во југоисточниот агол е изграден едновремено со предниот дел на црквата, кој дел како што

Олтарната апсида на триконхата

ќе видиме, е построен од Климента како прибавка, затоа што целиот гроб е органски поврзан со прибавката. Другиот гроб е од покасно време, во секој случај од времето по реставрирањето на црквата и тоа по второто или третото реставрирање, затоа што, ќе видиме, црквата била неколку пати реставрирана а ѕидовите на црквата и ѕидовите на овој гроб не се градени едновремено. Височината на овој гроб е до вториот под на предверието, а не до првиот, како што е случај со гробот во југоисточниот агол. Јасно е дека првиот гроб е постар од вториот. Постариот гроб беше покриен само со земја, а поновиот имаше над земјата при главата и обична плоча (другите плочи што го покривале гробот, зашто тој бил покриен не со една плоча, ами со повеќе, не се најдоа).

Во првиот не се најде костур на покојникот, а во вториот се најдоа костури од тројца закопани. За првиот гроб воже да се каже, дека бил направен и по некое време некој закопан. Вака судиме врз основа на следните факти: Од јужната страна, по целата должина на гробот, на височина што одговара на северниот ѕид на гробот, од јужниот ѕид на црквата до јужниот ѕид на гробот има еден слој од хоросан, на кој горната страна е мазна, рамна. Таа рамна страна служела како лице на тој дел од гробот. Над рамната страна јасно се гледа друг слој од хоросан што преку источната ја сврзуе северната со јужната страна од гробот. Овај втор слој од

Внатрешноста на џамијата „Имарет“ — Општ изглед на раскопаната црква.

хоросан е кладен по погребуењето на покојникот, затоа што тој не само врви од јужната преку источната на северната страна од гробот, туку тој ја сврзуел и надгробната плоча, како што покажуват траговите од неа, а таа можела да биде сврзана за гробот со хоросан само по погребуењето на покојникот. Освен тоа овој гроб имал и надворешен, горни, дел, што почнуел од јужниот дел на црквата, а свршуел со северниот ѕид на гробот. По горниот дел на гробот се гледа дека долниот дел од гробот, што е во земја, бил изграден нарочно на извесно растојание од јужниот ѕид на црквата, за да може горниот дел од гробот да биде поголем и да изгледа, приличи, на скромна гробница. Освен грижливата изработка на долниот дел од гробот. што е одлично запазен,

и делимично запазената ниша на источниот ѕид на гробот, што е сигурно од времето на рестраврирањето на прибавката, ни говори дека тој гроб бил на необичен покојник. За да се направи ниша над еден гроб, веројатно за икона и кандило, при реставрирањето на една црква (нишата е направена на источниот ѕид поради тоа што е заѕидана нишата на јужниот ѕид), значи да се земе под специјално внимание тој гроб. Јасно е зашто и нас не интересира повќе овој гроб, од колку вториот. Прашање е само на кого треба да му се припише овој гроб при дадените околности: на Св. Климента или на некој друг великодостојник?

Олтарниот дел на Климентовата триконха — под покривот.

Од народното предание се знае дека при „Имарет" бил манастирот на Св. Климента, во кој Св. Климент бил погребан. Цитираните зборои од житието говорат, дека во предниот дел на храмот, десно, бил гробот на Св. Климента. По народното предание моштите на Св. Климента, пред Турците да ја преправат црквата во џамија, биле извадени од гробот и пренесени во друга охридска црќва. По житието Климент сам си го изградил гробот „со свои раце" и кога бил погребан, разбира се, материјалот со кој плочата била сврзана за ѕидоите не можел да биде органски поврзан со материјалот од ѕидоите на гробот. Врз основа на житието и народното предание ние треба, значи, да го најдеме празниот Климентов гроб во една црква со „колцест и валчест вид" и тоа во

„пронаосот", десно. По нашето мнение од напред изложеното токмо и тоа се констатира, а имено, дека гробот што го разгледуеме е Климентовиот гроб. Тој се наоѓа во црква со „Колцест и валчест вид", од десна страна на предниот дел на храмот, изграден е едновремено со самиот преден дел на храмот, покојникот бил погребан после некое време од градењето му и подоцна откопан и коските извадени. Според нашето мнение сите овие околности не можат да се земат како случајности. Ако пак го прибавиме кон горното и фактот, дека при раскопките во земјата се најде мазилка со образот на Св. Климента, претставен како патрон на црквата, со над-

Северозападниот агал на прибавката, сега наново затрпан со земја. (Пред вратата на џамијата).

пис покрај него ο αгиοѕ κλимиѕ (сл. 1), тогаш постанує наполно јасно, дека откриената црква е храмот на Климентовиот манастир, а југоисточниот граб во предниот дел на храмот — Климентовиот гроб[1]).

Сведенија за изградуењето на манастирот, освен во житието на Св. Климента (опширното и краткото), во други документи нема. И тие сведенија се толку оскудни што положително не може да се каже која година бил изграден манастирот. На страна 64 од оширното житие стои: „Сето тоа (се однесуе на писаните дела на Климента) тој го остави

[1]) Понатаму ќе видиме што е во сашност, „пронаос" за Климентовата црква.

во својот манастир, што го согради во Охрид дури беше уште жив блажениот Борис пред да ја примил наполно Величката епископија“ („Ταῦτα δὲ κἀν τῷ μοναστηρίῳ αὐτοῦ ἀπέθετο ὃ ἐν 'Αθριδι ἐδείματο ἔτι περιόντος τῷ, βίῳ τοῦ Βορίσου, πρὶν ἢ πάντως τὴν τῆς Βελίτζας ἐπισκοπὴν ἀναδέξασθαι“ Migne, P. G. стр. 126 с. 1229 [1])

Сл. 1. — Реставрираната фреска со образите на св. Климента (како патрон на црквата). Кесарос Дукас и една непозната личност. (Горе е св. Климент, а десно Дукас).

Познато е дека Климент станал епископ во 893 година, а Борис умрел през 907 година. По житието, значи, самото

[1]) Василије Марковић, Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији, Сремски Карловци, стр. 5 под забелешка 30.

изградуење на манастирот треба да биде мегу овие две години. Цитираните зборои на житието: „Пред да ја примил наполно Величката епископија“ во нашиот случај заслужаваат особено внимание. На тие зборои обрнале внимание Г. Баласчев[2]) и J. Трифонов[3]). Врз основа на нив изградуењето на Климентовиот манастир, според Трифонов, станало „околу

Сл. 1 а. — Препис на натписот крај образите на двајцата ктитори од кои еден е Кесарос Дукас.

893 година“. а според Баласчев „преди още да приеме напълно Величката епископска катедра“. К. Мијатев во својата книга „Кръглата църква въ Преславъ“ дословно го пишуе следното односно годината за изградуењето на Климентовата црква: „Една отъ тѣзи църкви (се однесуе на Климентовите колцести цркви) била построена въ Климентовия манастиръ още приживе на княза Бориса, т. е. преди 907 година но и преди 893 година, заштото въ житието изрично се казва, че това станало преди Климентъ да приеме напълно Величката епископия (страна 251). Мијатев можел да дојде до ваков заклучок затоа што не обрнал внимание на зборот „наполно“, без кој навистина излегуе, дека Климент го построил манастирот пред 893 година, т. е. како учител. И мнението на Снегаров, дека Климент, што „работелъ и

[2]) Г. Баласчевъ, Климентъ епископъ словенски, София 1898 год. стр. XXXIX.

[3]) Ю. Трифоновъ, Царь Борис — Михаилъ, София, 1927 год.

за украсяването на повѣрената му областъ съ църкви и манастири, въ които той виждалъ огнища за народна просвѣта“, зашто во таа посока би насрчаван од цар Борис, го изградил манастирот како учител, не е согласно со цитираните зборои на житието. На истото гледиште по овоа прашање стоат Новаковиќ[5]), Туницки[6]), Марковиќ[7]) и др. Значи

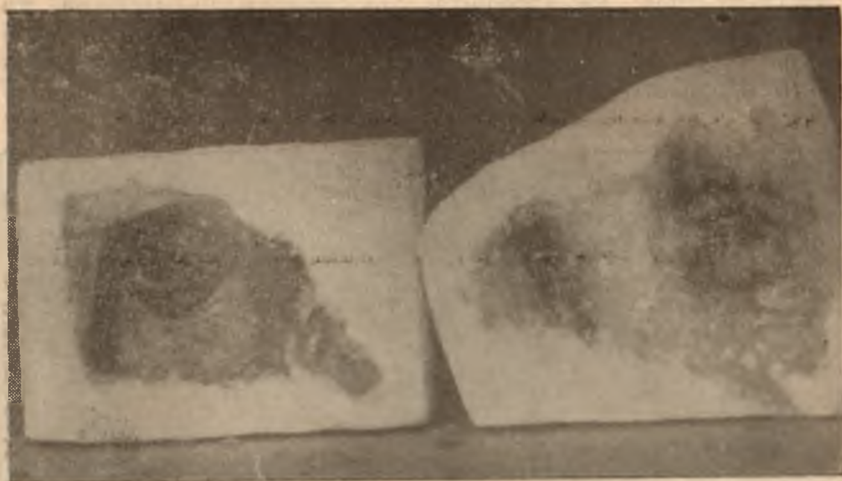

Сл. 2. — Лево, фрагмент на фреска веројатно од XIV в. (добра изработка на окото); десно фрагмент на фреска, веројатно од XIII — XIV в.

освен Трифонов, што го поставуе изградуењето на Климентовиот манастир „околу 893 година“ и Баласчев, што нејасно го разрешуе овоа прашање, дека од збороите „прели още да приеме напълно Величката епископска катерда“, не може да се определи времето кога бил изграден манастирот, сите научници што пишале по овоа прашање приемат, дека Климент го изградил манастирот како учител. До тој заклучок се дошло дека не се обрнало внимание на зборот „наполно“ без кој, како што консатиравме, навистина излегуе, дека манастирот Климент го изградил како учител, а не како епископ.

Но ние сметаме дека на тој збор треба да се обрне особено внимание. Тој збор ни дава можност не само да

---

4) Ив. Снѣгаровъ, Свети Климентъ Охридски, Т. Ф. Чипевъ, стр. 22.

5) Стојан Новаковић, Први основи словенске књижевности међу Балканским Словенима, Београд, 1893 год., стр. 77.

6) Н. Л. Туницкій, Свети Климентъ, епископъ словенскій, его жизнъ и просветительная дѣятелность, Сергіев Посадъ, 1913, стр. 205.

7) Василије Марковић, Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији, Сремски Карловци, 1920, стр. 5.

го определиме поточно времето на изградуењето на манастирот, туку и да викнеме во внатрешното положение на бугарската држава во првите години на Симеоновата влада.

Без оглед на мненија односно седалиштето и границите на Величката епископија, ние ќе го разгледаме само значењето на сврзникот ἤτοι, што ги сврзуе имињата на епископската титула на Климента Δρεμβίτζας и Βελίτζας, за да увидиме, дека со зборот „наполно" освен што се дава нова смисла на целата реченица во која е тој, се оправдава и несогласието на научниците односно значењето на зборите

Сл. 2 а. — Фрагмент на фреска веројатно од XIV в.

Δρεμβίτζας и Βελίτζας, — а оттука произлегуе и нашиот интерес за сврзникот ἤτοι. По Туницки сврзникот ἤτοι се клавал почесто во такви случаи кога епископската катедра била пренесена од едно место на друго и „тога епархијата — а не епархиалниот град имале двојно име: постаро и ново"[1]). Не случајно, по Тунуцки, и во епископската титула на Климента двата називи се соединети со сврзникот ἤτοι;

[1]) Н. Л. Туницкій, — Свети Клементъ, еп. слов., стр. 201.

последниот како и во други слични наименованија обединуел називи на различни области управуени од еден епископ[2]). Како одговор на статијата „Об епископской титуле Климента словенскаго" од Илински, каде е цитиран Туницки, Снегаров го разгледуе подробно значењето на сврзникот ἤτοι и пишуе: „Съюзътъ ἤτοι (или, сиречъ) както показватъ списъцитѣ на епархиитѣ на Охридската архиепископия и др. църкви, означава: I. Или че двѣтѣ названия (антично и ново) означават напълно или едно и също мѣсто; II. или, че едното название е име на епархийски центъръ, а другото на покра-

Сл. 26. — Фрагмент на фреска веројатно од XIV в.

инината, гдето се намира той, и обратно; III. или пък, че с слѣти две епархии, втората отъ които по-рано е била епископия подведомствена на първата (митрополия); IV. или, че може би епархията била известна по името да два свои центъра единиятъ действителенъ, другиятъ бившъ". Снегаров пошто го отфрлуе I, III и IV значење на сврзникот, продолжуе: „Остава да се приеме второто значение, сир. Δρεμβιτζα било име на епархиския центъръ, а Велика име на областьа"[3]).

Дали ќе се приеме мнението на Туницки или на Снегаров е друго прашање, но ако прибавиме и кон едното и кон

[2]) Н. Л. Туницкій, Св. Кл., еп. слов., стр. 201.
[3]) Иванъ Снѣгаровъ, Пакъ за епархиата на Св. Климента Охридски, Македонски прегледъ, год. VIII, кн. I, София 1932.

другото мнение, дека Климент го построил манастирот „пред да ја примил наполно Величката епископија“ излегуе јасно, дека Климент ја примил Величката епископија на две етапи. Ако се прими мнението на Туницки, тогаш втората област Климент ја примил по изградуењето на манастирот, а пак ако се прими мнението на Снегаров, тогаш последниот дел од областа Велика Климент го примил по изградуењето на манастирот. Што зборуе овој факт? Зошто Климент не ја примил одеднаш „наполно“ Величката епископија? Не треба ли и во горниот факт да созираме една внатрешна борба во

Сл. 4. — Источниот дел на вистинската црква: скоро колцестата ниша на јужната конха и дел од олтарната апсида

Бугарија предизвикана од новата политика на Симеона, која политика го имала за цел очевидното славјанизирање на бугарската црква и просвета? Со образуењето на чисто словенска епископија и воведуењето на словенскиот јазик како официален, се удрило по грчкото и гркоманско духовенство, кое било речка на Византија, и многу логично е дека грчкото и гркоманското духовенство, во дадениот момент, реагирало на таа политика и повело борба против неа.

Грчкото духовенство требало, пред се, да се бори против Климента, зашто тој како прв словенски епископ бил позван да ја организира Величката епископија, а пак со неј-

зиното организирање се отфрлуело наполно политичкото и духовно влијание на Византија во рамките на самата епископија. Каков бил односот на грчкото духовенство кон славјанската книга изопшто и Климента како носител на таа книга, како и какво било положението на Македонските Словени през тоа време во црковен однос, се гледа јасно од следните редои. Васил Златарски, по В. А. Погорелов, пишуе, дека кога Черноризец Храбар го пишуел „ Сказанието о Писменех" требело да брза „защото пропагандата противъ славянобългарската книга е езикъ — пропаганда която излиза

Сл. 4 а. — Основа на североисточниот столб, од каде почнува нишата на конхата

преди всичко и главно изъ срѣдата на висшето духовенство въ България, заплашавала да осуети и дори да унищожи националната културно-просветна реформа на Бориса" [1]). Дворник приема, дека Борис го испратил Климента во Кутмичевица, затоа што грчкото духовенство околу Бориса и бугарската (хунорската) партија во Св. Климента гледале свој противник. „Il n'est pas douteux que le haut clergé grec qui vivait dans l'entourage du prince ait vu sans bienveillance l'arrivée de

[1]) В. Златарарски, История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове часть II, стр. 858.

ce Slave intelligent, disposant d'un moyen sûr pour attirer le peuple: la liturgie et les livres slaves. Sans se montrer hostiles à l'oeuvre d'un homme que le prince lui-même protégeait, ils cherchèrent l'occasion favorable de briser son influence et de l'éloigner de la Bulgarie"[2]).

По Туницки „Есть основаніе думать, что въ западной половинѣ Болгаріи въ это время (кога пристигнал Климент — Д. Коцо) еще не установена была правильная организація церковнаго устройства, такъ какъ переходъ македонскихъ славянъ подъ власть Болгаріи. выражавшійся первоначально

Сл. 45. — Основа на северонсточниот столб.

лишь въ платѣ податей болгарскому князю не влекъ за собою непосредственного перехода духовенства, которое уже тамъ было, подъ власть болгарской іерархіи. Между греческимъ духовенствомъ и Болгаріей изъ — за церковнаго устройства въ Македоніи на первыхъ порахъ велась борьба, о которой свидѣтельствуеть тотъ любопытный фактъ, что нѣкоторыя македонскія епархіи, беспорно входившия въ это время въ болгарскую территорію, продолжаютъ настойчиво вноситься греками въ списки епархіи Константинопольскаго престола[3]).

---

[2]) Dvornik, Lez Slaves, Byzance et Rome au IXe siecle стр. 314.
[3]) Н. Л. Туницкій, Св. Климентъ, епископъ словенски, стр. 184—185.

Според нас, врз основа на напред изложеното положение во Бугарија може со право да се мисли, дека борбата околу горе споменатите епархии има врска со зборот „наполно" од реченицата во која се говори за ѕидањето на Климентовиот манастир. Од таму и нашиот заклучок, дека, по извесна борба, главно по настојавањето на Симеона и Кли-

Сл. 4в. — Северозападниот столб на вистинската црква, фотографиран од исток.

мента, последниот успел да ја прими под своја власт целата Величка епископија. Таа внатрешна борба треба да траела најмалку толку, колку што траело изградуењето на манастирот. Таа борба била сигурно бележита и општо позната зашто Теофилакт го смета „полното" приемање на Величката епи-

скопија од страна на Климента како важен факт и со оглед на него тој го определуе и изградуењето на манастирот. Таа борба се водела од една страна меѓу грчкото и гркоманското духовенство во Бугарија, што ги штитело интересите на Цариград, и Климента и неговите ученици, што се бореле за словенска црква.

Во врска со „наполното“ приемање на Величката епископија може да се даде објаснение и на оноа место од списокот на охридските архиепископи (издаден од Du Cange) каде се говори, дека Климент, бившиот епископ на Тивериопол

Сл. 4. г. — Мозаика на третиот под

(!) или Велика подоцна (ὕστερον). (бил) определен од бугарскиот цар Борис (треба да се разбере кнез Борис или пак цар Симеон — Д. Коцо) — да го надзирава и третиот дел на бугарското царство, т. е. од Солун до Јерихо и Канина односно Таситија[1]), затоа што зборовите „πριν ἢ πάντως и „ὕστερον“ изгледа дека се во врска со две една од друга зависни мисли. По нашето мнение Климент, со наполното приемање на Величката епископија т. е. подоцна (ὕστερον)

[1]) „Κλήμης γενόμενος ἐπίσκοπος Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίκας ὕστερον δὲ ἐπιτραπεὶς παρὰ Βορίσου Βασιλέος Βουλγάρων ἐφοράν και τό τρίτον μέρος τῆς Βουλγαρικῆς ἤγουν ἀπὸ Θεσσαλονικης ἄχρις Γεριχὼ καί Καννίνων ἤτοι Τασηπιατον“ H. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, Leipzig, 1902 стр. 6; преводот на М. Петрушевски.

постанал надзирател на една трета од бугарската држава. Тоа се оправдава и со фактот дека епархијата Δρεμβἰτζας ἤτοι Βελἰτζας не се сретнуе веќе ни во преспанскиот натпис, ни во хрисовуљите на Василија II ни во други славјански и грчки споменици[2]), од каде произлегуе како најверојатно дека таа епархија, поради новото политичко положение, настанато по смртта на Симеона, престанала да постои како таква.

Од изложеното е јасно дека Климент го изградил манастирот во 893 година или по таа гόдина, но не пред неа,

Сл. 4 д. — Запавени делои од мазилка на надворешниот дел на олтарната апсида

зашто манастирот е сврзан со Климента како епископ, а не како учител. Околноста пак што ја приведуе Туницки, дека на Цариградскиот црковен собор од 861 година било земено решение „да не будетъ позволено никому изъ епископовъ созидать особенный для себя монастырь, къ разоренію своей епископіи" (7 правило на Цариградскиот собар)[3]) не може да се земе под внимание при одредуењето на годината, т. е. времето на изградуењето на Климентовиот манастир, дека делото на Климента било раководено од многу поважни со-

[2]) Н. Л. Туницкій, св. Климентъ, ст. славенски, стр. 194.
[3]) Ib. стр. 205.

ображенија од тие што му диктирале на Цариградскиот црковен собор да го земе горното решение.

Климент го изградил манастирот со помошта на Симеона. Овој факт се подвлекуе од следнето место на краткото Климентово житие: „Тој го имаше така покорен на своите збори Михајла (треба Симеона) наречен цар на Бугарите, да последниот му помагаше да гради цркви и беше готов да ја исполни секоја порачка (Хоматијан)[1]). (И одавде се гледа, дека Климентовите цркви се изградени през царувањето на Симеона). За да може Климентовиот манастир да одговори

Сл. 5. — Лево, цокл, прибавен во првата реставрација. Крај него, во подножјето делови од мозаика.

на задачите што му биле поставени како на културен стожер, нужните средства, пред се, согласно со горните зборои на краткото житие, треба да доваѓале пак од Симеона. Баласчев, избројувајки ги по народното предание имотите на Климентовиот манастир, заклъчуе, дека „без сомнение, по известието на житието, тие биле подарени од Бориса, Симеона и управителите на таа (охридска) област, а може и од покасни владетели“.[2])

[1]) Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 320; В. Киселковъ, Св. Кл. Охридски, стр. 140.

[2]) Г. Баласчевъ, Климентъ епископъ словенски, стр. XLII.

Климентовиот манастир уште од еснованието бил определен за културен центар на Македонските Словени. Борис, Симеон, Климент, Наум и другите учени современици не работеле без определен план. Климентовиот манастир не е случајно посветен на Св. Пантелејмон. Јасно е, дека постои сознателна духовна врска меѓу Св. Пантелејмон во Охрид и Св. Пантелејмон во Преслав,[3]) не само што двата манастира се изградени през животот на Бориса и Симеона, ами и поради тоа што и двата станале првите културни словенски центри на Балканот. Борбата што постоела во VIII век меѓу

Сл. 6 а. — Цокл крај северната конха под кој има ќумурчиња- знаци да црквата горела.

бугарската и славјанската партија и през времето на Бориса треба сигурно да била доста силна, зошто Борис, за да се ослободи од влијанието на бугарските бољари, требало усилено да го помага славјанизирањето на државата. До колку тој успеал во тоа, е друго прашање, но покрај другите аргументи и фактот, дека најарниот борец за словенското писмо и просвета тој го испратил во „Словенија", страна во која славјанскиот елемент бил доста чист и каде успехот на Климента, поради тој важен факт, се сметал загарантиран, сведочи до која степен била славенофилската политика на Бо-

[3]) Др. В. Сл. Киселковъ, Св. Климентъ Охридски, животъ дейность и жития — 1941, стр. 48.

риса. Коколку пак таа „Словенија“ се сметала како славенска страна може да се суди и од неоспоримиот факт, дека не само Свети Климент, ами и јазикот и книгите му се викале славенски. Туницки, говорејки за спорото асимилирање на Бугарите во славенската маса пишуе: „Наконецъ мы считаемъ чрезвычайно важнымъ въ разсматриваемомъ отношеніи то обстоятельство, что въ литературныхъ памятникахъ Симеонова вѣка и даже ближайшаго къ нему времени славянскія письмена, славянскія книги, славянскій языкъ, славянскіе переводы, славянскіи родъ нигдѣ не называются бол-

Сл. 6а. — Парчиња ќумур извадени од под цоклата. Под цоклата земјата е црна поради многу изгоретини.

гарскими, — что было бы естественно если бы болгары и славяне въ то время уже совсѣмъ потеряли сознаніе своей національной обособленности, и наоборотъ, болгарскій родъ нигдѣ не называются славянскими“.[1])

Во својот манастир Климент најмногу работел. „Мачно му стануело секоќаш кога се навоќал негде далеку од него“. Тој сакал да живее во него и поради убавината негова што „толку ја љубел“ (стр. 66 од опширното житие). Кога си направил според црковните закони завештание „како за своите книги, што ги напишал, така и за другиот свој имот“, тој ги разделил на два дела и ја оставил едната половина на

[1]) Н. Л. Туиицкій, Свети Климентъ епископъ словенски, стр. 161.

епископијата, а другата на манастирот (стр. 72 од опширното житие). Кога Климент решил поради старост и немошт од трудои да се откаже од епископијата и се јавил при Симеона, крај другото му рекол: „Дај ми ги тие малу останати дни да ги поминам во беседа со себе си и Бога! Добро жилиште за тоа ми е манастирот — дозволи ми да си умрам во него..." (стр. 70 од опширното житие). Симеон не му ја исполнил желбата на Климента и тој си останал епископ на Величката епископија до својата смрт. Но му се исполнила другата желба — тој умрел во својот манастир во Охрид.

Сл. 6 б. — Југозападен столб: в) Местото каде е приближена прибавката до вистинската црква.

Се спомена дека манастирот на Св. Климента охридското население го познава под името „Стар Св. Климент"; но и правото негово име „Св. Пантелејмон" не е заборавено. Во науката се приема, дека Климент, не многу по смрта, бил канонизиран. Од XI век, по свидетелството на опширното житие и Асемановиот календар, паметта му се чествуела на 27 јули[2]). Сигурно уште тогаш и манастирот почнал да се вика „Св. Климент,'.

Манастирот на Св. Климента или, поточно, манастирската црква била реставрирана неколку пати. Како свидетелство за тоа ни служат, не само подоите на црквата, но и

[2]) Иванъ Снѣгаровъ, Св. Климентъ Охридски, Т. Ф. Чипевъ, стр. 43.

други аргументи, што ќе бидат разгледани во вториот дел на нашата работа. Кога и по која причина стануело урива-њето и кој ги извршил реставрациите, положителио не може да се каже. Како сигурно може да се земе само тоа, дека до времето на Теофилакта и през неговото владичество црквата не била урната, зашто во противен случај Теофилакт тоа би

Сл. 6 в. — Северната конха: местото каде е при-ближен северниот сид на прибавката до северната конха.

го одбележал во Житието на Климента, како што е одбеле-жано, дека „другата" Климентова црква подоцна станала архиепископска катедра[3]).

Ако судиме по стенописот на делимично запазените две мазилки на ѕидовите од црквата, тогаш за првата реставра-

---

[3]) Теофилакт, Житие на Св. Климента, превод од Ласков, стр. 65.

ција треба да кажиме, дека станала през XII век, а втората през XIII век, затоа што фреските на втората мазилка ги имаат сите белези на стенописот од истиот век. Една паралела меѓу нив и фреските од сегашната црква „Св. Климент", што се од крајот на XIII век, е достаточна за да се потврди нашето мнение. Фреските на првата мазилка, како постари, можат да се датираат од Теофилакта наваму, т. е. од почетокот на XII век та до XIII век, кога биле исписани вторите фрески. При втората реставрација на црквата, како што се гледа од мазилката, подот во „наосот" останал на истата ви-

Сл. 7. — Североисточната база во прибавката, фотографирана од запад.

сочина на која што бил по првата реставрација, а пошто над тој под се навоѓа уште еден — третата реставрација е очевидна. По натписот крај образите на споменатите двајца ктитори (написан на мазилка што е кладена над една мазилка блиска до втората реставрација) кој изгледа говори за обновуењето на црквата, може да се каже дека црквата била обновена през времето на „кесарос Дукас", зашто лево од царскиот образ стои написано πανευτηχεστ το καίζα Δοῦκας (сл. 1а). Тој треба да го изградил, при обновуењето на црквата, третиот под на црквата. Пошто тој под е на слој од хоросан дебел 40 см., црквата, а може и прибавката, била доста време во урнато состојание. Кој е Кесарос Дукас ќе биде јасно

кога ќе се прочита целиот натпис. За сега можеме само како веројатно да претполагаме, дека тој може би е епирскиот деспот Теодор Комнен, зашто образот на кесарос Дукас е на мазилка веројатно од XIII век. Известно е, дека през царувањето на Теодор Комнен Охридската црква се издигнала многу високо. Тогашниот охридски архиепископ Димитар Хоматијан дури го крунисал Теодора за цар. Односите меѓу Теодора Комнена Дука и охридската црква биле изванредно добри и, многу е можно, штедриот деспот кон охридската црква да го возобновил и манастирот на Св. Климента.

Сл. 7а. — Двете западни бази во прибавката, фотографирани од исток.

Некакво обновуење на црквата на Св. Климента станало и през 1379 година[1]), кое се поткрепуе и со делимично запазениот стенопис најден во насипот, (сл. 2, 2а, 2б) но вошто се состоело тоа обновуење, не може да се констатира. Можда тоа треба да е поврже со некое параклисче, како што е случајот со параклисчето на сегашната црква „Св. Климент", подигнато во 1365 година, зашто и овдека се најдоа ѕидовите од две параклисчиња прилепени, едно до јужниот ѕид на предверието, до самиот Климентов гроб, а друго до северниот ѕид на истото, кај вратата.

Со раскопките се констатира, дека стенописот на црквата бил премачкан со вар. Од предното се заклучуе, дека самата

[1]) G. Millet, L'ancien art serbe — les églises, Paris, 1919, p. 32.

црква била преправена во џамија, како што е случајот со Св. Софија во Охрид. Кога е преправена црквата во џамија, не може да се каже. По Киселков „кога Охрид паднал под турска власт, турските колонисти ја заграбиле манастирската земја, а во времето на султан Мухамед I манастирскиот храм го преправиле во џамија наречена „Султан Мохамед џамија".[2])

Охрид паднал под турска власт по смрта на Крал Марко (1395—1396 год.), а Султан Мухамед I управуел од 1414—1421 год.[1]). Значи по Киселков манастирот наполно бил во

Сл. 7б. — Двете западни бази во прибавката, фотографирани од север.

турски раце од 1421 година наваму. Снегаров во книгата „Охридската архиепископия", том II, искажа едно мнение односно времето кога црквата била преправена во џамија, а во книгата „Свети Климент Охридски" — друго. По првото мнение на Снегаров тоа станало през времето на Селим I (1512—1520 год.), зашто „малко преди смъртъта си (въ 1518 или 1519 г.) той заповѣдвалъ да се превърнатъ въ джамии всички каменни християнски храмове, като позволилъ на христянитѣ да строятъ само дървени цѫркви" (стр. 52). По

[2]) В. Сл. Киселковъ, Св. Климентъ Охридски — животъ дейность, и жития, София 1941 год., стр. 41—42.

[1]) В. Ћоровић, Историја Југославије, стр. 217 и 222.

второто мнение на Снегаров Турците во XV век го преправиле манастирот на Св. Климента во џамија и ја нарекле „Султан Мухамед џамиси"[2]). Снегаров, како што ни објасни во еден разговор, мисли на Султан Мухамед II. И двете мненија на Снегаров се поубедливи од колку мнението на Киселков, но ние сме склони да го примиме повеќе првото од колку второто. При една толку строга царска заповед како што била таа на Селим I, издадена од цар што го свалил татко си и ги уништил двата си брата и умртвил седум свои везири, природно е да се не зема под внимание славата на

Сл. 8. — Гробот на св. Климента. а) Плоча од мозаиката на првиот под на прибавката: б) Вториот слој од хоросан, кој бил поставен над првиот и со кој се поврзувала плочата над гробот. в) Првиот слој од хоросан меѓу јужниот ѕид на прибавката и јужниот ѕид на внатрешниот дел на гробот, кој бил до долната ивица на надгробната плоча. Овај слој бил поставен од св. Климента.

манастирот на Св. Климента, ами точно поради неа да биде и тој преправен во џамија и тоа меѓу првите цркви што биле преправени во жамии. Моштите на Св. Климента, како што се спомена, уште пред Турците да го исполнат своето решение, биле пренесени во друга охридска црква. Исто така и другите подвижни вредности биле пренесени во друга црква, што се констатира по иконите од црквата „Св. Софија" што денеска се навоѓаат во црквата „св. Климент".

---

[2]) Иванъ Снѣгаровъ, Св. Климентъ Охридски, Т. Ф. Чипевъ, стр. 34.

Треба да се одбележи, дека во насипот, со кој што беше запретана црквата, не се најде апсолутно ништо друго освен парчиња од стенопис и тоа не поради тоа, како би се помислило на прв поглед, дека христјанското население од Охрид извадило се што се наоѓало во црквата, ами поради погоре констатираниот факт, дека црквата служела како џамија. И кога се урнала, во насипот можело да лежи само тоа што може да го има една џамија: некоја кожа или сеџаде.

Кога е урната црквата, а кога е построена сегашната џамија, е неизвесно. Поставеното прашање само до некаде

Сл. 9. — Југозападниот гроб — јужно од југозападниот базис.

може да се разјасни со подот и облицовката на сегашната џамија. На 10 см. под подот од џамијата почнуе урнатината на ѕидовите од црквата. Облицовката на џамијата почнуе од подот на џамијата на горе. Значи кога се строела џамијата, насипот на црквата претставуел терен кој бил исползуан, без да се расчисти, за изградуењето на џамијата. Јасно е, дека џамијата била изградена доста време по уривањето на црквата, зашто Турците во никој случај не би дозволиле да се запазат ѕидовите на црквата, ако таа беше урната малу пред градењето на џамијата. Пошто стари Охриѓани, што раскажуеле како очевидци за собитијата во Охрид во првата половина на XIX век, воопште не спомињааг ништо за изградуењето на џамијата, а тие сигурно би споменале за тоа како за важно собитие, можеме да кажеме, дека џамијата е по-

строена најдоцна през XVIII век. Самата црква, значи, постоела до XVII век или до првата половина на XVIII век, ако џамијата е построена през втората половина на истиот век. За краткото постоење на црквата како џамија зборуе и кноч-киот слој вар над самите фрески.

Но и ако биле наполно избрисани трагите над земјата од манастирот на Св. Климента, славата на Климента не била намалена. Народното предание од поколение на поколение

Сл. 10 — Парче, веројатно од икона, најдено во Климентовиот гроб (од позлатено сребро, увеличено)

предавало, дека во „Имарет“ бил манастирот на Св. Климента и дека во тој манастир Климент живеел, работел и умрел.

II.

Првите сонди за раскопката го потврдија народното предание, дека под подот на џамијата има урнатини на една црква. Расчистуењето стана на пластои дебели околу 20 см. Освен горниот пласт, што беше главно од обична земја, останатите пластои беа од насипот на урнатите црквени ѕидои. Во насипот покрај многу тули и камења се најдоа и стотини парчиња од разни мазилки. На мазилките има фрески, што не се нито од една епоха нито со еднаква вредност. Овде-онде се најдоа и големи и мали блокои бигор што лежеа крај тули од паднатиот или раздробен свод или арка, што се констатира по положението на самите тули. Кон крајот на расчистуењето на црквата на неколку места се дојде до самата земја. Понатамошната работа продолжи уште доста

време, зашто беше сврзана со побавно расчистуење на останатата земја поради различните подои, што лежеа еден над други и што требеа, поради големото им уништожение, да се расчистуат внимателно, дури со раце. Расчистената црква, како што се гледа од приложениот план (сл. 3*), се состои од два дела: источен и западен. Западниот дел е построен подоцна, како прибавка на источниот. Источниот дел е во сушност самата црква. Средниот дел на самата црква, а нарочно северниот крај, со строењето на џамијата е наполно уништен. Како што се гледа од планот на црквата, североисточ-

Сл. 11. — Клинци, пафта и делови од кандила најдени во Климентовиот гроб

ниот агол од џамијата е изграден над североисточниот дел од црквата. Самата црква т. е. вистинската црква идејно нема никаква врска со западниот дел. Таа е триконха, без предверие, со предапсидно олтарно пространство. Над централниот дел имала сигурно валчеста купола. Долга е 7.85 м., а исто толку и широка. Таа е значи кладена во еден квадрат, и треба да се отфрли претположението на Баласчев, засновано на зборовите од Теофилакта, дека Климентовите цркви биле валчести, од кои зборои Баласчев заклучуе дека „со така наречениот стил ротонда (rotunda) се послужил прв во бугарската земја Климент, кој, може би, го донесол од Панонија или Моравија, зашто на запад и во Солун некои од римските зданија се строеле во валчеста форма-полна ротонда, додека на исток негде тие бивале влагани во четвороаголник".[1]) Исто и претположението на Крсто Мијатев, дека

*) Планот се навоѓа на крајот на книгата.

[1]) Баласчевъ, Бѣлѣшки върху искуството въ българскитѣ земи презъ срѣднитѣ и поновитѣ вѣкове, Минало, 1920 год.

„може дури да се претполага да Климентовите цркви возникнале како подражение на столичната“ нема основание веќе да се подржа.[2]) Во полуколцињата на страничните (бочните) конхи на источниот нивни крај се наоѓа по една речиси, колцеста ниша што излегуе надвор од ѕидоите на конхите (сл. 4, 4а, 4б,). Надворешната форма, како на бочните конхи така и на изградените ниши во нив, е колцеста. Источната конха е тространа. Дебелината е 0.60 м. Подебели се само столбоите на црквата што се високи близу 2 метра и што истовремено претставуат најарно запазени ѕидои на црквата (сл. 4в).

Сл. 12. — Ниша на источнист ѕид на Климентовиот гроб. Таа во сашност е на источниот ѕид на прибавката.

Црквата е соѕидана од кршен камен и тули. Редоите од тули ги одделуат редоите од камења без некоја нарочна прецизност. Камењата се од местен происход. Меѓу нив се навоѓаат и фрагмени од антични зданија, како колони, капители и др. Како материал за врзуење е употребен хоросан, направен од вар и езерски песок, во кој што се навоѓаат и камчиња. Камењата на ѕидоите само однатре се фугирани. Нарочно големи се фугите на двата столба, при входот на црквата. Однадвор на ѕидоите не се забележуат фуги. Како на олтарот така и на јужната конха однадвор се запазени делио од мазилка (сл. 4д). Тие говорат дека црквата и однa-

[2]) К. Миятевъ, Крѫглата църква въ Прѣславъ, стр. 252.

двор била измачкана. Делои од мазилка го одделуат ѕидот на вистинската црква од ѕидот на прибавката. Црквата има еден над други три пода; првоначалниот и два од времето на реставрациите. Првоначалниот под бил изграден по следниот начин: над земјата бил кладен под од хоросан, направен од вар и песок. Над него бил кладен друг слој од хоросан во кој што имало многу тулен прав. Вториот слој служен веројатно како основа за мозаиката. Трагои од мозаиката во расчистениот дел не се најдоа. Пошто поголемиот дел од црквата од третиот под надолу, за да се запази мозаиката на послед-

Сл. 13. — Климентовиот гроб. Во средината заѕиданата ниша на јужниот ѕид.

ниот под (сл. 4г), не е расчистен, може да се претполага, дека таму ќе се најдат трагови од мозаиката на првоначалниот под. Над вториот слој од првиот под лежи кночок слој од земја на урната зграда и над него два слоја од хоросан од првата реставрација на црквата. Првиот слој од двата последни е направен од вар и песок, а вториот содржи многу тулен прав. Над него била мозаиката што делимично е запазена крај самите цокли, прибавени при првата реставрација (сл. 5). Цоклите немаат основи нито пак конструктивна врска со црквата. Разнобојните четвртити и триаголни плочиња од втората мозаика ни даваат можност да си го претставиме донекаде нејзиниот изглед. По страните на четвороаголните плочки биле сложени триаголни плочи

од друга боја. Под цоклите се најдоа многу ќумурчиња (сл. 6, 6а). Врз основа на тие ќумурчиња можеме да констатираме, дека првоначалната црква изгорела. По ѕидоите на црквата се запазени делои од две стенописани мазилки. Судејки по старата од нив, што започнуе од вториот под, можеме да кажиме, дека првоначалната мазилка воопште не е запазена. Црквата има од запад два входа. Главниот е широк 2,98 м., а страничниот 0,85 м. Страничниот е северно од главниот. За една мала црква како нашава, покрај главниот вход, страничниот е необјаснен. На прв поглед ќе се помисли дека

Сл. 13а. — Нишата на јужниот ѕид на Климентовиот гроб.

тој е изграден при една од реставрациите на црквата и тоа со оглед на нејзината прибавка — западниот дел на раскопаната црква. Кога ќе се проучи поарно целата црква, се ида до заклучок, дека и страничниот вход е направен при изградуењето на првоначалната црква. Северозападниот столб на црквата, што почнуе од првоначалниот под, ни служи како доказ за горното. Ако се забележи, дека тој столб, може би, е изграден при реставрирањето на црквата, забелешката ќе се отфрли со фактот, дека како тој столб така и југозападниот се изградени од исти материал, од иста рака и положително едновремено. И бидејќи при југозападниот столб ѕидот на прибавката се одделуе од ѕидот на столбот со над-

ворешната мазилка на последниот (сл. 6б, 6в), јасно е дека столбоите се од првоначелната црква. Со столбот на страничниот вход и реставрираниот ѕид спроти него, може да се даде одговор и на прашањето, дали Св. Климент од основи е подигнал вистинската црква или пак исползуал основи на некоја разрушена црква. Се одбележа, дека прибавката нема врска со вистинската црква. Прибавката е доѕидана до вистинската црква, што се гледа по мазилката на вистинската црква, до која мазилка е прилепен ѕидот на прибавката. Пошто прибавката е ѕидана од Климента, што се потврдуе

Сл. 11. — Парчиња од ќерамиди и тули со иницијали на името Климент.

со неговиот гроб, нејзиниот северен ѕид не можел да биде прилепен до реставрираниот ѕид на северната конха, ако Климент не ја извршил реставрацијата на тој дел од црквата. Кога пак на една црква се реставрира еден ѕид на не цел метар од подот нагоре, тогаш, слободно може да се каже, дека целата црква била реставрирана. Според нашето мнение вистинската црква постоела и пред Климента, но тој ја реставрирал во такви размери да се сметало, дека таа е негова. Вториот под на црквата, според нас, е значи од Климента. Предната констатација се поткрепуе и со фактот, дека вистинската црква има оформен архитектурен тип, а прибавката не.

Третиот под на црквата е на височината од пристроениот цокал. Од него е запазена во средината на црквата убава мозаика од колцести и четвртити разнобојни мермерни плочки сложени во геометриски форми. За потполнуење на слободните места меѓу плочите и добивање поголема декоративност се исползуени купчиња од разнобојни камчиња од мермер и друг камен. Доста плочи и разнобојни камчиња од оваа мозаика се најдоа во долните пластои на насипот. Купчиња од мозаика во насипот се најдоа и на половина метар над третиот под. По тоа се заклучуе, дека во црквата,

Сл. 14. — Парчиња од тули со букви.

од страна на охридските имањари, навистина се правени раскопки. По зборомте на некои од нив, во 1935 година, имањарите дошле до ѕидоите на црквата, а на некои места дури и зо мозаиката. Западниот дел на црквата или „прибавката" има неправилна правоагална форма. Тој се приближуіе до вистинската црква лево од страничниот вход и десно од југозападниот столб. Целиот западен дел, ако мериме од неговиот западен вход до главниот вход на вистинската црква, е долг 14 метра, а широк 7,70 м. Темелот е дебел 1,22 м., а самите ѕидои 1 метар. Ѕидоите се градени од материал од кој што е градена и црквата. Редои од камења и тули се забележуват само од надворешната страна на ѕидоите. Камењата и тулите од двете страни на ѕидоите се фугирани. На северниот ѕид однадвор, над два реда камења и тули, е поставен појас од четири реда тули. Западниот дел или прибавката има три входа: западен, северен и јужен. Северниот вход е широк 1,70 м. Веројатно исто толку бил широк и јужниот

вход, но ѕидот на тоа место е толку разрушен да не може со сигурност да се установи неговата широчина. До северниот вход се открија ѕидои на подоцна соѕидан параклис. Ѕидои на приѕидан параклис се открија исто така и на јужниот ѕид на прибавката, до самиот Климентов гроб.

И прибавката се состои од два дела: западен и источен. Западниот дел е доста помал од источниот. Во источниот

Сл. 15. — Мраморен капител најден во прибавката.

дел се најдоа три бази на колони од втората или третата реставрација на црквата (сл. 7, 7а, 7б). Четвртата база је нема. Нејзиното место е до самиот гроб на Свети Климента. Дали на истите места биле поставени и базите на првоначалниот под на црквата. ако воопште ги имало, не е извесно, затоа што земјата меѓу последниот под и првоначалниот не е расчистена. Прибавката има два пода. И двата имале мозаика. Првиот под бил на височина од вториот под на вистинската

црква, која е еднаква со височината на гробот на Свети Климента, како што се гледа од една запазена плоча од мозаиката до ивицата на самиот гроб. Плочата од мозаиката била покриена со хоросан што ја сврзувал надгробната плоча со ѕидоите на гробот и поради тоа се запазила. Од целата раскопана црква источниот дел на прибавката е најарно запазен. Западниот дел на прибавката, како и вистинската црква, при ѕидањето на џамијата, е, речиси, уништен. Како што се гледа од планот на црквата (сл. 3) ѕидоите на џамијата ги пресекуат ѕидоите на западниот дел на прибав-

Сл. 16. — Блок од камен поставен, веројатно од Турците, во југоисточниот агол на северното параклишче.

ката така да од ѕидиоте е запазен само северниот агол и источниот дел на јужниот ѕид. Како изгледал западниот дел на прибавката, не можеме да кажеме, но се гледа, дека од него се влегувало во источниот дел на два входа, што биле сигурно по средината поделени со ѕид. Входоите се еден до јужниот ѕид на прибавката, што се гледа од запазената на подот мозаика, а други до северниот ѕид, што се потврдуе од фреските на истиот.

При реставрирањето на целата раскопана црква аголот образуван меѓу вистинската црква и прибавката (пред главниот вход на вистинската црква) како и соответниот дел на другиот столб, бил пополнен со градежен материал.

Во источниот дел на прибавката се откриа три гроба: гробот на Свети Климента (сл. 8), споменатиот гроб во југозападниот агол на источниот дел на прибавката (сл. 9) и едноо ѓропче јужно од базисот на северозападната колона. Во Климентовиот гроб се најдоа следните предмети: едно мало позлатено сребрено парче (сл 10), веројатно од икона, орнаментирано со ковани листчиња; делои од три скршени кандила; рѓосани големи клинци од кои на еден е проширен горниот дел; една пафта и ситни парчиња од коски (сл. 11). На стаклените кандила е образувана патина што лесно

Сл. 17. — Елипсовидна мраморна плоча десно од северозападната база

отпаѓа. Местата од каде паднала патината даваат дагини бои. Самиот гроб има форма на ковчег за погребување. Соѕидан е од редои тули поврзани со хоросан. Тулите се фугирани. На подот над слој от хоросан, во два реда, се сложени плочи од глина. На западната страна е изградена мала ниша. Заедно со нишата гробот е долг два метра (дебелината на западниот ѕид на гробот не се смета во таа должина). Најголемата широчина е 0,62 м., а кај нозете 0,53 м. Длабок е 0, 48 м. Горниот дел на гробот е широк 1,04 м. а висок веројатно 0,42 м. Над самиот гроб, при реставрирањето на црквата, на источниот ѕид, е изградена погоре споменатата правоаголна ниша (сл. 12). Мала ниша била поставена и во јужниот ѕид на гробот од која е запазен само долниот дел (сл. 13, 13а). Малтерот околу ѕидоите на гробот е смеса од

вар и плева. Во таа смеса песок не се забележуе. Во вториот гроб на прибавката се најдоа коски од три покојника. Коските од последниот покојник покажуат, дека тој бил положен на плеќи, а коските од двата порано закопани се најдоа поставени лево и десно од главата на последниот. Во гробот се најдоа само неколику 'рѓосани клинци и едно посребрено бакарно копче, веројатно од свештенички алишта. Гробот е долг 2,25 м., широк 0,64 м., а длабок 0,82 м. Изграден е од камења и хоросан. Јужниот и западниот ѕид од источниот дел на прибавката се истовремено и ѕидови на

Сл. 18. — Постарата мазилка од ивицата на столбот на десно — XII в.

гробот. Гробот бил, како што се спомена, покриен со обични камени плочи од кои се најде само една. Покојниците се веројатно игумени на манастирот или други духовници (сл. 9).

Во гропчето јужно од базисот на северозападната колона, под обични плочи, се најдоа коски на двогодишно до тригодишно дете. Тие беа, речиси, сосем изгниени. Во гробот не се најдоа никакви предмети. Надвор од црквата се раскопа уште еден гроб до северниот ѕид на приѕиданото параклисче. Гробот е соѕидан од камења и хоросан и има форма на ковчег за погребуење. Покриен беше со обични плочи. Во него се најдоа коски од двајца покојници. Како што се гледа по коските, правиот бил на 10 до 15-годишна возраст, а вториот старец. Старецот имаше собрани, свиткани кон север нозе — сигурно дека гробот е покус од неговата дол-

жина. Овој гроб сигурно бил ѕидан за првиот покојник. И двајцата покојници се, изгледа, калуѓери од манастирот. Во гробот не се најдоа никакви предмети.

Во насипот со кој што беше запретана црквата се најдоа и такви тули и керамиди на кои има драскотини, орнаменти, различни знаци, та дури и букви, но сите тие се веројатно од реставрирањето на црквата (сл. 14, 14а). Во ста-

Сл. 19. — Постарата мазилка. Делимично запазената фреска сигурно представува еден од воените светци — XII в.

ничниот входи т. е. на местото каде се влегуе од прибавката во вистинската црква се најде едно посребрено бакарно, доста дебело, парче, веројатно долни дел од шандан. До него беше еден скршен ќуп полн со пепел и едно бакарно остро парче

веројатно од истиот шандан. Околу надворешниот гроб се најде една монета и скршени земјани садои украсени со орнаменти во боја. Во северниот параклис на еден метар над подот, до самиот ѕид на џамијата, се најде едно, орнаментирано мермерно блокче, по секоја веројатност капител (сл. 15). Над гробот на Свети Климента, на височина од еден метар, лежеа два блока камења. Ивицата на едниот претставуе корниз. Сличен камен со последниот се најде во југоисточниот агол на северниот параклис (сл 16). Една елипсовидна мраморна плоча, положена близу до последниот под

Сл. 20. — Поглед на страничниот вход за вистинската црква

на прибавката, стои десно од северозападната база (сл. 17). Во насипот на западниот дел на прибавката имаше длабоки прави цилиндрични дупки, сигурно од изгниени греди. Овдеонде и во останатиот дел на прибавката се најдоа слични дупки, само многу помали од тие во западниот дел на прибавката.

Во горните пластои на насипот се најдоа коски, веројатно од турски гробои.

Се спомена, дека првоначалната мазилка во вистинската црква не е запазена. Делои од првоначалната мазилка се забележуат само во прибавката и тоа на зејзиниот северен ѕид кај страничниот вход под последната мазилка. На неа нема

стенопис. Дали целата прибавка била без живопис, не може да се каже. Другите две мазилки се од покасно време. Живописот на нив, и ако е слабо запазен, говори во полза на нашето мнение. Постарата мазилка е запазена на северозападниот столб на вистинската црква од источната ивица на северниот ѕид на столбот до средината на растојанието од ивицата до кривината на ѕидот (сл. 18). Дел од таа постара

Сл. 20 а. — Долни дел на светец во цел раст на југозападниот столб на вистинската црква, веројатно од XIII в.

мазилка е запазен и на реставрираниот дел на северната конха и на средината на југозападниот столб. На мазилката од југозападниот столб стенопис нема. Но на неа има еден мал, со остар предмет, издлабен крст, крај кого, исто со остар предмет, се исписани букви. Буквите се толку уништени да тешко ќе можат да бидат преписани и прочитани.

Споменатата стенопис на вопросната мазилка претставуе два светци. Едниот е на столбот (сл. 18), а другиот на северната конха (сл. 19). Главата и нозете на првиот светец не постоат. Не може да се разбере кого го преставуат, дека и тоа што е запазено е многу уништено. Од вториот светец е запазен само средниот дел на телото. По ризницата околу стомачниот дел и делимично запазениот штит сметаме, дека тој е военен светец.

Стенописот на втората мазилка е веројатно од XIII век. Тој ги носи општите белези на тој век. Тој стенопис го по-

Сл. 21. — Северен ѕид на прибавката: долните делови на четири светци во цел раст — XIII в.

крива целиот северен ѕид на прибавката, дополненијата на столбоите, дел од самите столбои, јужниот ѕид на прибавката и тоа од јужниот вход до западниот ѕид на источниот дел на прибавката и дел од источниот ѕид на прибавката над самиот гроб на Свети Климента. Трагои од оваа мазилка како и од првата се навоѓат и во вистинската црква (сл. 20).

На северниот ѕид од прибавката се запазени долните делои на четири светци и еден светец од раменици надолу (сл. 21). На последниот крстоите на алиштата, самите алишта, како и обработката на китката од раката се така предадени, што наполно личат на соодветните делои на стенописот од сегашната црква „Св. Климент" (сл. 22).

На западната страна од северозападниот столб е претставена Богородица, поставена на маса. Главата ја нема (сл. 23). Десно од Богородица на западната страна од југозападниот столб се забележуат трагои од светец. Веројатно тука бил претставен Христос, што значи како на столбоите во старонагоричанската црква. На северната страна од

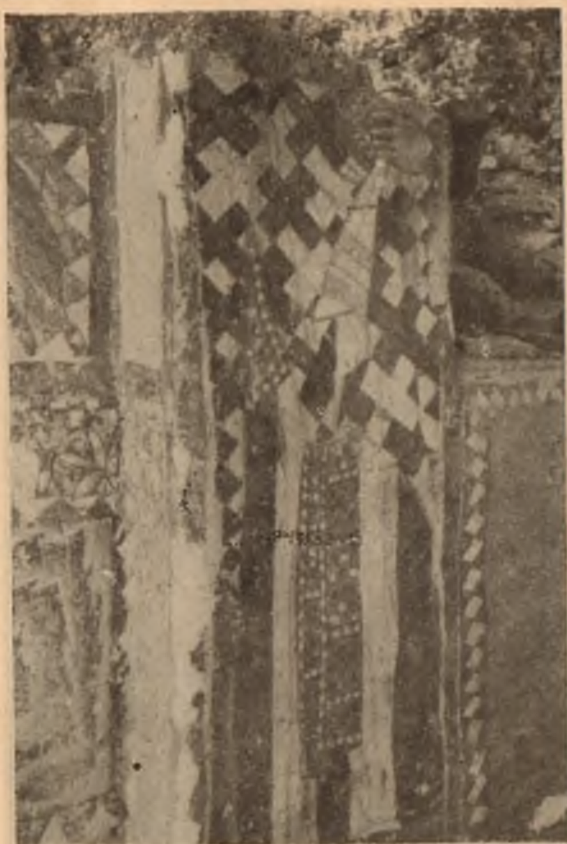

Сл. 22. — Северен ѕид на прибавката: фигура на светец во цел раст — XIII в.

северозападниот столб се претставени два светци. На еден од нив му е запазена, речиси, целата глава (сл. 24а). Стилот на таа глава покажуе исто така дека овој стенопис е од XII век. Под образите на светците на сите ѕидои од источниот дел на прибавката, со исклучение на западниот ѕид, што е премазан со друга мазилка, е исписана бордура, која имитира разнобоен мермер. Бордурата на источниот ѕид на прибав-

ката, поради гробот на Свети Климента, е поставена малу повисоко отколку на другите ѕидои. По бурдурата во страничниот вход, и тоа од кривината на ѕидоите та на исток, се гледа, дека како првоначалниот под на вистинската црква, така и подот од двете реставрации, бил понизок за едно стапало од подот на прибавката. Значи при втората реставрација на црквата, кога мислиме да е исписан горе разгле-

Сл. 23. — Богородица на западната страна на северо-западниот столб. веројатно од XIII в.

даниот стенопис, запазена е височината на подот од првата реставрација и само подот на прибавката бил издигнат незначително над првоначалниот под. О пошто во вистинската црква има и трети под, ние ја поврзуеме таа последна реставрација со споменатите ктитори. Вистина е дека на за-

падниот ѕид од источниот дел на прибавката, како и на входоите од западниот дел за источниот, првата мазилка не е од вар, песок и плева, како што е останатата мазилка на прибавката, ами од глина и плева, но ние сепак сметаме, дека таа не може да се поврзи со споменатите ктитори по проста причина, што образите на ктиторите, што биле исписани на северниот ѕид при страничниот вход, се на мазилка поста-

Сл. 21. — Фреска на северната страна на северозападниот столб, веројатно од XIII в.

вена над мазилката од глина и плева. Ние сметаме дека тие ктитори треба да се поврзат со третата реставрација на црквата, кога подот на вистинската црква и подот на прибавката биле подигната на еднаква височина и покриени со еднородна мозаика.

Веројатно тога се живописани и оние убави фрески од кои се најдени само фрагменти и на некои од кои ореолите им се премазани со златна боја (сл. 25).

Се спомена дека вистинската Климентова црква, по својот архитектурен тип е триконха. Но таа не е далеку и од четириконхалните цркви. Последните Стжиговски ги поставуе во ермено-нишестите постројки[1]). Според Мутафчиев

Сл. 24 а. — Фреска на северната страна на северозападниот столб, веровотно од XIII в.

трилисната крстообразна форма, што се навоѓа како на исток така и во гробишните постројки на стариот Рим, го води веројатно својот произлез од манастирската традиција во Египет[2]). Крстообразниот план на гробницата на Гала Пла-

[1]) К. Миятевъ, Кржглата църква въ Прѣславъ, стр. 194.

[2]) П. Мутафчиевъ, Кръстовидната църква въ с. Клисе-кьой, Известия на Българското археологическо дружество, V, 1, 15.

цидија во Равена (крајот на V век), продолжуе по Стжиговски Мутафчиев, има свој прототип во Палмирската гробница во Мала Азија (од 280 година).

Мнението на учените односно татковината на нишестите постројки е различно. По едни, како Стжиговски, овој тип постројки се појавува за прв пат во Арменија, од каде се префрлуе на запад. Според други, тој е создаден на запад и одтаму поминат на исток. Главната карактеристика како за арменските така и за средоземноморските централни нишести постојки е иста: конструктивно-органическо предназначение

Сл. 25. — Фрагмент на фреска од XIII—XIV в.

на нишите. Куполата и барабанот лежат исклучиво на потпорните ниши. Како суштествена разлика меѓу едните и другите може да се посочи, освен друго, и односот на надворешните форми кон внатрешните. При средоземноморските централни постројки „сообразно со пластичниот дух на римско-елинистичкиот свет", како пишуе Мијатев, според внатрешните пространствени форми е расчленен и надворешниот облик со колцести избочини. При арменските постројки внатрешните пространствени форми не одговараат на надворешните[3]).

Најстарата четириконхална црква во рамките на државата на кнез Бориса е Црвената црква при село Перуштица, Пловдивско (разбира се не сметајќи ги крстилниците во

---

[3]) К. Миятевъ, Кржглата църква въ Прѣславъ, стр. 198.

Стоби и Царичиниот град[4]). Таа е четириконхална еднокуполна постројка опфаната од север и југ со по еден полуколцест ходник и со двоен нартекс на запад[5]). После проучуењето на живописот од срана на А. Грабар, нејзиното изградуење се поставуе најдоцна кон VII век[6]). Според Вера Иванова, исто така врз основа на живописот, црквата датира од началото на VII век[7]). Стжиговски ја смета за чисто армен-

Сл. 26. — Општ изглед на Охрид од каде се гледала од блокот на двете Климентови цркви главно само триконхата.

ска постројка, изградена од ерменски колонисти[8]). Според Мијатев, таа треба да се постави понастрана од арменските четириконхални цркви поради истите далеки стилови и композициони односи што тој ги констатира меѓу Преславската црква и арменските многунишести цркви[9]). Четириконха е и

---

[4]) Јозо Петровић, Крстионица у Стобима, Уметнички преглед, 9, новембар 1940 год., стр. 265—266.

[5]) В. Иванова, Стари църкви и манастири—Тракия, Годишникъ на Народниятъ музей за 1922—1925, София 1926.

[6]) К. Миятевъ, Кржглата църква въ Прѣславъ, стр. 192.

[7]) В. Иванова, Стари църкви и манастири — Тракия.

[8]) В. Ив нова, Стари църкви и манастири — Тракия.

[9]) К. Миятевъ, Кржглата църква въ Прѣславъ, стр. 253—254.

најстарата црква во Вељуса, соѕидана 1080 година, чиј тип често се наоѓа во Арменија, а ретко во Византија[10]).

Нишести цркви подоцна се среќаваат по целиот Балкански полуостров. Во Нин црквата Св. Никола, што Стжиговски ја сравнуе со најстарата камена постројка кај Пољаците — „четириаголникот" — е триконха, која при входом има правоаголен крак на крст, што преку тромпи е засведен со полуцилиндричен свод[1]). Речиси иста основа со црквата во Нин има и црквата во село Затон (десно од патот Беране-Бијело поље). Затонската црква, црквата во некогашниот град Дриваст, кај Скадар, црквата „Св. Мартин" во Придреза и црквата во Билица, по своите основи, двете последни само донекаде, се слични[2]). Според Г. Мије триконхата ја поврзуе грчката школа со старите традиции на христианскиот исток. Таа се раширила истовремено со засведената базилика во Солун (Ески-Сарај, црквата „Св. Спас") и помалите градои и села на Македонија и Епир. Триконхните цркви во село Винени, крај Мала Преспа и Костур Мије смета, дека, без сомнение, припаѓат на византиската епоха. За Костурската мисли, дека е соѕидана не могу подоцна од XI век[3]). Кон нив треба да ги прибавиме триконхите во село Злести, Охридско[4]), црквата „Св. Никола" во Платани, кај Патрас и др.[5]).

Поради многу раширениот тип на триконхалната црква на Балканскиот полуостров, на прв поглед изгледа, дека интересот за Климентовата црква намалуе. Навистина, таа е, како што се спомена, еднокуполна триконха со предапсидно пространство. Но фактот дека страничните конхи во источниот нивни дел се завршуат со мали, речиси, колцести ниши, што излегуат надвор од ѕидоите, на Климентовата црква и придава особена важност. Ние не познаваме на Балканскиот полуостров црква со слично нешто. Црквата во село Затон има навистина исто мали ниши на истите места на северната и јужна конхи, но тие се поставени во самиот ѕид, значи не ги пробиваат ѕидоите како кај Климентовата црква. Кај четириконхата пак во Агараќ (Арменија) четириаголните пространства, во кои се влегуе од северната и јужна конхи,[6]) ни

---

[10]) Ж. Татић, Два остатка византиске архитектуре у Струмичком крају, стр. 88—89, Гласник Скопског Научног Друштва, кн III, 1928

[1]) Стжиговскии, O razvitku starohrvatske umetnosti, Zagreb, MCMXXVII.

[2]) А Дероко — На светим водама Лима, Гласник Скопског Научног Друштва, Скопље, стр. 121.

[3]) G. Millet, L'école grecque, str. 94.

[4]) Непознато ми е дали е публикована.

[5]) G. Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916.

[6]) Н. М. Токарский, Архитектура древней Армении, Ереван, 1946, стр. 74.

се чини, дека се доста далеку од соответните на Климентовата црква, за да би можеле да се земат за образец на Климентовата црква, и одтаму и како предмет за разгледуење. По нашето мнение Климентовата црква со тие ниши само идејно може да се приближи и до Преславската црква. Како што е познато од книгата на Мијатев, Преславската обла црква е еднакво туѓа како на арменскиот, така и на средоземноморскиот тип централни постројки. Кај Преславската црква нишите немаат исклъучиво конструктивно значење, како што е случај со двата споменати типа. Тежината на куполата од облата црква во Преслав била распоредена на челните арки од нишите и главно на столбоите меѓу нив, а не на самите ниши, како што е случај со армено-римските нишести постројки. Нишата на Преславската обла црква има повеќе декоративен карактер, а конструктивното значење и е второстепено[7]).

При Климентовата црква малите ниши имаат исто така главно декоративен карактер. Но северната и јужна конхи имаат за цел, освен да го оформат внатрешното пространство и да послужат како надворешен декоративен елемент, да ја примаат донекаде и тежината на куполата, која навистина се потпира на четири челни арки, потпрени со четири столба, но се подржуе и од конхите. Исто таква задача имаат и конхите на црквата „Св. Марија“ во Талин, во Арменија, која е од VII век[1]) и која по внатрешните форми на планот, со исклъучение на малите ниши, е иста со Климентовата црква. Талинската црква, исто како и Климентовата, има овална купола. Ние сметаме, дека од предното може да се констатира врска на Климентовата црква со Исток. Соответните пак надворешни форми на внатрешните Климентовата црква ја приближаваат кон средоземноморскиот тип; но тоа е само формално. Фактички таа е далеку од него. Таа е триконха каде архитектот посложно и повнушително го разрешил декоративниот проблем на масата.

Доста многу се подвлече дека вистинската Климентова црква е соѕидана без предверие. Со оваа своја карактеристика таа се приближуе до старите триконхи како например „Св. Марија“ во Талин[2]), „Св. Никола“ во Нин и др. По нашето мнение особено внимание заслужуе и прашањето што е во сушност прибавката. Во житието од Теофилакта на стр. 73 стои дека Климент бил погребан „во истиот манастир во гроб што тој сам со сопствените си раце го приготвил

---

[7]) К. Миятевъ, Кржглата църква, стр. 199.

[1]) М. Васић, Жича и Лазарица, Београд 1928, стр. 101—102:

[2]) Н. М. Токарский, Архитектура древней Армении, Ереван 1946, стр. 74;

τό δεξιόν τοῦ προναου μέρος (Опширното житие на Климента, стр. 73); од десна страна во предниот дел на храмот, според преводот на Ласков. Гробот е навистина во „предниот дел на храмот", но тој преден дел не е προναος, за вистинската црква. Во вистинската црква т. е. во триконхата ниту се најде гроб, ниту има траг од гроб, ниту пак може таму да се смести гроб. Таа е толку мала да не може да се замисли, дека треба да има гроб специално направен од Климента, како што стои во житието. Излишно е да се докажуе дека таа нема и преден дел, т. е. προναος затоа што само просторот меѓу двата западни столба на триконхата би можеме да се нарече донекаде преден дел, но тоа не е προναος. Климентовиот гроб значи не е во самата триконха, ами во една до триконхата доѕидана, прилепена постројка, што ние ја именуваме со прибавка. Во житието на стр. 5 како што споменавме, стои: „Кон него (манастирот) тој (Климент) прибави и друга црква што после стана архиепископска катедра. И така во Охрид имаше три цркви: една соборната и две на Свети Климента што макар многу номали од соборната поради својот колцест и валчест вид се поубави од неа".

Смислата на зборовите „кон него тој прибави и друга црква" (τούτῳ δέ και έτέραν εκκλησίαν προσέθηκεν[3]) за нас е од особена важност. До раскопката тие зборои се разбираа, дека Климент построил во Охрид друга црква, одделена од манастирот. Сега смислата на тие зборои сметаме дека треба да се измени. Глаголот προσ – τίθημι[4]), што значи до нешто поставувам, положувам; прислонувам, прибавувам, примакнуам, прошируам, приближуам, и што е во случајот центар на нашето внимание, по раскопката, им дава на овие зборои нова смисла. Видовме, дека Климентовиот гроб не е во вистинската Климентова црква ами во прибавката кон неа направена од Климента, а во житието спомената како προναος. Таа прибавка има два дела: западен и источен. Во поредба со вистинската црква прибавката е, речиси, за една половина поголема од вистинската црква. Западниот дел на прибавката би можел да се земе за нартекс а источниот за наос на црква, што е приѕидана, прибавена до западниот дел на друга црква. Олтарот на првата црква во сушност би служел како олтар и за двете цркви (случај со двете цркви во Бојана, Софија). Во таков случај втората, прибавената црква би можела да се нарече προναος на првата, нарочито ако е првата без пронаос, како што е случај со вистинската Кли-

---

[3]) Василје Марковић, Православно монаштво и манастири у средње-вековној Србији, Ср. Карловци 1920, забелешка под 31 на стр. 5;

[4]) Х. Мих. Войновъ и . . . , Старогръцко български речникъ, София 1943, стр. 709.

ментова црква. Ние сметаме дека цитираните зборои од житието, после напред изложеното, треба да се разберат вака: „Кон него (манастирот) тој (Климент) прибави, т. е. постави до него, прислони до него, или доѕида друга црква,“ што значи, дека прибавката е втората Климентова црква за која се говори во житието. Но во житието стои и тоа, дека двете Климентови цркви, и ако помали од соборната, поради својот колцест и валчест вид, биле поубави од соборната; а прибавката нема колцест и валчест вид. Според последното би изгледало дека прибавката не може да биде втората Климентова црква. Но ако се земе предвид фактот дека двете Климентови цркви преставуеле една маса, еден блок (такво е местоположението) (сл. 26) за нас не е ништо чудно, ако Теофилакт, правејки ја паралелата меѓу соборната и двете Климентови цркви, ги претставил двете Климентови цркви, т. е. блокот од двете цркви како побележит, поубав, поради валчестиот негов изглед, од соборната. Значи прибавката е втората Климентова црква.

Да резимираме: Со раскопката при џамијата „Имарет“ се откриа двете Климентови цркви. И двете се наоѓаат во манастирот „Св. Пантелејмон“, основан од Климента во 893 или по таа одина. Тие се соѕидани една до друга. Првата Климентова црква е триконха, а втората црква со неправилна правоагална основа. Триконхата е соѕидана на основите на старата разрушена триконхална црква. По свидетелството на Теофилакта „другата Климентова црква“, значи двете Климентови цркви, служеле извесно време како архиепископска катедра. По идењето на Турците во Македонија, црквите биле превртени во џамија наречена „Султан Мохамед“. Кога се срушиле, над нив била подигната нова џамија, која денес е во разрушено состојание.

Резюме

МОНАСТЫРЬ „СВ. ПАНТЕЛЕЙМОНА", ПОСТРОЕННЫЙ КЛИМЕНТОМ, И РАСКОПКИ В „ИМАРЕТ" В ОХРИДЕ

Димче Коцо

Раскопками, произведенными в мечети „Имарет" в Охриде, руководил Димче Коцо. Под полом мечети были открыты остатки церкви монастыря „Святого Пантелеймона" в Охриде, построенного Климентом. На основании жития святого Климента, написанного Феофилактом, народного предания и материала, полученного при раскопках, Димче Коцо приходит к заключению, что гробница в юго-восточном углу „передней" части храма—гробница Климента. По его мнению Климент построил этот монастырь как епископ, а не как учитель, так как в „Житии", написанном Феофилактом, ясно говорится, что Климент построил монастырь прежде, чем „вполне" принял Величскую епархию, — а это значит, что Климент, когда строил монастырь, был епископом (только не всей Величской епархии). Это новое толкование текста „Жития" позволяет, по мнению автора, усвоить, что Климент принял Величскую епархию в два последовательных раза. Подкрепляя свою точку зрения и другими аргументами, автор приходит к заключению, что Климент, после некоторой борьбы с греческим и грекофильски настроенным духовенством, сделался епископом всей Величской епархии.

Открытая церковь состоит из двух неорганически связянных между собой частей, из которых восточная, т. е. триконха, представляет одну церковь св. Климента, построенную на старом фундаменте, а западная часть, т. е. пронаос, — другую, которую Климент достроил, прибавил (προσέθηκεν) к первой, — как говорится в „Обширном житии".

По мнению Д. Коцо раскопками открыты две церкви св. Климента, что значит, что Климент не построил две церкви овальной формы, как до сего времени толковался текст „Обширного жития", но из-за овальной формы триконхи, две церкви св. Климента, взятые как одно целое, Феофилакту казались более красивыми, чем соборная.

Лишнее, потому, искать другую церковь св. Климента в Охриде.

Résumé

LE MONASTÈRE DE ST. PANTHÉLÉIMON FONDÉ PAR ST. CLÉMENT ET LES FOUILLES D' „IMARET" À OCHRIDE

par

Dimče Koco

Les fouilles de la mosquée „Imaret" à Ochride ont été effectuées sous la direction de Dimče Koco. Sous le plancher de la mosquée on a découvert les restes de l'église du monastère St. Panthéléimon de St. Clément d'Ochride. D'après la „Vie de St. Clément" par Théophilacte, la tradition populaire et les matériaux mis à jour par les fouilles, l'auteur en conclut que la tombe de l'angle sud — est „de la première partie du temple" est en fait la tombe de St. Clément. D'après lui, le monastère a

été fondé par St. Clément au moment où il était évêque et non pas éducateur, puisque, dans sa „Vie de St. Clément“, Théophilacte dit expressément que le saint a fait bâtir le monastère avant d'avoir „complètement“ reçu l'Evêché de Velitza, ce qui signifie que Clément, au moment de la construction du monastère, n'exerçait ses fonctions que sur une partie du diocèse. Cette interprétation du texte de la „Vie de St. Clément“ donne à l'auteur le droit de penser que St. Clément a reçu l'Evêché de Velitza en deux étapes. Appuyant son opinion sur d'autres arguments, l'auteur conclut que Clément, après avoir lutté un certain temps contre le clergé grec et grécophile, est devenu évêque de tout le Diocèse de Velitza.

L'église découverte se compose de deux parties disparates, de sorte que celle de l'est, c.—à—d. la triconque est l'une des églises de St. Clément, construite sur des fondements anciens, et la partie ouest, c.—à—d. le narthex, est l'église que Clément a fait bâtir à côté de la première, à laquelle il l'a ajouté (προσέθηκεν), comme il est indiqué dans la Vie de St. Clément.

L'auteur de cette étude pense que ces fouilles ont permis de découvrir les deux églises de St. Clément, ce qui veut dire que Clément n'a pas fait construire deux églises rondes, comme on a interprété jusqu'alors le texte de la „Vie du Saint“, mais, vu leur forme ronde de la triconque, les deux églises de Clément, prises ensemble, ont paru à Théophilacte plus belles que la cathédrale. En fait, il est inutile de chercher à Ochride une autre église de St. Clément.

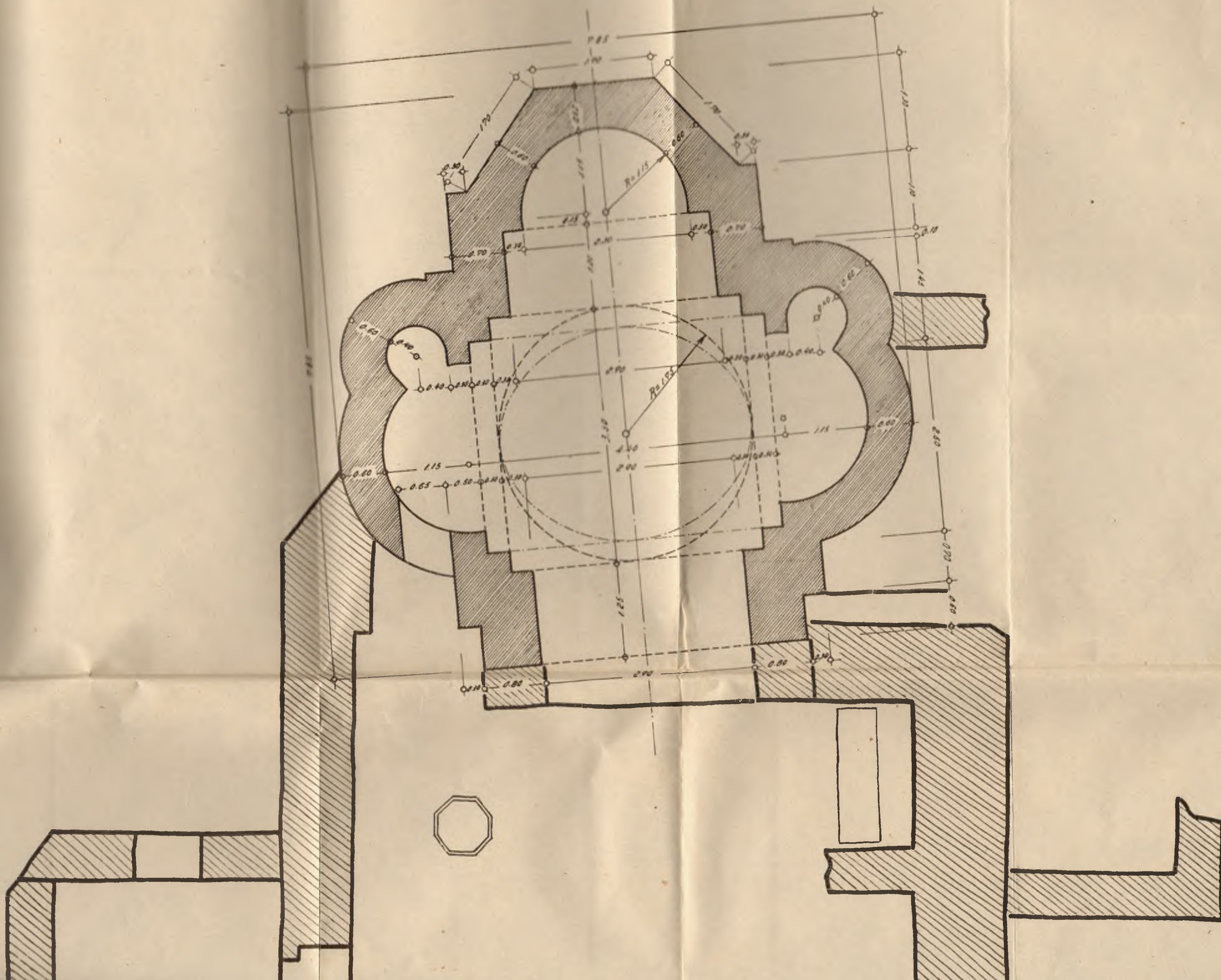

Сл. 3 – Идеален план на триконхата од црквата „Св. Пантелејмон“ во Охрид.
Елипсата означена со –·–·– е внесена од Д. Коцо.

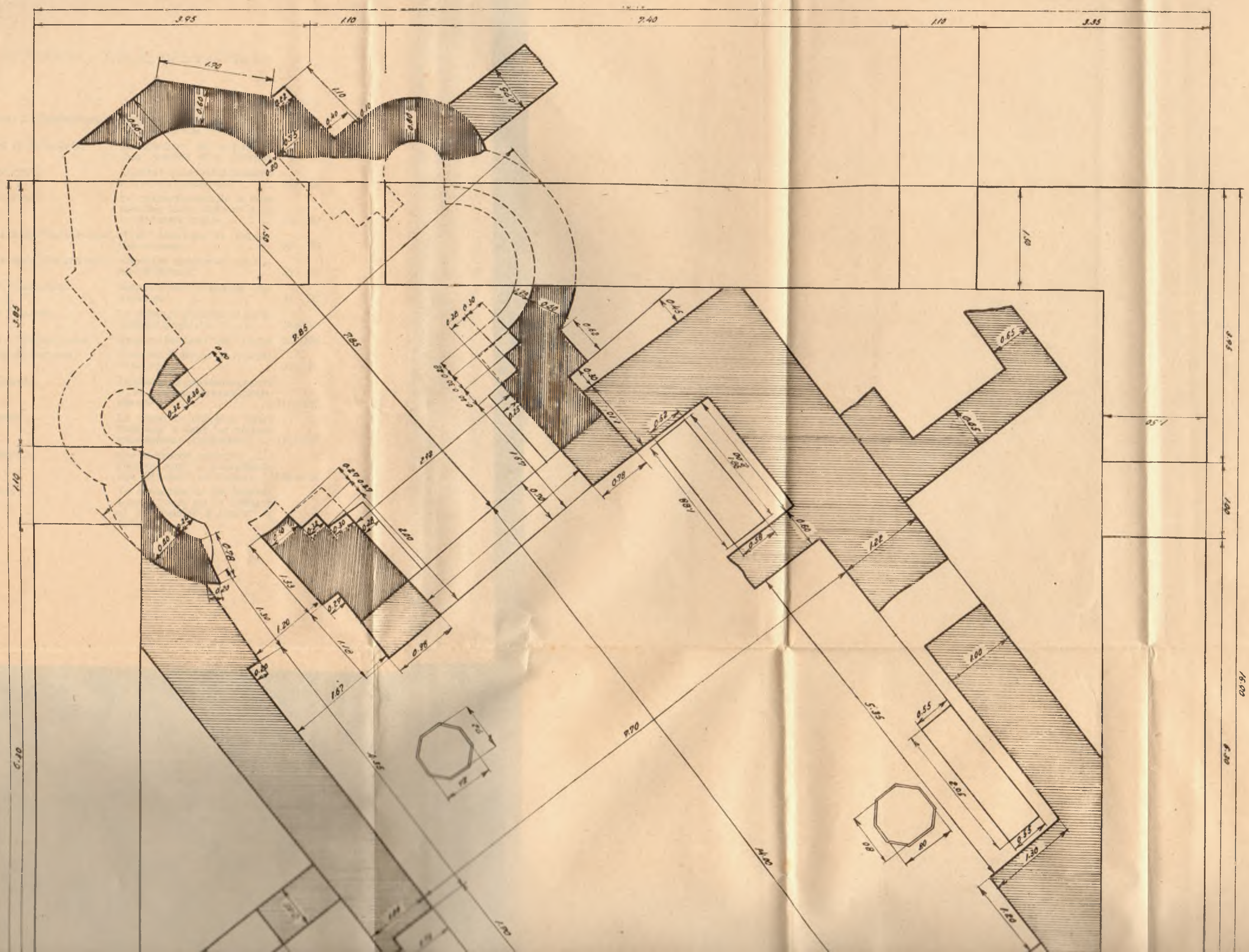

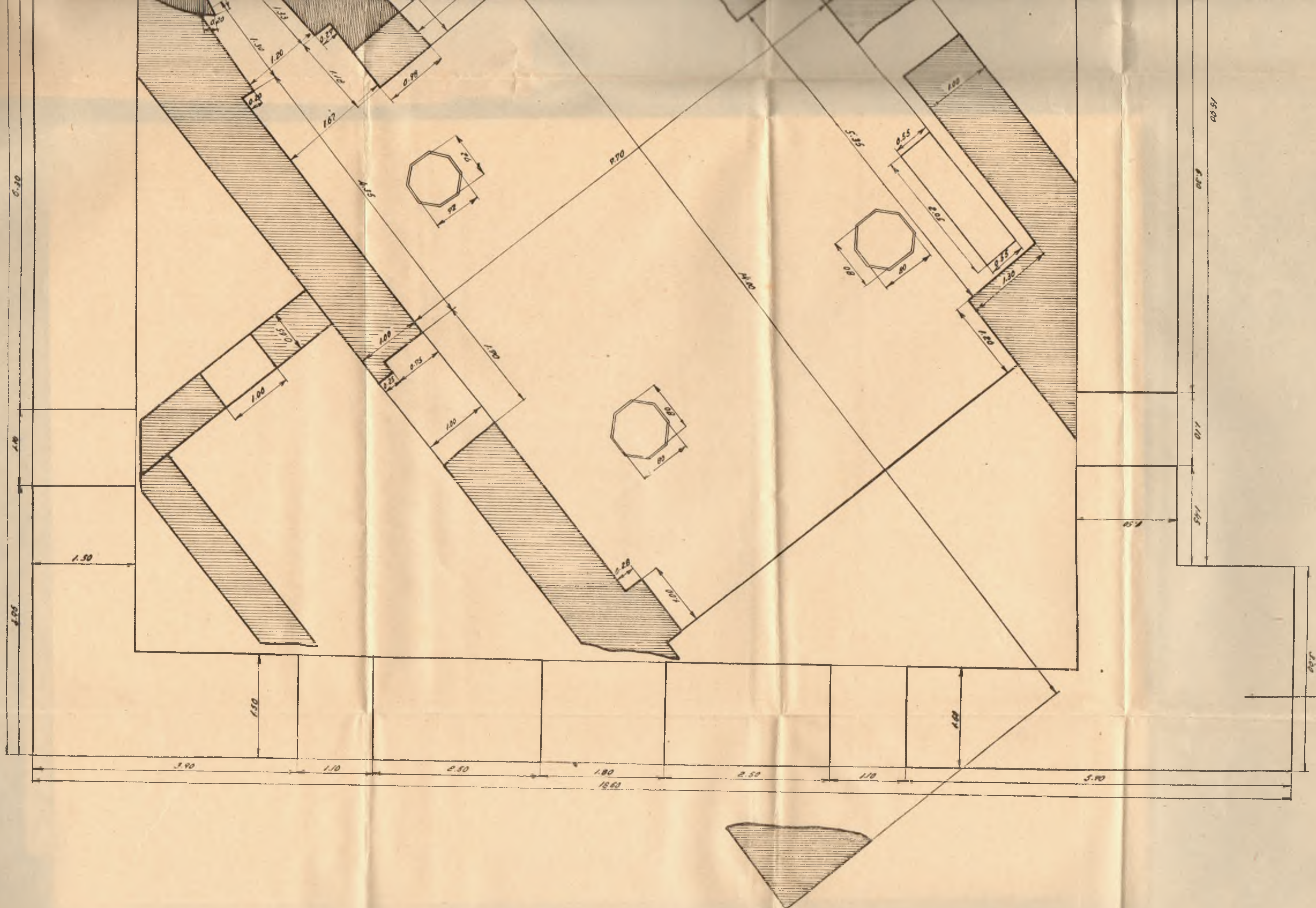

Сл. 3 -- Црквата „Св. Пантелеjмон“ во Охрид.

СОДРЖИНА — TABLES DES MATIÈRES